

Tamás Ágnes

„Talpra magyar, hí az urna!”

Választások és választási kampányeszközök élclapokban
(1867–1875)

Vetés és aratás.

BORSSZEM JANKÓ

Pál Gessza: Mi ugyan szívesen szótartok a (pótlás) magos.
II.

Építvácsok... minden a egy

LIPÓT VÁROS.

MAGYAR
TÉ

TAMÁS ÁGNES

„Talpra magyar, hí az urna!”
Választások és választási kampányeszközök élclapokban
(1867–1875)

Tamás Ágnes

„Talpra magyar, hí az urna!”

Választások és választási kampányeszközök élclapokban
(1867–1875)

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Szeged
2020

A kötet megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatta

Nemzeti Kulturális Alap

Szakmai lektor:
Cieger András
Deák Ágnes

Olvasószerkesztő:
Zentai Mária

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma *Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj* NTP-NFTÖ-18-B-0157 számú programjának támogatásával készült.

TARTALOM

Bevezetés	7
Az elemzett élclapok és olvasóik	13
Az osztrák–magyar kiegyezés tartalma és a Szabadelvű Párt megalakulása	23
A kiegyezés tartalma és a kortársak véleménye	23
A politikai paletta átrendeződése: a Szabadelvű Párt megalakulása 1875-ben	27
A politikai ellenfelek ábrázolása	33
Választási rendszer és a választói magatartást befolyásoló tényezők	39
Választások és választási kampányeszközök az élclapokban (1869, 1872)..	53
1. Képviselőjelöltek személye elleni támadások	58
2. Az ellenfél elvei, politikai szimbólumai elleni fellépés	68
3. Jól ismert, hétköznapi antitézisek felsorakoztatása	79
4. Az ellenfél sajtója elleni offenzíva	87
5. A zsidók szerepének megítélése mint kampányeszköz	98
6. Háborús metaforák a kampányok szolgálatában	100
7. Az ellenfél kortesmódzsereinek elítélése	107
A választási törvény módosításának megjelenítése az élclapok hasábjain.	113
Az 1875. évi választási kampány az élclapokban	131
Összegzés	141
Felhasznált források és szakirodalom	145
Sajtó	145
Nyomtatott források, lexikonok	145
Levéltári, kéziratári források	147
Hivatkozott irodalom	148

BEVEZETÉS

Választási küzdelmek során, választási kampányok idején soha nem elhanyagolható tényező, hogy milyen eszközökkel, mennyi szavazót tud egy párt meggyőzni és mozgósítani. Ennek következtében, amióta választásokat rendeznek, és rendelkezésre állnak sajtótermékek, a pártokhoz kötődő média igyekszik befolyásolni a szavazókat, illetve ösztönözni őket, hogy vegyenek részt a voksoláson. Kutatásunk célja, hogy megvizsgáljuk, hogy a 19. század közepén népszerű sajtótermékek, az egy-egy párthoz sokszor szorosan kapcsolódó politikai élcikkek hogyan törekedtek arra, hogy olvasóik álláspontját befolyásolják, hogyan mozgósították szavazóikat, milyen módszerekkel jártak le a politikai ellenfeleiket, hogyan népszerűsítették a saját párt képviselőjelöltjeit.

Választásunk azért esett erre a forrástípusra, mert a kortársak a humort és a gúnyt erős politikai fegyvernek tekintették, az élcikkekben megjelent szövegeket akár a vezércikkekénél is hatásosabbnak tartották, és a sajtónak összességében is nagy jelentőséget tulajdonítottak.¹ A sajtó mint „negyedik hatalmi ág”² régóta témája a politikai-politológiai diskurzusnak, bár hatásosságát ma óvatossággal kezelik, mint akár a 19. században vagy a 20. század első felében. A kísérleti pszichológiának az emberi agy információfeldolgozásával kapcsolatos eredményei azt mutatják, hogy az előismeretek, a szocializáció nagyon fontos szerepet játszik a folyamatban, így a sajtókampányok közvetlen, azonnali hatását korábban valószínűleg túlértékelték.³ A nyelvészeti, kommunikációelméleti szakirodalom is megerősíti a befogadás korlátozottságát különösen a humor és a vizuális elemek esetében: a szemlélő nem feltétlenül találja humorosnak az annak szánt szöveges vagy képi elemet, vagy épp ellenkezőleg, olyan üzenetet

¹ Lásd például, ahogy valamivel később az *Ústökös* című élcik Jókai Mórt követő szerkesztője, Szabó Endre biztatja egyik levelezőjét az élcikben való szöveggözlésre: „Meglássa: egy satirikus lappal sokkal többet lehet elérni, mint ezer napi-lapos nyilatkozattal.” Szabó Endre levele az *Ústökös* szerkesztőségéből, Budapest, 1893. március 1., Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSzK Kt.), Fond 57/3, 1–2. (Az élcik címe elemzésünk időszakában *Az Ústökös* volt, a névelőt a későbbiekben hagyták el.) Az idézeteket az eredetivel megegyező módon, eredeti helyesírással és kiemelésekkel közöljük.

² A fogalom eredete a 18. századig nyúlik vissza. Edmund Burke nevezte a nyilvánosságot a „negyedik rend”-nek, s a 19. század folyamán vált szinte közhellyé, hogy a sajtó a negyedik hatalmi ág. Horvát János: A negyedik hatalom? *Jel-Kép*, 1997. 2. sz. 61. Hasonló meggyőződésről tanúskodik, amikor Jókai Mór 1866-ban a cenzúráról született munkájának első sorában leszögezte, hogy „Azt már minden ember tudja, hogy a sajtó a hatodik nagyhatalom Európában.” Jókai Mór: A sajtó és a cenzúra Magyarországon. In: *Jókai Mór hátrahagyott művei. Emlékeimből*. 4. köt. Budapest, 1912. 48.

³ Sekuler, Robert – Blake, Randolph: *Észlelés*. Budapest, 2004. 491–493.

vél humorosnak, aminek nem ez volt a célja. Emiatt csökkenhet az üzenet hatása és így a kampány eredményessége is.⁴

Jelen kötetünkben az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttét jelentő osztrák–magyar kiegyezést követő első három választás kampányeszközeit elemezzük (1869, 1872 és 1875).⁵ Az első két alkalommal heves, kiélezett és felettébb korrupt választási küzdelem zajlott Magyarországon, a győzelem érdekében mind a kormánypárt, mind pedig az ellenzék bevetett szinte minden lehetséges, rendelkezésre álló eszközt. Az ellenzék ekkor – az 1874. évi választási törvénymódosítás és a választókerületek átalakítása (1877. évi 10. tc.) előtt – még rendelkezett matematikai szempontból valós eséllyel a győzelemre, ami beláthatatlan következményekkel járhatott volna az új politikai rendszerre nézve.⁶ A Monarchia születése olyan rendszerváltás volt, amelyet a politikai elit jelentős része sem támogatott teljes szívvel, a kiegyezés bizonyos pontjaival pedig a társadalom széles rétegei sem értettek egyet (például: nem jött létre önálló magyar hadsereg, csak osztrák–magyar, mint ahogy önálló magyar jegybank sem alakult). A választások tétje nemcsak a kormánypárt hatalmon maradása vagy bukása, hanem az új rendszer legitimálása volt, ezért az élclapokban a kiegyezésről alkotott vélemény és a voksolások szorosan összekapcsolódnak az 1869-es és az 1872-es kampányok alatt, amelyeket a magyar kabinet élet-halál harcnak látott. A választási diadal mindenek feletti céllá vált – és úgy tűnt, hogy ez szentesít bizonyos korrupt eszközöket is. Elszántságukat és a tét nagyságát mutatja, hogy 1872-ben a belpolitikai és gazdasági válságtól sújtott ország sorsa és a kormányzat feladatai kapcsán így írt a miniszterelnök, Lónyay Menyhért: „...a legközelebbi képviselő-választások biztosítása egyik főgondját képezi a magyar kormánynak.”⁷ Az

⁴ Sanz, María Jesús Pinar: Relevance theory and political advertising. A case study. *European Journal of Humour Research*, 2013. No. 2. 11.

⁵ Munkánk során használjuk a „választási kampány” kifejezést, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kortárs jogforrások ekkor nem ismerték ezt a kategóriát.

⁶ A választókerületek aránytalanságait, amelyek ugyancsak hozzájárultak a korrupt választási rendszer fenntartásához és a kormánypárt sikereihez, nemigen tárgyalták az élclapok, így erre a későbbiekben nem térünk ki, azonban a kortársak erre is igyekeztek ráirányítani a figyelmet. Békésy Károly az új, 1877. évi választókerületi beosztásokat megelőző voksolásokról is kimutatta, hogy azok aránytalanok, s a kormánypártnak kedveznek, így a rendszer „meghamisítja a parlamentben a választók között levő pártarányokat”. Számítása szerint 1869-ben a kormánypártot a 235 képviselői hely helyett csak 211 illette volna meg, míg az ellenzékét 160 helyett 184. Békésy Károly: *A választási rendszerről*. h. és é. n. [Kolozsvár, 1896.] 1., 7.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 467 A miniszterelnök felhivatalos levelezése, 1. csomó, 14. akta, 10. f. Lónyay Menyhért Zalka János győri megyés püspöknek, 1872. (pontos dátum nélkül). Lónyay további egyházi méltóságoknak is elküldte, és arra kérte őket, hogy segítsék a főispánok választási győzelem érdekében végzett munkáját. A váci megyés püspöknek így írt: „...azon bizalmas kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy az egyházmegyei papság útján hathatós befolyását felhasználni méltóztassék arra, hogy az ottani választó kerületekben a legközelebbi képviselő választások a kormány érdekeinek megfelelőleg üssenek ki.” MNL OL K 467 A miniszterelnök felhivatalos levelezése, 1. csomó, 13. akta, 2. f. Lónyay Menyhért Peitler Antal Józsefnek, Buda, 1872. március 30.

1875-ös szavazások időszakára azonban a politikai környezet megváltozott, módosult az országgyűlési pártok palettája, ami nagy hatást gyakorolt a kampányra.

A választási korrupciónak és eszközeinek ekkorra már hosszú előtörténete volt a magyar választási gyakorlatban, mértéke a 19. század elején már a Habsburg-vezetésnek is feltűnt.⁸ Csekő Ernő a választásokkal foglalkozó tanulmányában több szerzőt is idéz, akik szerint az 1810-es években azért terjedt el a választási korrupció, mert a napóleoni háborúk után a helytartótanács elrendelte, hogy a megyei tisztújításokon – a korábbi, közfelkiáltással való szavazással szemben – a voksokat egyenként kell számolni. Soós István kutatásai alapján vitatható ez a közvetlen ok-okozati összefüggés,⁹ abban azonban egyetértenek a szerzők és a kortársak többsége, hogy a választásra jogosult (sokszor szegénysorban élő, politikailag nem aktív) nemeseket motiválni kellett valamilyen módon, hogy egyáltalán elutazzanak a szavazás helyszínére, ami eleve magában rejti a megvesztegetés lehetőségét. A dualizmus korában már csak sör vagy bor és zsemleféle került az asztalra, ám a korábbi követválasztások esetében dús asztalokat, nagy lakomákat kínáltak a nemességnek.¹⁰ Már a reformkorban több satirikus vígjáték született a kortesek módszereiről, cselvetésekről, etetésről-itatásról (például: Nagy Ignác: *Tisztújítás*, Eötvös József: *Éljen az egyenlőség*), a szakirodalom ezeket külön műfaji kategóriát használva „választási vígjáték”-ként említi. Arany János *Az elveszett alkotmány* című

⁸ Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon, 1867–1918*. Budapest, 2011. 35–36.

⁹ Soós István kutatási eredményei más irányba mutatnak, mint a Csekő Ernő által hivatkozott szerzőké. A bécsi kormányzat 1819-ben elrendelte, hogy a vármegyék kötelesek összeírni a választásra jogosultakat, csak ők és kizárólag személyenként (azaz nem a hagyományoknak megfelelően közfelkiáltással) voksolhattak. A rendelettel a kormány a kis- és bocskoros nemeseket érdekeltté tette a voksolásokban, így bővítve a választók körét, de ez együtt járt szavazatuk eladásának lehetőségével. Az 1810-es vármegyei tisztújítások során történt kihágásokat József nádor a napóleoni háborúk által okozott nehézségekre vezette vissza, azonban arra is utalt a nádor, hogy már a korábbi években is előfordultak zavargások, aminek okát a főispáni hatalom meggyengülésében látta. A választási rendszer módosításának kérdését tárgyalta az 1811–1812. évi országgyűlés. Egyes követek szerint a személyenkénti voksolás bevezetésével elkerülhető lenne a rendbontás, az incidensek elkövetőire pedig szigorú bírságot rónának ki. A főrendek ellenállása következtében ezen a diétán nem született törvény a választások reformjáról, s a következő években is gyakoriak voltak a rendbontások, vesztegetések a tisztújításokkor. A választásokhoz nem illő magatartás megfékezése végett hirdette ki a helytartótanács 1819-ben a rendeletet. Mivel a vármegyék többségében nem, vagy csak részben valósult meg a rendeletben előírt személyenkénti szavazás, ezért a helytartótanács 1821-ben nyomatékosan megismételte a rendeletet, s a következő évek tisztújításai békésen zajlottak. 1827-ben az országgyűlésen ismét tárgyalták a kérdést, s ekkor az uralkodó meghátrált. Újra engedélyezte, hogy közfelkiáltással szavazzanak, s a visszaélések, a korrupció, az erőszak pedig elharapódzott. Soós István: *Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821)*. *Levéltári Közlemények*, 80. évf. 2009. 66–150.

¹⁰ Csekő Ernő: *Etetés-itatás a követ és képviselőválasztásokon*. *Győri Tanulmányok*, 2001. 5. sz. 72., 86.

végeposzának is ez a témája. A kortárs hírlapírókat nemkevésbé foglalkoztatta a probléma.¹¹

Terminológiai szempontból fontos kérdésre irányította a figyelmünket Pál Juditnak az erdélyi viszonyokat elemző kutatása. A kortársak a korrupció szót csak ritkán, politikai fegyverként használták a választásokhoz kapcsolódó szövegekben, iratokban. A szerző arra is figyelmeztet, hogy a korrupció definíciójának keresése közben ingoványos területre tévedhet a kutató, mert állandóan változik az a normarendszer, amelynek megszegését korrupciónak értelmezzük. Ha a definíció fontos elemének tartjuk az egyéni haszonszerzést, akkor az elemzett választások esetében ez nem jellemző. A választások megnyerésére irányuló korrupciót a párt érdekét szolgáló „hazafias ügynek”, ezzel pedig legitimálnak tekintették. További probléma, hogy a korrupciót nehéz elválasztani a nyomásgyakorlás egyéb eszközeitől (például: a helyi bürokrácia befolyásolni igyekezett a választókat), és nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a társadalomban továbbéltek a jutalmazás, megvesztegetés premodern tradíciói: a választó el is várta, hogy a hagyományoknak megfelelően megvendégléjk.¹²

A választási kampányok elemzése azért is érdekes lehet, mert felszínre hozzák az elfojtott, a két kampány között kordában tartott indulatokat, az ellenségkép könnyebben kitapinthatóvá, megrajzolhatóvá válik. A kampányidőszak karikatúrái és szövegei a politikai-társadalmi konfliktusok sűrített lenyomatát adják.¹³ Az összeütközések élclapbeli lecsapódása, a választási erőszak szatirikus megjelenítése szerves része a vizsgált korpusznak és valószínűleg rendelkezett egyfajta feszültséglevezető funkcióval is, ami a pszichológia klasszikusai szerint a humor egyik fontos feladata.¹⁴ Ahol azonban

¹¹ Például: Kemény Zsigmond: *Kortekedés és ellenszerei*. 1–2. füzet. Pest, 1843–1844. A művek irodalmi-politikai értelmezéséről lásd: Szilágyi Márton: *Egy vígjáték politika és irodalom metszéspontján*. Eötvös József: *Éljen az egyenlőség. Irodalomtörténet*, 2013. 4. sz. 513–521., Szilágyi Márton: *Arany János Elvesztett alkotmányának korabeli politikai kontextusa. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. Különszám, 779–791. Ezúton köszönöm Szalicsnyó Lillának, hogy felhívta a figyelmemet erre az aspektusra.

¹² Pál Judit: *Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején*. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2013. 388., 399–401. Ha górcső alá vesszük a népszerű kormánypárti napilap, a *Pesti Napló* szövegeit, láthatjuk, hogy az „etetés” (1869 márciusában öt említés), „itátás” ugyanekkor (tíz említés) vagy a „vesztegetés” (hét említés) szavak a választások kapcsán gyakrabban felbukkannak, mint a „korrupció”, amire példát csak a korábbi és későbbi lapszámokban találtunk. Amikor azonban használják a korrupció szót, nem általános politikai fegyverként tűnik fel, hanem helyzetleírásként: „a mostani coruptioteljes viszonyok között” („Vidéki tudósítás”. *Pesti Napló*, 1869. febr. 20. 2.); „ugyanazon elem, amelyet közönségesen »népnek« nevezünk, elszédítterve erkölcsileg corruppált érdekhajhászoktul” („Választás után”. *Pesti Napló*, 1869. ápr. 2. 1.).

¹³ Z. Karvalics László a választási kampányokat „sűrített történelemként” jellemzi. Z. Karvalics László: *Hányféleképpen olvashatjuk a választási kampányok történetét?* In: Feitl István (szerk.): *Parlamentari kampányok Magyarországon*. Budapest, 2016. 12.

¹⁴ Freud, Sigmund: *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*. In: *Uő: Esszék* [ford.: Bart István]. Budapest, 1982. 23–251.

szükségessé válik a feszültség ilyen módon történő levezetése, és ahol túlburjánzik a politikai humor, elképzelhető, hogy az egyben a tehetetlenséget, a rendszer megváltoztathatatlanágát – és az emiatti frusztrációt – is jelzi.

Kötetünk fejezetekre osztásakor a kronologikus és a tematikus elvet is érvényesítettük. A főrészen tematikus egységeket alakítottunk ki, s így vettük számba az élclapok hasábjain feltűnő kampányeszközöket. Először röviden bemutatjuk az analízis forrásait, az élclapokat. Ezt követően ismertetjük a politikai környezetet, a kiegyezés fogadtatását és a Szabadelvű Párt megalakulását, de csupán azokra az ismérvekre térünk ki, amelyek az élclapok hasábjain visszatérő elemek. A választási kampányokat és kampányeszközöket mindenkor jelentős mértékben befolyásolták a politikai és a választási rendszer sajátosságai, így szükséges a voksolások menetének leírása és a választói magatartások jellemzése. A politikai ellenségleírások és -ábrázolások fő vonásainak összefoglalása után szisztematikusan vizsgáljuk az 1867 és 1872 közötti élclapok kampányeszközzeit, majd elemezzük a választási törvényjavaslat vitájának élclapokbeli reprezentációját 1872-ben és 1874-ben. Végül külön fejezetben foglalkozunk az 1875. évi helyzettel, mivel a pártstruktúra módosulása az előző kettőtől eltérő kampányt eredményezett.

A dualizmus kori választások magyarországi sajátosságairól, a választásokhoz kapcsolódó korrupcióról számos szakirodalmi munka jelent meg, amelyekre a megfelelő helyeken hivatkozunk. Szerzőik különböző aspektusokat vizsgáltak elsősorban levéltári és személyes források (például: levelezések), illetve a képviselőházi naplókban rögzített beszédek, ritkábban sajtótermékek bevonásával. Jelen munkánkban ezeket az eredményeket egészítjük ki egy népszerű, képekkel és szövegekkel egyaránt operáló forrástípus, a politikai élclapok segítségével, amelyekben a választásokhoz való szatirikus közelítés és a politikai befolyásolás szándéka a műfajra alapvetően jellemző túlzásokkal zajlik.

Könyvünk nem jöhetett volna létre az Új Nemzeti Kiválóság és a Nemzet Fialat Tehetségeiért programok támogatása nélkül. Hálás vagyok a kötet lektorainak és olvasószerkesztőjének, Cieger Andrásnak, Deák Ágnesnek és Zentai Máriának javaslataikért, észrevételeikért, alapos munkájukért, illetve köszönettel tartozom Szalisznyó Lillának baráti segítségéért.

AZ ELEMZETT ÉLCLAPOK ÉS OLVASÓIK

A 19. században a politikai pártok sokkal lazább szerkezetűek voltak, mint ma. Meghatározó ismérvüknek az számított, hogy rendelkezzenek saját sajtótermékkel, tartsanak rendszeres üléseket legalább a választások előtt, és legyen olyan állandó helyük, ahol összegyűlnek a képviselők. Ezeket a kritériumokat vették figyelembe a kortárs definíciók is, és a szakirodalom ma sem látja másképp.¹⁵ A pártszerkezetben a választások időszakán kívül is meghatározó szerepet töltött be a pártos sajtó, amely harcias stílusával, politikai csatározásaival és a polémiákkal nagy hatást gyakorolt a magyar politikai kultúra formálódására.¹⁶ A hazai pártos sajtó azonban nemcsak politikai napilapokból állt, hanem – köszönhetően az 1848-as és az 1861-es országgyűlés alatt megmutatkozó nagy népszerűségüknek – a politikai pártokhoz szorosan kötődő élclapokból is. A kötetünk kezdő időhatára előtti korszakból kevesebb szisztematikus elemzésre alkalmas ilyen forrást ismerünk. 1848-ban még csak tiszavirágéletű vicclapok léteztek Magyarországon, később a szigorú hatósági ellenőrzés nehezítette a megjelentetésüket. A politikai élclapkiadásra élenkítőleg hatott már az 1861. és az 1865. évben összehívott országgyűlés működése is, de igazi fordulat csak a kiegyezés után történt. A sajtószabadság 1867 tavaszán megtörtént helyreállítását követően már nagy számban és nagy példányszámban jelentek meg politikai – és nem irodalmi jellegű – élclapok.

Az 1869. évi választások időszakára már mindegyik párt életre hívott egy-egy vicclapot. A legkorábban, már 1858-tól az ismert regényíró, Jókai Mór élclapjára, *Az Űstökösre* fizethettek elő a politika iránt érdeklődő olvasók. Jókai a kiegyezés idején balközép politika híve volt – azaz elfogadta a kiegyezést, de több fontos ponton módosítani kívánta –, élclapjában ezt a programot propagálta a Szabadelvű Párt 1875-ös megalakulásáig. Az 1867. év végén kormánypártiból ellenzékivé, balközép pártivá alakult élclapot, a *Bolond Miskát* a szintén irodalmár, Tóth Kálmán szerkesztette 1860-tól 1873-ig, majd a lap 1875-ös megszűnéséig Bartók Lajos Don Pedró álnéven.¹⁷ Bartók Lajos az 1875. évi előfizetői felhívásban azt közölte, hogy „Politikai pártállást a Bolond Miska nem foglal, hanem lesz minden körülmény közt oly

¹⁵ Idézi: Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München, 1973. 35. Szabó Dániel az „országgyűlési” pártot – a dualizmus kori vélekedésekkel összhangban – a parlamenti frakciókkal azonosítja. Szabó Dániel: *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. Történelmi Szemle*, 1992. 3–4. sz. 199.

¹⁶ Toth: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn*, 71.

¹⁷ Don Pedró neve először az 1873. december 7-i szám impresszumába került bele.

szabadelvü is mint a szabadelvüpart, és oly független is mint a függetlenségi [!] part.¹⁸ Mind *Az Üstökös*, mind pedig a *Bolond Miska* szerkesztését, irányultságát, tartalmát befolyásolta a Szabadelvü Párt létrejötte: a *Bolond Miska* határozott politikai pártállás nélkülivé, *Az Üstökös* pedig ellenzékiből kormánypartivá igyekezett válni. A közös ügyekről szóló törvény 1867. márciusi megszavazását követően 1867 áprilisától jelent meg Mészáros Károly szerkesztésében a *Ludas Matyi* című humoros újság, amelynek kifejezetten az volt a célja, hogy napvilágot lásson egy kiegyezést támadó, függetlenségi nézeteket hangoztató vicclap. Az élclap fejlécében „a magyar nép mulattató képes újsága”-ként határozta meg magát, és 1873-ig szórakoztatta olvasóit. 1867 végén döntött úgy a kormányzat – észelve az ellenzéki humoros sajtó sikerességét –, hogy szükséges egy kormányparti élclap alapítása. A *Borsszem Jankó* első száma 1868. január 5-én jött ki a nyomdából, s a kezdeményezés egyenesen a miniszterelnöktől, Andrassy Gyula gróftól származott.¹⁹ Az önmagát eleinte Deák-pártiként, majd Szabadelvü pártiként definiáló élclap szerkesztésével Ágai Adolfot bízták meg, aki addigra már a *Bolond Miska* ismert szerzője volt.²⁰ E négy élclap lefedi a kiegyezést követő évek vezető fővárosi humoros lapkinálatát. További, hosszabb ideig működő budapesti élclapot majd csak később, az 1870-es évek végén hívtak életre.

Az analízis időszakul kijelölt éveket a szakirodalomban a dualizmus kori sajtó legszabadabb korszakának tekintik.²¹ Bár zajlottak sajtóperek a radikális ellenzéki, szélbal (és a nemzetiségi) sajtótermékek ellen,²² mégsem mondhatjuk, hogy a szabad véleménynyilvánítást drasztikusan korlátozták volna: a függetlenségi, kiegyezéssel szemben agitáció a különböző sajtóorgánumok hasábjain – így az élclapokban is – teret kaphatott. Az 1848. évi 18. tc. ismételt

¹⁸ *Bolond Miska*, 1875. márc. 28. 84.

¹⁹ Az ügy fontosságát mutatja az ismert publicista, Kecskeméthy Aurél következő naplóbejegyzése 1867-ből: „December 6. Ma esti 6-ra Andrassy Gyulához rendelve, egy óránál tovább beszélt velem nagyobb kitarással, mint bárkiről és miről, egy élclap alakításáról s hogy azt miképpen nevezzük: Magyar Punchnak-e, Borsszemjankó-nak vagy Paprika Jancsi-nak.” Rózsa Miklós (sajtó alá rend.): *Kecskeméthy Aurél naplója, 1851–1878*. Budapest, 1909. 244.

²⁰ Az élclapokról részletesen lásd: Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, 1983., Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014. 59–96.

²¹ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 180.

²² A sajtóperек indítása azonban nem jelentette azt, hogy az esküdtszékek mindig elmarasztaló ítéletet hoztak. Az ellenzéki újságok ellen indított eljárások esetében tizenháromból öt felmentő ítélet született. Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Budapest, 1986. 224. A *Borsszem Jankó* első hónapjainak szubvenciójára vonatkozóan lásd: Andrassy Gyula Kandó Kálmánnak, Buda, 1868. május 17. MNL OL P 4. (Andrassy család) 592. tétel, p. 182. 12. nagydoboz. Köszönöm Cieger Andrásnak, hogy a forrást rendelkezésemre bocsájította. Annyi bizonyos az adóhivatal kimutatásai alapján, hogy 1868-ban és 1869-ben a *Borsszem Jankó* részesült bélyeghitelben (1870. évi adatok már nem állnak rendelkezésünkre). MNL OL K26 Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: ME) 1868:131, MNL OL K26 ME 1869:145.

életbeléptetése után²³ a hatósági lapellenőrzéssel mint negatív sajtóirányítási eszközzel már nem éltek, a pozitív sajtóirányítás bevett módszerével, a szubvencionálással viszont igen. Ez az élclapokat is érintette: a *Borsszem Jankó* indulásakor a kormányzattól kapott támogatást. Az első vizsgált választási kampánynál ennek még lehetett hatása: míg a szélbal *Ludas Matyit* sajtóperbe fogták, a *Borsszem Jankó* élvezhette a szubvenció előnyeit. A későbbi években a sajtóirányítás efféle eszközei már csekélyebb szerephez jutottak.

Az élclapok népszerűségét mutatja, hogy sok előfizetővel büszkélkedhettek. A prenumeránsok számáról azonban csak elszórtan rendelkezünk levéltári adatokkal. Annyi bizonyos, hogy *Az Űstökös* az 1867. év első felében 2600-an jártatták (összehasonlításként: a *Pesti Naplót* ugyanekkor 5000-en).²⁴ Az adóhivatal az 1868. év utolsó negyedétől 1869. szeptemberig a bélyegkimutatások mellett példányadatokat is összegyűjtött összesítő statisztikájában. Ennek alapján az első táblázat segítségével nyomon követhetjük a bélyeghitellel rendelkező *Borsszem Jankó* és az ellenzéki élclapok példányszámait havi bontásban.²⁵

²³ A m. k. bel- és igazságügyi miniszternek 1867. március 17.-én kelt rendelete a sajtóviszonyok tárgyában. A rövid szabályozás életbe lépteti az 1848-as törvényt, valamint rögzíti, hogy a sajtótügyekben illetékes közzévló az igazságügyminiszter nevezi ki. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtótörvények annotált gyűjteménye 1848–1989*. Budapest, 2017. 113–114.

²⁴ Az adatokat táblázatos formában közli: Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867*. Budapest, 2018. 314–322. Deák Ágnes adatai jól mutatja, hogy a korábbi időszakokban még magasabb előfizetőszámmal rendelkeztek az élclapok. A kiegyezést követően azonban túlkínálat figyelhető meg a különféle sajtótermékek piacán, ami hozzájárulhatott az előfizetők számának csökkenéséhez.

²⁵ A fellelhető későbbi kimutatások csak korlátozott összehasonlításra adnak lehetőséget, mivel azok már a postára adott példányok számát tartalmazzák, ami kevesebb lehetett, mint a nyomtatott példányok száma (a fővárosi előfizetők lapjait például nem a posta kézbesítette, azaz ezekből az adatokból csak a vidékre szállított példányok számát ismerhetjük csak meg). Kimutatás készült az 1872. január 15-e és 1873. január 15-e között a pesti központi postahivatalnál feladott hírlapok példányszámairól: a *Borsszem Jankó* 1800-ról 2000-re nő, a *Bolond Miska* példányszáma 977-ről 772-re, a *Ludas Matyit* 720-ról 500-ra csökken, míg *Az Űstökös* 1520-ról 1700-ra tornászta fel magát. MNL OL K26 ME 1873:400. A postahivatal és az adóhivatal kimutatása közötti különbségről lásd: Balogh János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Kézirat, ELTE. Budapest, 2014. 113–115. 1869-ből és 1870-ből azonban rendelkezésünkre áll még az Athenaeum kiadó választmányi ülésén rögzített jegyzőkönyvek alapján a kiadónál megjelent lapok előfizetőinek száma 1869 első negyedéből, ami a következőképpen alakult: *Az Űstökös* 1996 és a *Bolond Miska* 2118 prenumeráns. (Ha az adóhivatal adataival ezt összevetjük, úgy tűnik, a kiadóhivatal kevesebb előfizetőről tudott.) MNL OL Z 723 Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Igazgatósági iratok, 1. kötet, 1869. február 1. 22. i.sz. Választmányi ülés jegyzőkönyve 3. f. *Az Űstökös* előfizetőinek száma nem apadt tovább 1870-ben, sőt az 1869. évhez képest némileg javult a statisztika (márciusban *Az Űstökös*: 2328, *Bolond Miska*: 1750; májusban *Az Űstökös*: 2019, *Bolond Miska*: 1666 előfizető). MNL OL Z 723 Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Igazgatósági iratok, 1. kötet, 1870. március 12. 42. i.sz. Választmányi ülés jegyzőkönyve 1. f., MNL OL Z 723 Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Igazgatósági iratok, 1. kötet, 1870. május 27. 46. i.sz. Választmányi ülés jegyzőkönyve 2. f. A *Borsszem Jankó*-ról azért nem rendelkezünk adatokkal, mert a kiadóállalat a lap megvásárlásáról csak később, 1875-ben kezdett el tárgyalni.

1. táblázat
Az élcsepok példányadatai

	1868			1869								
	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	sept.
<i>Az Űstökös</i>	2825	1760	2825	2040	2450	2450	2600	2414	2500	2620	2200	2850
<i>Bolond Miska</i>	2700	1680	2675	2181	2412	2450	2600	2350	2400	2520	1900	2400
<i>Ludas Matyi</i>	1750	1040	1325	1260	1200	1350	1390	1387	1400	1300	1150	1437
<i>Borsszem Jankó</i>	6150	2650	3880	2740	3700	3700	3590	3700	3700	4625	3700	3700

Forrás: MNL OL K26 ME 1868:131 és MNL OL K26 ME 1869:145.

Láthatjuk, hogy a *Borsszem Jankót* szinte minden negyedévben kiemelkedően magas példányszámban nyomtatták. A *Ludas Matyi* példányszáma csökkenő tendenciát mutat, aminek nem feltétlenül az az oka, hogy egyre kevesebben értettek egyet a nézeteivel, hanem talán inkább kiforratlan stílusa és gyengébb rajzai. *Az Űstökös* és *Bolond Miska* példányszámai sem stabilak, a két lap teljesítménye együtt mozog, azonos évnegyedekben figyelhetünk meg csökkenést, illetve növekedést. Az 1869. évi választási kampány időszakában (január–március) mindegyik lap példányszáma nőtt vagy stagnált, de összességében nem ezek a hónapok adják a legmagasabb számokat. A példányadatok ellenére a tényleges olvasók számát csak becsülni tudjuk. Mivel a korszakban elsősorban nem az otthonolvasás volt szokásban, hanem közösségi helyeken, például kaszinókban, könyvtárakban, olvasóegyletekben vették kézbe az újságokat, vélhetően jelentősen több – elsősorban városi – olvasóval kell számolnunk, mint ahány példány kikerült a sajtó alól.²⁶ A *Ludas Matyi* szerkesztői üzeneteinek egyikéből például megtudhatjuk, hogy e lapból 1868-ban ötven–száz példány járt egy-egy nagyvárosba (Debrecen, Nagyvárad, Nagybánya, Szatmár), de Szegedről, Gyuláról és Szentesről csupán csekély számú előfizetőt regisztráltak.²⁷

A szerkesztői üzenetek – pártállástól függetlenül – más tanulságokkal is szolgálnak: észlelhetjük, hogy az összegyűjtött anekdotákat, humoros verseket és rajzok, karikatúrák vázlatát vagy témaleírásait sokszor az olvasók küldték be,

²⁶ Lipták Dorottya a családi lapokkal kapcsolatban vont le hasonló következtetést: Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, 2002. 126. Külföldi párhuzamként említhetjük, hogy Nagy-Britanniában az 1830-as évek olvasótáborának számát úgy becsülték a kutatók, hogy a megjelent példányok számát ötten szorozták. Anderson, Patricia: *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture, 1790–1860*. Oxford, 1991. 52.

²⁷ *Ludas Matyi*, 1868. dec. 20. 408.

azaz nem csupán az állandó munkatársak ötleteivel találkozunk az élclapok hasábjain. A szerkesztők üzenetei – a dicséretetek mellett – komoly bírálatokat is tartalmaztak a kéziratok kapcsán, illetve mutatják, hogy egy-egy élclap valóban egy-egy politikai irányvonalhoz próbálta tartani magát és igyekezett aktualitásokkal szórakoztatni az előfizetőket. A szerkesztői visszautasítások változatosak: „A carriquirozás jogosult tulzásainak is vannak határai”, vagy: „Ez a kérdés nem érdekel bennünket annyira, hogy hasábokat tölthetnénk be vele.”²⁸ Egy másik megjegyzés: „Elkésett; nekünk is napokkal kell haladnunk” azt jelzi, hogy a politikai humornak fontos attribútuma az aktualitásra törekvés.²⁹ Máskor az izraelita Ágai háborog: „Őn egy zsidó honvédet bántalmaz azért, mert – zsidó. És ezt nekünk írja ön?”³⁰ Jókai pedig például így határolódik el egy szövegtől: „Átadtuk Bolond Mihály urnak [a *Bolond Miska* szerkesztőségének], mert nekünk most már ne bántsd virág azaz ur.”³¹ Az üzenetek között néha teret kaptak az igazán rossznak ítélt kéziratok részletei is – szerkesztői kommentárral: „...lásd mily hamar kidrukkoltattam [kinyomtattattam] borzasztó eszme szörnyeidet. Ne! gyönyörködj benne!”³² Megfigyelhetjük továbbá, hogy honnan érkeztek be kéziratok, illetve utalásokat találhatunk arra (az anonimitás szigorú megtartása mellett), hogy kik, milyen foglalkozású olvasók küldték be azokat. A szerkesztői üzenetek alapján arra is következtethetünk, hogy az olvasóközönség összetétele tekintetében a *Ludas Matyi* eltért a többi elemzett laptól. Az élclap népszerűségét és olvasótáborát jellemzi, hogy a lap munkatársai adománygyűjtést szerveztek a Mészáros Károlyt sújtó pénzbírságok kifizetésére, amelyeket a sajtóperekben róttak ki a szerkesztőre.³³ A vicclap utolsó oldalán rendre közétették az adakozók lakóhelyét, ebből látszik, hogy leginkább kisvárosi-falusi olvasók küldtek pénzt. A *Ludas Matyi* fejléce szerint is néplapként definiálta magát, és nemcsak adomány, hanem kézirat is kevés érkezett hozzájuk például a fővárosból. Ugyancsak egy itteni szerkesztői üzenet világít rá a választási kampányok egyik tipikus jelenségére. Mészáros a következő instrukciókkal látja el azokat, akik kortesverset juttatnak el a szerkesztőséghez:

„A követválasztási dalokat mindenkitől szívesen vesszük, sőt kérjük a vidéki naturalista poétákat, hogy minden választási dalt beküldjenek, hanem csak 3–4 versre terjedjen az, mivel a hosszast a nép nem tanulja meg oly könnyen, de még 3–4. versszakaszban kilehet fejezni a nép érzelmét jelöltje

²⁸ *Bolond Miska*, 1868. júl. 12. 111.

²⁹ *Bolond Miska*, 1868. jún. 14. 95.

³⁰ *Borsszem Jankó*, 1868. jún. 7. 275.

³¹ *Az Űstökös*, 1869. márc. 28. (melléklap)

³² *Ludas Matyi*, 1872. febr. 11. 56.

³³ Mészáros Károlyt kétszer ítélték el, egyszer római katolikus egyházellenes szövege miatt, majd a közös hadügyminiszter elleni becsületsértés és rágalmazás miatt kilenc hónap elzárásra és 200 forint bírságra, illetve egy év fogságra és 400 forint pénzbírságra (1868. március és április). Ráth Károly András Gyulának, Pest, 1868. március 26. MNL OL K26 ME 1868:828, Ráth Károly a Sajtóosztálynak, Pest, 1868. június 4. MNL OL K26 ME 1868:781.

íránt egészen – s csak is akkor jó, ha rövid. A kortes dal végre csak is arra szóljon kit a párt többsége léptet fel. Magán passióknak nem adhatunk helyet.”³⁴

A kortesdalokat helyi lapokban és az országos médiában is közölték.³⁵ Az, hogy a *Ludas Matyi* kortesnótái közül mennyit írtak a lap szerzői és mennyit küldtek be ténylegesen a különböző választóközetekből, nehezen kideríthető. Mindenesetre a kortesdaloknak fontos funkciói voltak: harci indulókként növelték a saját tábor lelkesedését, s gúnyolták az ellenfélét. Segítettek a saját tábor identifikálásában, könnyű rímeik következtében gyorsan tanulhatók voltak, így az írni-olvasni nem tudók is megjegyezheték. A választásokon a képviselő nevét pontosan kellett kimondani, egyébként érvénytelen volt a szavazat. Ebben is mankóként szolgáltak a kortesénekek.³⁶ A politikai napilapok, plakátok és röplapok mellett tehát a választási kampány időszakában a vicclapok is kommunikációs eszközként szolgáltak egy-egy párt számára, ezen a fórumon keresztül is megszólíthatták a párhíveiket, akik szintén beküldhették például a kortesverseket saját településükről. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az olvasók aktívan részt vettek az élclapok szerkesztésében, amelyek nemcsak görbe tükröt tartottak a társadalom elé, hanem az olvasók véleményét is tükrözték.

Az élclapok működésének első évtizedéből különböző típusú forrásokból (például: visszaemlékezések) rendelkezünk anyaggal.³⁷ A források rendre kitérnek a „cenzorok”-kal folytatott küzdelmekre is. Mikszáth Kálmán Jókai-életrajzában a szerkesztés kezdeti módszereiről, az élclap hatásáról így tudósít:

„Az Űstököst úgyszólván maga írta Jókai, mert az adomákat a közönség küldözte be, azokat Jókai csak fésülte. Ez adomák összegyűjtésére nagy súlyt fektetett, pedig még akkor a folklórnak híre-hamva se volt. [...] Az Űstökös nagy elterjedtségre jutva, derekas jövedelmet hozott a konyhára, de volt is vele sok dolga; eleinte rajzait is maga készítette, ameddig a jóízű Jankó János fel nem tűnt a láthatáron.”³⁸

³⁴ *Ludas Matyi*, 1869. jan. 31. 40.

³⁵ Az országos és a helyi sajtóban megjelent kortesdalok közül Szabó Dániel nyomán idézhetjük például a következő baloldali kortesdalt: „A bal párt az igazságos, / ő nem közösügyes bajos, / Ezt kiáltja egész város: / Éljen Mocsáry, Kun János.” A jobboldalé pedig: „A szomorú napok hazánkról eltűntek, / Nem szomorítja bú már többé keblünket, / Szétszlott a rabság setét éjszakája, / Új Szabadság napja nevet a hazára, ... / A jobb oldal által lett boldog az ország: / Éljen a jobb oldal, éljen a szabadság!” Szabó Dániel: Kortesdalok (avagy a választás, mint a poéták paradicsoma). In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Budapest, 1991. 230.

³⁶ Szabó: Kortesdalok (avagy a választás, mint a poéták paradicsoma), 229–230. Pál Judit kutatásai szerint valóban gyakori indok volt egy-egy szavazat megsemmisítésére, hogy a választási bizottság azt állította, rosszul, pontatlanul mondta be a jelölt nevét a voksoló. Pál: Korruptió vagy „hazafias cselekedet”?, 394.

³⁷ Lásd például: Tóth Kálmán: Az én 1861-iki karácsonyom. In: Uő: *Irka-firkák: elbeszélések, emlékgjegyzetek, novellák, jellemvázlatok s több efélék*. Budapest, 1877. 20–39.

³⁸ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. 2. köt. In: Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. 19. köt. Budapest, 1961. 16–17.

Az élc lapok tartalmát azonban néha (túl) komolyan vették a kortársak, emiatt Jókai párbajba is bonyolódott. Ismét Mikszáthot idézhetjük:

„Egy német lap Bulyovszkyné Szilágyi Lillát ismertető cikkében azt írta, hogy a művész az ősmagyar **horogszegi** Szilágyi-családból származik, mire azt jegyezte meg az Üstökös, hogy nem annyira származik a **horogszegi** Szilágyi-családból, mint inkább csak **horogszegre** való. Bulyovszky Gyula párbajra hitta az élc miatt Jókait, a párbaj meg is történt, de egy kis karcoláson kívül nem volt egyéb következménye.”³⁹

A laptípus Mikszáth által is tanúsított népszerűségét már hazai szárnybontogatásának időszakában éles kritikával illette Vajda János költő, hírlapíró a magyar művelődés és az olvasási szokások színvonaláról írt 1862-es röpiratában: „Hiszen kell-e egyéb bizonyíték művelődési irányunk megjelölésére s hajlamaink jellemzésére, mint hogy a »Figyelőnek« ma is 400, a »Budapesti Szemlének« tán szintén annyi; míg ellenben a bohóc lapoknak együttvéve tízezernyi az előfizetőjük?»⁴⁰ Vajda a címlapokon látható portrékarikatúrákra utalva megjegyzi még, hogy a magyar közönség „mohósággal” fogad minden élc lapot, mert annak „boritéklapján egy-egy röhögő pofa és minél bolondabb cím az ellenállhatatlan hívó madár!”⁴¹ A sajtótörténet megemlíti Jókai Mór unokahúgát, Váli Marit, aki szerint

³⁹ Mikszáth: Jókai Mór élete és kora. 2. köt., 16. Mikszáth szerint a kiváló ok a *Bolond Miska* egyik szövege volt Jókainé Laborfalvi Róza ellen, amelyre a regényíró reagált *Az Üstökös* élcével. A párbajról a kortársak is megemlékeztek, lásd: Egressy Ákos Szentpétery Zsuzsannának, Pest, 1860. október 12. Szalisznyó Lilla (sajtó alá rend.): *„Irvátok a mi tollatokra jön”*. Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865). 1. köt. Csokonai Könyvtár: Források. 19. köt. Debrecen, 2017. 425. Az élcet lásd: *Az Üstökös*, 1860. szept. 29. 39. A magyarázatot lásd: Szalisznyó Lilla (sajtó alá rend.): *„Irvátok a mi tollatokra jön”*. Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865). 2. köt. Csokonai Könyvtár: Források. 19. köt. Debrecen, 2017. 851.

⁴⁰ Vajda János: Önbírálat. In: Komlós Aladár (sajtó alá rend.): *Vajda János válogatott politikai írásai*. Budapest, 1954. 72–73.

⁴¹ Vajda: Önbírálat, 73. Mások sem fogadták feltétlenül kitörő örömmel a karikatúrákat vagy egyes szövegeket. A magyar olvasók forgatták a bécsi, illetve a külföldi élc lapokat is. Ezek ugyan mintául szolgáltak a hazaiak szerkesztéséhez, de bíráló hangvételű írásokat, karikatúrákat is közöltek a magyarokról, illetve Magyarországról, s ez feldühítette az olvasókat. Egyikőjüket olyannyira, hogy rögtön – dorgáló szándékkal – válaszlevelet akart küldeni az élc lap szerkesztőjének. Egressy Ákos Szüleinek, Párizs, 1861. március 4. Szalisznyó (sajtó alá rend.): *„Irvátok a mi tollatokra jön”*, 2017. 432. Néhány évvel később a *Pesti Napló* értesülése szerint pedig a fiatal költő, Németh Ignác betört a *Somogy* című újság szerkesztőségébe, s az őt és irodalmi munkásságát gúnyoló karikatúrákat, amelyeket a lap naptárába szántak, ellopta, hogy azok ne jelenhessenek meg. De ennivel nem elégedett meg: alaposan ellátta a szerkesztőt, Roboz István baját is. Valószínűleg nem véletlen, hogy egy ilyen eset éppen Robozsal történt meg. Roboz kiegyezés előtti évekbeli tevékenységéről – eltiltották például a lapszerkesztéstől – lásd: Deák Ágnes: Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bösze Sándor emlékére*. Budapest, 2015. 163–169. *Pesti Napló*, 1867. aug. 20. 3., *Pesti Napló*, 1867. aug. 27. 2. Ha a kortársak nem tulajdonítottak volna nagy hatást az élc lapoknak (és a humoros naptáraknak), nem valószínű, hogy ilyesmire vetemedett volna egy pályakezdő költő.

az olvasók kívülről tudták és idézték az élclapi verseket az 1860-as években.⁴² Baráth Ferenc 1874-ben nem kevesebbet állít, mint hogy az olvasók ízlését „élclapjaink csakugyan jelentékenyen módosították is néhány év alatt”.⁴³ A szerző kárhóztatja az élclapokat, mivel azok szerinte visszaélnék nagyfokú szabadságukkal, nem látják el feladatukat, nem „erkölcsbirák egy nemzet dolgai fölött”, illetve „mindenik élclap egy-egy politikai pártnak lévén eszköze, vagy – ha úgy tetszik – szolgálja: a párt-szempont az igazság szempontját mondhatni egészen elnyelte”.⁴⁴

A vicclapokat különböző politikai irányvonaluk ellenére hasonló felépítés jellemezte: tartalmaztak verseket, rövid álhíreket, sajtószemlét, hosszabb írásokat (például: fiktív országgyűlési tudósításokat, állandó szereplők leveleit), anekdotákat, vicceket. A karikatúrák vicceket, párbeszédet illusztráltak, társadalmi csoportokat, típusokat jelenítettek meg, vagy éppen kül- és belpolitikai eseményeket kommentáltak képpel és az esetek többségében a hozzá tartozó címmel, képaláírással. De a gúnyrajzok üzenete általában szöveg nélkül is érthető volt. A lapok hasonlósága ellenére már a kortársak is észleltek köztük egy fontos különbséget. A *Ludas Matyi* stílusa sokkal durvább, mint a többieké. Ezt a stílust bírálta, hatásossága miatt is aggódva, Jókaihoz írt levelében Gózon Lajos: „küszöböljétek ki azt a lábra kapott pokrócz goromba irályt,⁴⁵ – mely ma elanyira divatosá lőn – a hirlap irodalomban, – az a Ludas Matyi féle goromba, gyanusító ir modor, jobban gyökeret ver a népben, és a nemzet alsóbb rétegeiben, mint a te szelid és komoly cikkeid”.⁴⁶

Népszerűségük mellett az élclapok forrásértékét növeli, hogy rajzokat is tartalmaztak, ami egyébként még nem volt általánosan jellemző a korszak sajtótermékeire. A vizuális üzenetek jelentősége elvitathatatlan, hiszen azok is megérthetők egy-egy jól eltalált karikatúrát, akik nem tudtak olvasni.⁴⁷ A képi elemeknek

⁴² Miklóssy János: Irodalmi, szórakoztató, művelődési sajtó. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/1. köt. Budapest, 1985. 671.

⁴³ [Baráth Ferenc]: A magyar élclapokról. *Budapesti Szemle*, 4. köt. 1874. 8. sz. 397. Baráth Ferenc (1844–1904) irodalomtörténész, a Lónyay-család nevelője, számos lapnál (például: *Fővárosi Lapok*, *Vasárnapi Ujság*, *Magyarország és a Nagyvilág*) publikálta írásait. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Budapest, 1891. 562–563.

⁴⁴ [Baráth]: A magyar élclapokról, 402., 397.

⁴⁵ 'Stílus, írásmód'. Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. 3. köt. Pest, 1865. 109.

⁴⁶ Gózon Lajos Jókai Mórnak, Siklós, 1872. július 6. Oltványi Ambrus (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei. Jókai Mór levelezése (1860–1875)*. 2. köt. Budapest, 1975. 429.

Gózon Lajos (1819–1874) ügyvéd, 1845-ben jegyző a pesti királyi táblánál. Végigharcolta a szabadságharcot, a bukáskor már alezredesi rangban volt. Aradon hadbíróság elé állítják, de szabadon engedik. Később visszatér jogász hivatásához és ügyvédként praktizál Siklóson. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2008. 359.

⁴⁷ Egyes politikai szereplőket anekdoták szerint a *Borsszem Jankó* jól sikerült karikatúrái alapján ismertek fel. A Deák-párti élclap története nyomán Bittó István új igazságügyminisztert a kapuőr nem akarta beengedni a minisztérium épületébe, mert nem ismerte fel. Bizonyítéként Bittó megmutatta a *Borsszem Jankó* egy héttel korábbi címlapján a portréját, s így már beléphetett. *Borsszem Jankó*, 1871. jún. 18. 795.

nemcsak az utókor kutatója, hanem a kortársak is nagy jelentőséget tulajdonítottak, azokat sokszor hatásosabbnak tartották, mint a szövegeket.⁴⁸ A karikatúrának a választási küzdelmekben játszott szerepét és fontosságát jól érzékelteti, hogy egy 19. század végén megjelent lexikon definíciója szerint a torzképnek „hatalmas a szerepe a politikai párttusákban”.⁴⁹ Ráadásul – amint azt modern szemiotikai, kommunikációelméleti kutatások is alátámasztják – az olvasni tudók esetében a képek a hozzájuk tartozó szöveggel együtt értelmezve többletjelentést kapnak, amire az elemzett korpuszban is számos példát találhatunk.⁵⁰ A szövegek és a karikatúrák szerzői ismert elemekből építkeztek, azokat alakították úgy, hogy az aktuális kérdéseket meg tudják jeleníteni, így támaszkodhattak olvasóik meglévő tudására. Előszeretettel használtak fel elterjedt közmondásokat, szólásokat, ókori mítoszokat és bibliai történeteket egy-egy aktuálpolitikai téma bemutatására, interpretálására. Az 1860-as évek végére a fametszés technikája már odáig fejlődött, hogy lehetővé vált, hogy a képeket egyszerre nyomtassák a szöveggel (ez az 1848-as számbontogatás idején még elképzelhetetlen volt),⁵¹ azaz egyre több karikatúra jelenhetett meg az élclapokban, ami tovább növelhette a vonzerejüket. Hazai alkotó is feltűnt Jankó János személyében, aki nagy munkabírással negyven éven át rajzolt – megrendelésre – torzképeket különböző politikai irányú vicclapokba. A vizsgált évek karikatúrának jó részét ő és a cseh származású Karel Klíč készítették.

A kampányok szempontjából az élclapok népszerűségén túl az is fontos, hogy hány potenciális szavazóhoz jutottak el, illetve közülük hányan tudtak olvasni, mivel a többiekre csak a szóbeli közlések (amelyek persze alapulhattak sajtóhíreken) vagy a karikatúrák képi poénjai hathattak. Az analfabéták arányát a tízévente elrendelt népszámlálások adataiból ismerjük. 1870-ben Magyarországon a hat éven felüliek 49%-a tudott írni és olvasni.⁵² A vagyoni és műveltségi cenzus következtében a választásra jogosultak körében feltehetőleg magasabb lehetett az arány.⁵³ A 20. század elejéről maradtak fenn olyan adatok, amelyek ezt a feltételezést retrospektív módon valószínűsíthetik. 1900-ban a népszámlálás adatai szerint a hat éven felüliek közül a lakosság 61,2%-a tudott írni és olvasni,⁵⁴ egy 1905-ös

⁴⁸ A karikatúra erejéről, jelentőségéről írt például: Lázár Béla: A karikatúráról. *Művészet*, 1915. 4. sz. 201–208. Eladási szempontból az illusztrált lapok képanyagát tekinti a legfontosabb vonzerőnek: Anderson: *The Printed Image*, 2.

⁴⁹ *A Pallas nagy lexikona*, 16. köt. Budapest, 1897. 284.

⁵⁰ Lásd például: Sanz: Relevance theory and political advertising, 10–11.

⁵¹ Révész Emese: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest, 2015. 178–189.

⁵² *Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, 1871. 228. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1870/?pg=307&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.).

⁵³ A polgárosodottabb izraeliták körében is a választásra jogosultak magasabb arányát feltételezi Welker Árpád. Welker Árpád: Wahrmann a magyar Országgyűlésben. In: Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór, 1831–1892*. Budapest, 2006. 127.

⁵⁴ *Az 1900. évi népszámlálás*. 10. köt.: *Az eredmények összefoglalása*. Budapest, 1909. 97. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_10/?pg=108&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.).

összeírás szerint azonban a szavazásra jogosultaknak 91,2%-a volt írástudó – ha elfogadjuk az adatközlő információinak hitelességét.⁵⁵ Az 1870-es években az írástudók alacsonynak tűnő aránya ellenére a kortársak nagy jelentőséget tulajdonítottak a sajtónak a pártküzdelmekben. Ezt támasztja alá, hogy a kormányzat a kormánypárti orgánumok hasábjain hadat üzent a kiegyezésellenes sajtótermékeknek és a kiegyezést követő első években sajtópereket is indított, valamint létrehozott államilag szubvencionált napilapokat – és nem csupán a *Borsszem Jankót* támogatta.

⁵⁵ Kristóffy József saját bevallása szerint az adatokat a Központi Statisztikai Hivataltól kérte ki. Ezeket arra használta, hogy a választójog kibővítése mellett érveljen, s választójogot követeljen az írni-olvasni tudó, 24. életévüket betöltött férfiak számára. Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja: politikai emlékek, 1890–1926*. Budapest, 1927. 230. Ennek ellentmond azonban Szabó Dániel állítása, amely szerint a választók igen nagy százaléka még ekkor sem tudott írni-olvasni. Szabó: *Korteszalok* (avagy a választás, mint a poéták paradicsoma), 229. Cieger adatai alapján a választópolgárok ötöde volt írástudatlan 1904-ben, ami ugyancsak magasabb arány, mint amellyel Kristóffy számolt. Cieger: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*, 42.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KIEGYEZÉS TARTALMA ÉS A SZABADELVŰ PÁRT MEGALKAKULÁSA

A kiegyezés tartalma és a kortársak véleménye

Az osztrák–magyar kiegyezés létrejötté éveken át húzódoó folyamat eredménye: a liberális magyar politikai elit – a korábbi (1860–1861) közeledési kísérletek kudarcát követően – 1865-től folytatott tárgyalásokat az uralkodóval, I. Ferenc Józseffel arról, hogy hogyan lehet a Habsburg Birodalmon belül Ausztria és Magyarország viszonyát rendezni.⁵⁶ A tárgyalásokat felgyorsította a Birodalom Poroszországtól elszenvedett königrátrzi veresége (1866), amelynek következtében bizonyossá vált, hogy az egységes Németország nem Ausztria, hanem Poroszország vezetésével (és Ausztria nélkül) alakul meg. A hosszas tárgyalások eredményeként 1867 folyamán megszületett törvénycsomagot ismerjük osztrák–magyar kiegyezésként, míg Ausztriában a később szentesített (s szövege szerint sem azonos) jogszabálygyűttes a decemberi alkotmány nevet kapta.⁵⁷

A kiegyezés tartalma megosztotta a hazai politikai pártokat és a társadalmat, s ennek lecsapódását láthatjuk az élclapok szövegeiben és képein az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején (sokszor a választásokhoz kapcsolódva). A magyarországi politikai pártok a kiegyezést követően nem a klasszikus, nyugat-európai mintáknak megfelelően rendezkedtek be, hanem a kiegyezés elfogadása vagy elvetése jelentette a törésvonalat.⁵⁸ A kiegyezés legtöbbet vitatott része az 1867. évi 12. törvénycikk az Ausztria és Magyarország közötti közös ügyek intézéséről. A törvény kidolgozását

⁵⁶ A kiegyezéshez vezető útról lásd például: Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. Budapest, 2001., Deák Ágnes: „Kiegyenlítési program-kovácsaink” 1861–1865. *Századok*, 2005. 3. sz. 695–732. A kiegyezés dokumentumairól lásd: Cieger András (szerk.): *A kiegyezés*. Budapest, 2004. A kiegyezésről legutóbb megjelent történelmi munka nem politikatörténelmi szempontból tárgyalja az eseményeket: Cieger András: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról*. Budapest, 2018.

⁵⁷ A decemberi alkotmány megszületéséről és tartalmáról lásd: Brauneder, Wilhelm: Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918. In: Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*. Bd. 7/1: *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000. 174–191. A közös ügyek és azok intézési módjáról lásd: Somogyi Éva: *A „közös ügyek”, 1867–1914. Abszolutista és alkotmányos elemek a közösügyes politikában*. Budapest, 1995.

⁵⁸ Szabó: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában, 201.

sokan egyértelműen Deák Ferenc nevéhez kötötték,⁵⁹ így ő a kiegyezéspárti sajtóban a „haza bölcse”-ként mitikus, feltétel nélkül tisztelt alakká nőtt, az ellenzéki szélbal újságokban viszont szinte hazaárulóként jellemezték. A kiegyezést tető alá hozó liberális kormánypartot Deák-pártként (vagy jobboldalként) emlegették, míg ellenzékét – a parlamentben elfoglalt helye alapján – balközépnek és szél(ső)balnak. Az 1867. évi 12. törvénycikk mondta ki, hogy a kül- és hadügyek és az ezeket fedező pénzügyek Ausztriával közös ügyek, s ezeket közös miniszterek intézik. A hadsereg közös, ennek vezetője az uralkodó mint legfőbb hadúr, s egységes vezérleti és vezényleti nyelve a német. Mindezt a kortársak úgy indokolták, hogy ezt a Pragmatica Sanctióban (1723) megfogalmazott tétel a Habsburg Birodalom egyes részeinek feloszthatatlanságáról és elválaszthatatlanságáról („Indivisibiliter ac Inseparabiliter”) teszi szükségessé. Megállapították azt is, hogy számos más, közös érdekű ügy szintén összeköti a Birodalom két államjogi egységét, mivel ezek közössége nélkül nehezen elképzelhető egy állam működtetése, de ezek nem vezethetők le a Pragmatica Sanctióból (például: vasútügyek, posta, fizetőeszközök, súly- és mértékrendszer, kereskedelmi szerződések, hitelügyek). Magyarország önként átvállalta a birodalom államadóságának egy részét.

A közös ügyek intézésének módját a magyar törvényszövegben aprólékosan szabályozták. A magyar politikai elit mindvégig azt kívánta elkerülni, hogy a korábbi évek osztrák-német törekvései megvalósulhassanak, ugyanis Bécs és az uralkodó egy birodalmi parlamentet kívánt létrehozni (februári pátens, 1861. február 26.), amelyet a magyar kortársak teljesen elfogadhatatlannak, magyar szemszögből alkotmányellenesnek ítélték, tervezet szerinti magyar képviselést pedig aránytalanul alacsonynak tartották.⁶⁰ A birodalmi parlament azonban nemcsak terv maradt, hanem – magyar- és horvátországi képviselők nélkül – össze is ült. Az újabb hasonló szerv megalakulásának elkerülése végett az 1867. évi 12. törvénycikkben rögzítették, hogy a közös ügyek intézésére létrehozott, hatvan osztrák és hatvan magyar képviselőből álló, választott testületek, a delegációk nem ülésezhetnek együtt, csak írásban értekezhetnek, s fő feladatuk a közös költségvetés elkészítése. A közös költségekből vállalt arányszámot (kvótát) tízévente újratárgyalták az osztrák és a magyar kormányfők. 1867-ben úgy egyeztek meg a felek, hogy Magyarország a közös kiadások fedezésére szolgáló összeg 30%-át, Ausztria pedig 70%-át köteles biztosítani. Az önálló jegybank a kiegyezési tárgyalások idején valójában nem képezhetette vita tárgyát. Bár egyértelmű magyar követelés volt, az osztrák kormányzat még érvényes megállapodással rendelkezett az Osztrák Nemzeti Bankkal, amelyet 1867-ben nem módosíthattak. Így Magyarország titkos megállapodást

⁵⁹ Cieger András: *Annus mirabilis? Annus horribilis?* In: *Uő: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról*. Budapest, 2018. 9.

⁶⁰ Deák: „Kiegyenlítési program-kovácsaink”, 698.

kötött Ausztriával, hogy az önálló magyar bank kérdését Budapest 1877-ig, a gazdasági kiegyezés újratárgyalásáig nem bolygatja.⁶¹

A kortársak a kiegyezés számos pontját illették kritikával.⁶² A szélsőbaloldal teljes egészében kiegyezésellenes erő volt, amely Madarász József vezetésével Magyarország függetlenségét hirdette, s az kívánták elérni, hogy az országot Ausztriával csak az uralkodó személye kösse össze, azaz a perzonálunió hívei voltak. Az 1875-ös választások előtt már közel állt hozzájuk a demokratikus eszmék és az általános, titkos választások propagálása. Köreikben akadtak olyanok is, akik Kossuth Lajossal egyetértésben a teljes állami függetlenség eszméjét támogatták. 1867-re már szinte mitikus alakká vált Kossuth, az emigráns politikus, aki 1849 áprilisában kikiáltotta a Habsburg-ház trónfosztását, majd elítélte, hogy a magyar honvéd hadsereg 1849-ben letette a fegyvert az osztrák–orosz túlerő előtt. Kossuth hevesen bírálta a kiegyezés tartalmát, azt jósolta, hogy Ausztria Magyarországot háborúba, vesztébe sodorja, s figyelmeztetett, hogy a megállapodás nem ad megoldási javaslatot a nemzetiségi kérdés rendezésére, pedig a soknemzetiségű Magyarország számára, ahol a magyarok csupán relatív többséget alkotnak, e probléma megnyugtató rendezése létkérdés.⁶³ A párt elutasította azt, hogy Magyarország részt vállalt a birodalmi államadósság fizetéséből, mint ahogy a kvótát sem fogadták el. Sajtótermékeikben kíméletlenül támadták a kiegyezés tartalmát, a közös ügyek megvalósítási módját és magát Deákot (illetve az 1867 februárjában megalakult magyar kormányt). Mérsékeltbb kritikát fogalmazott meg a Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán vezetésével működő Balközép Párt, amely elismerte a kiegyezést, de több ponton a módosítását követelte. A közös ügyek intézésének módjával ők sem értettek egyet, nem ismerték el a delegációk intézményét, továbbá felléptek az önálló magyar hadsereg és jegybank igényével.

Az ellenzéki bírálat számos elemét foglalja össze a következő karikatúra (1. kép), amelyen azt láthatjuk, hogy az amputált kezű-lábú magyar a kvóta és a közös ügyek miatt nem tud önállóan megállni, a Habsburg címerállat, a kétféjű sas tartja meg, amelynek a karmai között a közös hadügy és pénzügy jelképei tűnnek fel.⁶⁴

⁶¹ Kóvér György: A bankkérdés: Két-bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). *Századok*, 1993. 1. sz. 89–126. Az Osztrák–Magyar Bank az 1878. évi 30. törvényekkel született meg.

⁶² Jelen kötetben nem feladatunk bemutatni a kiegyezés élclapokbeli ábrázolásának sajátosságait.

⁶³ Kossuth legismertebb nyílt levele ezeket az érveket összefoglalva a szélbal politikai napilapjában, a *Magyar Ujság*ban jelent meg (*Magyar Ujság*, 1867. máj. 26.).

⁶⁴ *Ludas Matyi*, 1867. nov. 23. 268.

1. kép

„A közösüges függetlenség

Karakán Marczí: Ni ni Matyi pajtás! ennek a magyarnak se keze, se lába, még is megáll magába.

Ludas Matyi: Meg ám úgy a hogy, nem látod, hogy ez a kétfejú madár tartja
fülénél fogva a horgába?”

A kiegyezés megszületését követően évekig kiegyezésellenes hangulat volt érzékelhető elsősorban Magyarország középső, nem határmenti, nemzetiségi szempontból nem vegyes lakosságú vagy nem tisztán nemzetiségi területein, és a románok körében is. A kiegyezés ellenzékével nem csupán Magyarországon kellett számolni, sem Horvátországban, sem pedig a Birodalom nyugati felében nem volt elégedett minden nemzetiségi és politikai csoport azzal, hogy a császár megegyezett a magyar politikai elitekkel. De ezekből az irányokból mégsem érték olyan heves támadások a kiegyezést, mint Magyarországon. A közjogi kompromisszum társadalmi támogatottsága sem a Lajtán innen, sem a túloldalon nem volt magas.⁶⁵ A rendszer általános elfogadása csak

⁶⁵ Cieger: Annus mirabilis? Annus horribilis?, 22–23., 26.

az elemzett éveket követően, több évtized alatt ment végbe.⁶⁶ Egy 1869-ben született, német nyelven fennmaradt beszámoló szerint például a hadsereg bizonyos egységei bármikor készen álltak volna fegyvert fogni a dualista berendezkedés ellen.⁶⁷ Ilyen légkörben kellett a pártoknak a kiegyezést követő első kampányokat és választásokat lebonyolítani.

A későbbi szavazások menetére komoly hatással volt, hogy az 1875-ben megalakuló Szabadelvű Párt létrejöttével megváltozott a pártok alkotta struktúra. A következőkben ezt a folyamatot vázoljuk fel.

A politikai paletta átrendeződése: a Szabadelvű Párt megalakulása 1875-ben

Az 1872. évi választások alkalmával hiába biztosította Lónyay Menyhért miniszterelnök – minden eszközt bevetve – a Deák-párti többséget a parlamentben, a politikai válságot megoldani nem sikerült, a gazdasági problémák is mélyülni látszottak, amit az 1873. évi tőzsdekrach tovább súlyosbított. Az 1872–1875-ös parlamenti ciklus a háttérben – a gazdasági válságból való kiút keresés mellett – a Balközép Párt és a Deák-párt egyes frakcióinak közeledéséről, végül a Szabadelvű Párt megalakulásáról szólt, miután Tisza Kálmán makacsul elutasította a koalíciós kormányzás lehetőségét. Az új párt létrejöttét könnyítette, hogy a kormánypárt addigra

⁶⁶ Annak ellenére, hogy a rendszer legitimitációja a Monarchia fennállásának időszakában mindvégig kérdéses volt, és a helyzetet ráadásul feloldhatatlan dilemmák (például: 1849 megítélése, a megtorlás) nehezítették, a társadalom jelentős része személyes vagy politikai, gazdasági érdekek következtében fokozatosan mégis lojálissá vált az új rendszerhez. Cieger: *Annus mirabilis? Annus horribilis?*, 26., Cieger András: *Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége.* In: *Uő: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.* Budapest, 2018. 33–52.

⁶⁷ A beszámoló hitelessége persze megkérdőjelezhető, elképzelhető, hogy túloz a szerző, de annyi biztos, hogy a magyar kormánykörök érdeklődését felkeltette a híradás, és bécsi kollégáikhoz fordultak – ezt a német nyelvű fordítást olvashatjuk. „Die Offiziere der Expedition sind alle unerbittliche Feinde der neuen Ordnung, sie schmähen fortwährend die ungarische Regierung und den ung. Reichstag, der Adjutant des Admirals hat in Bangkok am Tische des Admirals sogar öffentlich ausgesprochen, daß sie den Dualismus nicht wollen, und daß die Marine bereit sei auch mit den Waffen gegen denselben zu kämpfen.“ Xántus János Eötvös Józsefnek, Sanghaj, 1869. június 30. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur, Fach 34 Sonderreihe Kt. 95. K.k. Mission nach Ost-Asien und Süd-Amerika iratai. Ezúton köszönöm Deák Ágnesnek, hogy a forrást rendelkezésemre bocsájtotta. „Az expedíció tisztjei valamennyien engesztelhetetlen ellenségei az új rendnek, folyvást szidalmazzák a magyar kormányt és a magyar országgyűlést, az admirális segédtisztje Bangkokban az admirális asztalánál nyilvánosan még azt is kijelentette, hogy ők nem akarják a dualizmust, és a haditengerészet készen áll akár fegyverrel is harcolni ellene.” Tóth Kálmán fordítása. A levél feltárása és fordítása az „Eötvös József levelezésének kiadása” című NKFIH-projekt (K112137) keretében történt.

frakciókra töredezett,⁶⁸ az oppozíció egy része pedig belátta, hogy programjukkal nem tudnak kitörni ellenzéki szerepükből. A balközép sem volt egységes, Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán a kezdetektől fogva nem azonos módon ítélte meg a kiegyezést: Ghyczy Tiszával ellentétben nem kifogásolta a delegációkat és a közös minisztériumokat. Így nem meglepő, hogy a két nagy párt fúziójának sürgetése kettőjük közül tőle indult el.⁶⁹ 1872 szeptemberében fejtette ki, hogy az ország belpolitikai és gazdasági helyzete tarthatatlan, a két legnagyobb parlamenti párt szinte azonos társadalmi bázissal rendelkezik, ezért a két pártnak egyesülni kellene, hogy lehetővé váljon a problémák orvoslása.⁷⁰ Az *Üstökös* 1872. augusztusi számában egy karikatúrán a fúzió még mint álom jelenik meg, amely a nagy melegben tört rá a *Reform* szerkesztőjére, Rákosi Jenőre, aki elmeséli a *Pesti Napló* szerkesztőjének, báró Kemény Zsigmondnak: a „Fusio” című képen azt láthatjuk, amint Deák és Ghyczy egy közös pohárba önti az „ellenzéki” és a „parádi” vizet (de ekkor az új párt még nem jött létre).⁷¹ A *Borsszem Jankó* rajzolója egy hónappal később úgy jelenítette meg a közeledést, hogy Ghyczy és Deák már egymásnak nyújtják kezüket, míg Tisza Kálmán egy hosszú, kanyargós úton fog eljutni valamikor Deákhoz, de oda fog érni, mert nincs más választása (2. kép).

Azonban Ghyczy is csak a következő évben tett határozott lépéseket a fúzió felé: 1873-ban távozott a balközépből és megalapította a Középpártot, amelyhez Deák-pártiak is csatlakoztak. Az új párt a fúzió előkészítése céljával jött létre, annak elősegítése érdekében tevékenykedett.⁷² Az egyesülés ideje azonban még nem jött el: a kormánypárt a balközép elvek feladását követelte, s a balközép pártot

⁶⁸ Gratz Gusztáv nyolc frakciót említ. Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* 1. köt. Budapest, 1934. 127–128.

⁶⁹ Lónyay naplójának tanúsága szerint ő már 1870 márciusában egy „fusionált ministerium” összeállításán gondolkodott, majd „a fúzió lehetősége az 1872-es választások után merült fel újra”. Jókai azonban még 1873. júliusi cikkében is időszerűtlennek tartotta a fúziót és a koalíciós kormányzást. Deák Ágnes: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873.* Zalaegerszeg, 2004. 313., 315.

⁷⁰ Szentkirályi Mór kormánypárti képviselő már 1872 januárjában szorgalmazta, hogy Deák-párti és balközép képviselőkkel álló kormány megalapítására lenne szükség. M. Kondor Viktória kutatásai alapján ez a fúziós tervek első jele. Véleményünk szerint azonban ez koalíciós kormányzásra irányuló terveket is takarhat. M. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió.* Budapest, 1959. 83–84.

⁷¹ Az *Üstökös*, 1872. aug. 10. 387. Kemény Zsigmond báró (1814–1875) író, publicista, újságíró, 1865-ben Deák-párti országgyűlési képviselő Lipótvárosban. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. 1897. 1446–1454. A *Pesti Napló* ekkor a kormányt és a kiegyezést támogató napilap. Az 1870-es évek közepén eltávolodik a kabinettől, függetlenségét hangsúlyozza. A *Reform* 1870-től 1875-ig jelent meg (ekkor beolvadt a *Pesti Napló*ba), Lónyay Menyhért nézeteit propagálta, de hasábjain publikált például Ágai Adolf is. Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig,* 202–203., 282.

⁷² Kozári Monika: Ghyczy Kálmán naplója az 1874. évi kormányválságról. *Történelmi Szemle,* 1996. 1. sz. 103–104.

2. kép
„Két út.

Az egyik a legrövidebb uton közeledik D. F. felé. A másik kacskaringós, tekervényes uton.
De azért az is közeledik – **mert nincs más útja.**⁷³

kormányképtelennek nyilvánította. Nem a két nagypárt közeledése következett be, hanem éles, egymás ellen irányuló vitájuk mélyült.⁷⁴ Ennek ellenére Ghyczy 1874-ben már tárcát vállalt a Deák-párti kormányban – demonstrálva az együttműködés szükségességét. A liberális erők fúzióját – a gazdasági válság mellett – felgyorsította, hogy a jobboldali konzervatív csoportok szintén programalkotásba kezdtek, mind a válságkezelés, mind pedig a politikai rendszer tekintetében „rendszerváltozást” akartak, amit azonban a liberálisok elutasítottak.⁷⁵

⁷³ *Borsszem Jankó*, 1872. szept. 15. 3.

⁷⁴ Schlett István: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. *Közgazdasági Szemle*, 2007. 2. sz. 152–153.

⁷⁵ Schlett: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása?, 156.

A fordulópontot Tisza 1875. február 3-i beszéde jelentette,⁷⁶ amelyben az ország kritikus gazdasági helyzetére hivatkozva a pártok összefogására szólított fel, illetve elismerte legitimnek az ország közbiztonsági helyzetét, amivel kormányképesé vált. Ferenc József február 15-én Bécsben kihallgatáson fogadta Tiszát, majd a Deák-párt és a balközép között egyeztetések sora kezdődött. Bizonyítandó, hogy immár nincs ellenvetése a balközép kormányra kerülésével szemben, a király ellátogatott Budára, ahol a vezető Deák-párti politikusok meggyőzték, hogy Tisza személye elfogadható miniszterelnökként.⁷⁷ Az új kormánypárt, az Országgyűlési Szabadelvű Párt 1875. március 1-jén alakult meg.⁷⁸ A történetek értékelése nem volt egyöntetű, ezért is veheti fel a *Bolond Miska* karikatúrájának címe kérdésként, hogy diadal vagy a balközép megszégyenülése valójában a fúzió. Tisza Kálmán a képaláírás szerint elégedett, mint ahogy az egykori Deák-párt is saját sikerének tekinti az új párt megalakulását.⁷⁹ Wenckheim Béla viszont úgy véli, a balközép végül mégis beolvadt a Deák-pártba, ami ellen a fúzió előkészítése során Tisza határozottan tiltakozott (3. kép).

Az alakok római öltözete és megjelenése a Kr. e. 321-ben történt eseményekre utal: Caudium mellett egy szűk területre szorultak be a római légiőrök és vereséget szenvedtek a samnitoktól, akik úgy szégyenítették meg őket, hogy a vesztes seregnek fegyverei és hadi jelvényei nélkül, egy járom alatt kellett elvonulnia. Am a Caudiumi-szorosnál zajlott csatát ugyan a samnitok nyerték meg, de a háborút később a rómaiak.⁸⁰ Bárhogy is értelmezték a Szabadelvű Párt létrejöttét, bármelyik fél is érzi magát „győztesnek”, fordulhat a kocka, üzenté a *Bolond Miska*.

⁷⁶ Ebben a fúzió történetét tárgyaló minden szerző egyetért: Beksics Gusztáv: *A szabadelvűpárt története*. Budapest, 1907. 15., Oláh Gyula: *Az 1875-ik évi fúzió története*. Budapest, 1908. 284., M. Kondor: *Az 1875-ös pártfúzió*, 134., Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt. 141.

⁷⁷ Cieger András: A politika forgószínpadán: Lónyay Menyhért útja a politikában (1873–1875). *Századok*, 1999. 3. sz. 491. Tisza a Wenckheim-kabinetben már belügyminiszteri pozícióit vállalt. Tisza útját a fúzióig, illetve a belügyminiszteri székig tárgyalja: Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003. 211–255.

⁷⁸ Oláh Gyula és Kozári Monika a pártalakulást március 1-jére teszi, (Oláh: *Az 1875-ik évi fúzió története*, 313. Kozári: *Tisza Kálmán*, 246.), míg Pölöskei Ferenc az alakuló ünnepélyt március 7-re. Pölöskei Ferenc: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyékai (1875–1906)*. Budapest, 2010. 134. A sajtóban már március első napjaiban arról olvashatunk, hogy az új párt tagjai helyszínt keresnek az üléseikhez, ünnepelik az új kormánypártot, azonban az ünnepélyes alakuló vacsorára valóban március 7-én került sor. *Budapesti Közlöny*, 1875. márc. 5. 1425., *Budapesti Közlöny*, 1875. márc. 9. 1502–1503.

⁷⁹ *Bolond Miska*, 1875. márc. 7. 61.

⁸⁰ Maróti Egon: A Római Köztársaság és Augustus korának története. In: Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István (szerk.): *Az ókori Róma története*. Budapest, 1998. 88–89.

3. kép

„Diadalmi bevonulás, – vagy caudiumi járom?

T–a. Tehát mégis bevettük a várat!

W–m. Tehát mégis belénk olvadtak!”

A POLITIKAI ELLENFELEK ÁBRÁZOLÁSA

A politikai identitás, a párthovatartozás meghatározásának feltétele a saját csoport és a „másik” elhatárolása,⁸¹ amire a korszakban egy egyszerű, markáns választóvonal kínálkozott: a kiegyezés elfogadása vagy (részleges) elutasítása. Annak érdekében és azzal párhuzamosan, hogy a saját csoport erőseit a végeletekig hangsúlyozzák, a politikai ellenfelet lejárattják, az általa képviselt értékeket, nézeteket negatívként, a haza szempontjából károsként bélyegzik meg. Ellenségek mindig léteztek és léteznek a mai napig, mivel egy-egy csoport öndefinícióját jelentősen megkönnyíti, ha határozottan meg tudja különböztetni magát más csoportoktól. Azok a pozitív tulajdonságok, amelyek a saját csoportot jellemzik, nem jellemzők a „másik”-ra, az ellenfélre, a negatív vonások pedig kivetíthetők rájuk. Mint látni fogjuk, ez a mechanizmus a választási kampányok során is működött az élclapokban. A belső ellenségek – identitáserősítő funkciójukon túl – rendszerstabilizáló erőkként is szolgálnak: ha egy rezsim kijelöli politikai ellenfelét és (például a sajtón keresztül) rögzíti a vele szemben tanúsítandó elutasító magatartást is, könnyebben definiálhatja önmagát.⁸² Vizsgált időszakunkban a kormánypárti önmeghatározás legfontosabb eleme a kiegyezés támogatása, amit számtalan formában figyelhetünk meg a voksolásokról szóló karikatúrákon és szövegekben, és ezzel párhuzamosan feltűnik a függetlenségi törekvések elítélése is.

A politikai élclapok – műfaji sajátosságaikból következőleg – természetesen a választási kampányidőszakokon kívül is gúnyolódtak a „másik” pozíciójában lévő politikai csoportokon, de eltérő intenzitással, aktuális kül- vagy belpolitikai eseményekhez kapcsolódva, és általában csak rövid ideig élcelődve egy-egy képviselőn. A kampányidőszakban azonban többnyire célzottan egy-két személyt vettek ossztűz alá, s ők a támadások elől a kampány lezárultáig nem tudtak „menekülni”. Az 1869. és az 1872. évi kampányidőszakokban az ellenfél, a „másik” szinte háborús ellenségeként

⁸¹ A „mi” és „ők” elhatárolásáról lásd például: Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Budapest, 1999. A sztereotípiakutatással kapcsolatban lásd: Csepeli György: *...és nem is kell hozzá zsidó*. Budapest, 1990., Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, 1992., Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): *Kisebbségsszociológia*. Budapest, 1997., Hunyady György – Nguyen Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, 2001., Aronson, Elliot: *A társas lény*. Budapest, 1994.

⁸² Plum, Angelika: *Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft. Eine ikonologische Untersuchung zu Feindbildern in Karikaturen*. Aachen, 1998. 109.

jelent meg,⁸³ olyan kíméletlen volt az agitáció.⁸⁴ Az 1875. évi kampányban viszont csökkent a radikális megnyilvánulások száma.

A kampánycélnak megfelelően a karikatúrák és a szövegek egyik elsődleges funkciója a befolyásolás, a meggyőzés és az ellenfél hiteltelentése volt,⁸⁵ a saját csoportot pedig arra kellett buzdítani, hogy menjen el szavazni. Mindkét oldal képviselői kifejtették, mi minden rossz történne, ha az ellenfél nyerné meg a választásokat. Az élcikkekbeli tartalmak másik fontos szerepe – főként a könnyen dekódolható vizuális elemeken keresztül – a (ki)oktatás: a választókat saját nézőpontból közvetített történelmi „leckékkel” szembesítik a szerzők, arra ösztönözve őket, hogy tanuljanak belőle és ennek megfelelően szavazzanak. De nemcsak a választókat akarja nevelni egyik-másik szerkesztő, hanem a sajtó vulgáris, agresszív stílusát bírálva megpróbálnak fellépni az eldurvuló politikai kultúra ellen. Az általános politikai műveltség szintjének emelését célozzák azok az írások is, amelyekben időnként elmagyarázzák, hogyan működik a sajtópropaganda, figyelmeztetnek a választási kampányszövegek sajátosságaira, erős túlzásaira.

Az élcikkek szövegeinek és képeinek is általános és meghatározó vonása, hogy (néha az abszurdításig menően) túloznak, így érhetik el másik fő funkciójukat, a figyelemfelkeltést. Egyetlen olvasó sem hihette például, hogy 1872-ben a Deák-párti képviselőjelöltek – az ellenzéki humoros sajtó állításának megfelelően – emberhússal töltött kolbászt készítettek, de az ilyesfajta közlések ráirányíthaták figyelmet az ellenzéki lapra, a jelöltre és a választásokra.⁸⁶ Míg a képeken a túlzásokat egyszerű vizuális eszközökkel (például: szembeállítás, ellentétek, hasonlóságok kiugratása) érték el, a szövegekben a különböző jelzők tűntek a legalkalmasabb módszernek: így járathatták le leghatásosabban az ellenfelet.

A korszak jellemzője, hogy a karikatúrákhoz rövid szöveg is tartozik (általában cím és képaláírás is), ami megmagyarázza, kommentálja a vizuális elemeket, ritkábban a kép és szöveg összecsengéséből alakul ki a szó-játék.⁸⁷ A torzrajzok a lehető legegyszerűbb megoldásokat alkalmazták,

⁸³ Nem véletlen, hogy a kampány szavunk a francia campagne, 'hadjárat' főnévből származik. Z. Karvalics: Hányféleképpen olvashatjuk a választási kampányok történetét?, 12.

⁸⁴ A propagandakarikatúrákon látható háborús ellenségek típusait lásd: Tamás Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségei Szarajevótól Párizsig*. Budapest, 2017. 41–49. Az első világháború kapcsán bemutatott ellenségekénél visszafogottabb kép rajzolódna ki előttünk, ha az 1860–1870-es években vizsgálnánk a háborús ellenség reprezentációját. A tényleges háborús viszonyok között a 20. században a karikatúra műfaja sokat változott, a torzítás mértéke radikálizálódott. A kiegyezést követő években viszont még nem találkozunk szélsőséges esetekkel, például nem jelenik meg a halált hozó ellenség képe.

⁸⁵ A politikai napilapok kapcsán hasonló megállapításra jutott Szabó Dániel: a pártokhoz kötődő újságok igyekeztek maguknak megnyerni a kampány során a választókat. Szabó Dániel: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 1998. 43.

⁸⁶ Lásd: 91. old.

⁸⁷ Lásd például: 11. kép, *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 14. 65.

mivel gyors, könnyen értelmezhető üzenetközvetítésre törekedtek. Nehezen kibogozható, metatudást igénylő, bonyolultabb ókori mitológiai utalásokat tartalmazó jeleneteket a választási kampányok idején nem (vagy csak ritkán) rajzoltak, annak ellenére, hogy a mitológiai és bibliai történetek szerepeltetése nem volt idegen a műfajtól és a korszaktól. A cél az üzenet biztos és pontos dekódolhatósága volt, emiatt volt a politikai karikatúra különösen alkalmas ellenségképek terjesztésére. A politikai karikatúra céljának 20. század első évtizedeiből származó meghatározásával, miszerint a műfaj legfőbb feladata az, hogy érzelmeket mozgósítson, továbbá jellemzően szuggesztív és sokszor provokatív természetű, viszont nem feltétlenül akar magas művészi nívót megütni és nevetetni, lényegében ma is egyetérthetünk.⁸⁸ A leírást kiegészíthetjük azzal, hogy az élclapok a szövegekkel is igyekeztek az érzelmekre hatni, kihasználva azt a lélektani jelenséget, hogy a pozitív vagy negatív értékítéletek vagy asszociációk folyamatos sulykolásával azok szinte észrevétlenül beépülnek a gondolkodásba.

A politikai ellenfél megjelenítése és a voksolások vizuális ábrázolása nem előzmények nélküli. A választásokkal, az azokhoz kapcsolódó megvesztegetésekkel foglalkozó karikatúráknak vannak nyugat-európai előképei is.⁸⁹ Egyik legismertebb egy William Hogarth által festett sorozat (*The Humours of an Election: A választás*), amely az 1754. évi oxfordi történéseket gúnyolja ki. A kormányhatalom addigra már – megállapodások következtében – bizonyos kerületeket évtizedek óta uralt, más kerületek pedig folyamatosan ellenzékiek voltak, ugyanis a választások magas költségei miatt régóta nem is tartottak választásokat, helyette mindenki inkább a területek megegyezései felosztására törekedett. Oxfordban azonban a hatalom a paktum megszegésére készült, így hosszú, kiélezett, erőszakos kampány zajlott 1752 végétől 1754 áprilisáig. Mindkét oldal etette-itatta szavazóit, a gúnyos vagy pártoló röpiratokból sem volt hiány, mint ahogy az erőszakos összeütközésekből sem. Ezeket az eseményeket festette meg a felháborodott művész.⁹⁰ Az első kép (*Canvassing for*

⁸⁸ 1937-ben – visszatekintve a 19. századi karikatúrákra – Hans-Hermann Schwalbe disszertációjában megjegyzi, hogy a művész nem nélkülözhető a hatóságok elkészítéséhez, azonban a művészi jelleg igen. A túlzott mértékű művészi igény a gúnyrajz publicisztikai funkcióját tekintve kifejezetten hátrányos is lehet, főként, ha azt olvasóközönsége (már) nem érti, értékeli. Schwalbe, Hans-Hermann: *Die Grundlagen für die publizistische Bedeutung der Karikatur in Deutschland*. Dissertation. Berlin, 1937. 26. Idézi: Plum: *Die Karikatur im Spannungsfeld*, 72.

⁸⁹ Természetesen a nyugat-európai élclapok is tematizálták a választásokat, lásd például az 1841. évi voksolásokkor a londoni Punch karikatúráját a vesztegetésről és az etetésről: *Punch*, 1841. júl. 17. 7.

⁹⁰ Watkinson, Raymond: *William Hogarth* [ford.: Veres Gáborné]. Budapest, 1962. 102. Hogarth festményei sem minta nélkül készültek: valószínűleg ismerte azt az 1734-ben született sorozatot, amely a vidéki választásokat pellengérezte ki, ahol például ugyancsak láthatunk lakomajelenetet. Egy holland festő, Egbert van Heemeskerk pedig már megalkotott egy oxfordi választásokat ábrázoló művet 1687-ben. Watkinson: *William Hogarth*, 103–104.

Votes: Korteskedés) a szavazók, nevezetesen egy kocsmáros megvesztegetését mutatja be: mindkét párt kortese próbálja korrumpálni a férfit, de a feleségekről sem feledkeztek meg, őket zsidó házaló csábitja ékszerekkel. A *Kortessvacso*ra (*An Election Entertainment*) című kép, a sorozat második darabja, parodizálja a voksolásokkor szokásos, a szavazók jóindulatát elnyerni igyekvő lakomákat, ábrázolásmódja bibliai jelenetre, az utolsó vacsorára emlékeztet. A képet nézve akár Csekő Ernő hazai, 1848 előtti lakomákról adott leírásai is eszünkbe juthatnak, és a magyarországi választásokon sem ismeretlen erőszak is megjelenik rajta: a korteshez hozzávágna egy téglát. A *szavazás* (*The Polling*) című kép is gátlástalan módszereket mutat: az egyik „szavazó” szellemi fogyatékos, míg mögötte egy haldoklót visznek voksolni. Hasonló visszaélésekről több mint száz évvel később a hazai választások kapcsán is tudósítanak forrásaink. Hogarth sorozatának utolsó darabja már a győztes képviselő ünnepléséről szól – ugyancsak gúnyos éllel (*Chairing the Member: Diadalmenet választás után*).

Az előzmények között nem feledkezhettünk meg a hazai 1861. és 1865. évi voksolások élclapokbeli reprezentációiról. Mindkét választás időszakában már kézbe vehették az olvasók a *Bolond Miskát* és *Az Üstökös*t is, azonban 1861-ben a választási kampány erőszakos véleménybefolyásoló eszközeinek kevés nyoma van a hasábjaikon. Jókai lapjában humoros élceteket, rövid történeteket olvashatunk a szavazásokról, a dualizmus kori írások számához képest csekély mennyiségben. De a szövegekben tematizálták az erőszakot és a vesztegetéseket, illetve az egyház korteskedését is.⁹¹ *Az Üstökös* egyik kedélyes története szerint például a svábok megitták a választás előestéjén a nekik szánt bort, de másnap végül az ellenfélre szavaztak. Az őket voksolás közben ellenőrző kortes számon kérte rajtuk a dolgot, mire kifejtették, hogy meggondolták magukat, de a bor árát visszafizették.⁹² Jókai saját jelöltségéről pedig a következő párbeszédet tette közzé:

- „– Hát a kend princípálissa is föllépett Pesten követjelöltnek?
- Föl ám.
- Meg is fog bukni.
- Az emberi dolog.

⁹¹ „A választás napján aztán bevették az atyafiak egymás fejét.” *Az Üstökös*, 1861. ápr. 6. 112. Egy jelöltet féltéglával dobta fejbe: *Az Üstökös*, 1861. márc. 9. 80. A *Bolond Miska* arra figyelmeztet, hogy sisakban kellene korteskedni, mert kavicssal dobálják a jelölteket. *Bolond Miska*, 1861. márc. 3. 35. Mások megtudjuk, hogy a szatmári voksolásoknak huszonöt sebesültje van, míg a török–montenegrói összeütközésnek csupán tizenhat. *Bolond Miska*, 1861. márc. 24. 47. A választásokon zajló verekedésekben megsérült voksoló képét is láthatjuk fején kötéssel, szemén nagy dudorral: *Bolond Miska*, 1861. ápr. 28. 68. A verekedéseknek azonban Bécsben örültek: *Bolond Miska*, 1861. máj. 5. 70. A *Bolond Miska* tiltakozik az ellen, hogy egy káplán túl aktívan agitál az egyik jelölt mellett. *Bolond Miska*, 1861. márc. 10. 39.

⁹² *Az Üstökös*, 1861. márc. 23. 96.

- Miért nem lép hát vissza?
- Mert egy philosophus ember nem szalaszthat el egy ilyen ritka alkalmat, a midőn jó barátait – »megszámlálhatja.«⁹³

1865-ben rövid, de aktívabb kampány folyt az élclapok hasábjain. A *Bolond Miska* szerzői nyíltan favorizálták Kemény Zsigmond bárót az egyik pesti kerületben. Az *Üstökös*re ez nem volt jellemző, sőt, Jókai lapjában figyelmeztetik a *Bolond Miskát*, hogy meg fogja bánni, hogy feltűnően kampányol egy jelölt mellett.⁹⁴ Mind Az *Üstökös*ben, mind pedig a *Bolond Miskában* ismét felbukkant számos olyan elem, amely a későbbi voksolások megjelenítésekor tipikussá válik: említik a vesztegetéseket, elsősorban az itatást és az etetést, illetve ezek költségeit,⁹⁵ az erőszak elburjánzását. Jókai lapja felhívja ugyan a figyelmet a pártos sajtó egy-egy jelöltről szóló tudósításainak különböző nézőpontjára,⁹⁶ azonban Az *Üstökös* továbbra is nagyrészt anekdotikus, humoros történeteket közöl a választások kapcsán. 1865-ben valamivel több választási karikatúra is feltűnt mindkét élclapban, például képviselőjelöltek rendezvényei vagy éppen az elmaradhatatlan verekedések.⁹⁷ Az *Üstökös* az ígéretdömpinget is kifigurázza: „Hol van jelenleg az ígéret földje? Tagadhatatlanul Magyarországon: mert sehol a világon egy hónap alatt annyi ígéretet nem hallott elmondani a publikum, mint mi nálunk a programm saison alatt.”⁹⁸ 1861-ben a karikatúrákon sokkal

⁹³ Az *Üstökös*, 1861. márc. 2. 72. A beszélgetést Jókai állandó szereplői folytatják, ezért utal a szöveg Jókaira principáliként. Jókai valóban megbukott Józsefvárosban, Siklóson szerzett mandátumot. Ruzsoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868*. Szeged, 1999. 89., 220.

⁹⁴ A *Bolond Miska* szövegei Kemény mellett: *Bolond Miska*, 1865. okt. 15. 167., *Bolond Miska*, 1865. okt. 22. 169., *Bolond Miska*, 1865. okt. 29. 175. Az *Üstökös* figyelmeztetése: Az *Üstökös*, 1865. okt. 21. 350.

⁹⁵ „Különös, hogy a mióta a kortesvilág áll, mindenféle rablási hír megszűnt. (Minek is rabolna most valaki, mikor az urak maguk dobálják ki az ablakon a pénzt.)” Az *Üstökös*, 1865. nov. 11. 376.

⁹⁶ Például: Tallérossy Zebulon ír a verekedésekről és a borivásról: Az *Üstökös*, 1865. okt. 7. 330. Mások csataként festi le a választási küzdelmeket: Az *Üstökös*, 1865. okt. 14. 339. Sebesültekről és halálesetekről számol be: Az *Üstökös*, 1865. nov. 4. 363., két különböző tudósítás a sajtóban: Az *Üstökös*, 1865. okt. 21. 347. Verekedések, itatás-etetés: *Bolond Miska*, 1865. okt. 15. 167. Kokárdák előállítási költségeiről, borfogyasztásról: *Bolond Miska*, 1865. okt. 22. 170., beválthatatlan ígéretet: *Bolond Miska*, 1865. okt. 22. 171., számla egy kampányra költött 11.000 forintos összegről: *Bolond Miska*, 1865. dec. 10. 198.

Tallérossy Zebulon Jókai állandó figurája, kitalált kormánypárti képviselő, aki leveleket ír barátjának, amelyekben aktuálpolitikai kérdéseket feszeget. A szövegek célja a kormányzat bírálata.

⁹⁷ Verekedés karikatúrán: Az *Üstökös*, 1865. okt. 28. 356., *Bolond Miska*, 1865. okt. 29. 176. A „Képviselő választási tréfa” címet viselő humoros történetek sorozatként végigkísérik a választásokat, az első történeteket lásd: Az *Üstökös*, 1865. okt. 14. 339. (A tréfák sorszámozása hibás, az első lelőhelye: Az *Üstökös*, 1865. nov. 11. 370.)

⁹⁸ Az *Üstökös*, 1865. nov. 25. 387.

lelkesebbek, eltökéltebbek és fiatalabbak az aspiránsok, mint 1865-ben.⁹⁹ Az 1865-ös kampánynak van egy olyan eleme, amely a későbbi választásokat nem jellemzi: arra biztatják a siker érdekében a képviselőjelöltet, hogy a vallásfelekezeteket és a nemzetiségeket egymás ellen uszítsa, illetve hogy az ellenfelét nevezze zsidónak.¹⁰⁰

⁹⁹ *Az Űstökös*, 1865. okt. 21. 348–349.

¹⁰⁰ *Az Űstökös*, 1865. okt. 21. 350. Az utóbbi kampányeszköz csak a *Bolond Miskában* tűnt fel (lásd: 98. old.).

VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS A VÁLASZTÓI MAGATARTÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Minden politikai párt és választási kampány célja a támogatók számának maximalizálása. Egy sikeres választási kampány elengedhetetlen feltétele, hogy a képviselőjelölt ismerje a politikai és a választási rendszer sajátosságait, tudja, hogy milyen eszközökkel motiválhatja választóit.¹⁰¹ A választási kampányokkal foglalkozó szakirodalom különböző elnevezésekkel ugyan, de lényegében azonos attribútumokat tulajdonít a korai kampányok időszakának.¹⁰² A jelen kötetben elemzett időszak Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt ehhez a korai periódushoz tartozik. Fő sajátossága, hogy a pártok még laza szerkezetű szervezetek, a választási kampánytevékenység elsősorban lokális szinten folyik, és rövid ideig tart. A kampánykommunikáció szemtől szembe zajlik: a választók elmennek a politikusok rendezvényeire, személyesen találkoznak velük vagy korteseikkel. Ezekben a választási kampányokban a képviselőjelöltek és a pártok még csak viszonylag kevés médiumra támaszkodhattak: a helyi és országos nyomtatott sajtó, illetve plakátok, röpiratok által nyújtott lehetőségeket majd csak az 1920-as évektől egészíti ki a rádió (és később a mozi). Richard M. Perloff a korai amerikai választási kampányokat elemezve mutatott rá arra, hogy a pártos sajtó az Egyesült Államokban a kampányidőszakban semmitől sem riadt vissza: súlyos, személyeskedő, dehonesztáló támadásokat intéztek az ellenfél jelöltjei ellen.¹⁰³ A sajtóbeli durvaság vizsgált magyar anyagunkban is jelen van.

A kampányeszközök részletes elemzésének megkezdése előtt nem haszontalan áttekinteni a magyarországi választási rendszer jellemző vonásait és annak élclapokbeli reprezentációit, mivel maga a választási rendszer jelentősen befolyásolta a kampányeszközöket és az eredményeket is. A korszakban különböző méretű választókerületekben – amelyeket a megyék, a főváros és a szabad királyi városok területén alakítottak ki – lehetett egyéni jelöltekre szavazni. A lebonyolítás módja általában a nyílt szavazás volt (1874 előtt a választási törvény kétértelmű megfogalmazása miatt az is előfordult,

¹⁰¹ Strömbäck, Jesper – Kiouisis, Spiro: Strategic political communication in election campaigns. In: Reinemann, Carsten (Hrsg.): *Political Communication*. Berlin, 2014. 111.

¹⁰² Strömbäck – Kiouisis: Strategic political communication in election campaigns, 117., Plasser, Fritz: Political Consulting Worldwide. In: Johnson, Dennis W. (ed.): *Routledge Handbook of Political Management*. New York, 2009. 26.

¹⁰³ Idézi Mihályffy Zsuzsanna: *Politikai kommunikáció elméletben és gyakorlatban*. Budapest, 2009. 66–67.

hogy titkosan rendezték meg a szavazást). Ha az első fordulóban egy jelölt sem szerezte meg a szavazatok 50%-át, második fordulót tartottak, ahol már egyszerű többséggel döntöttek. Akinek anyagi forrásai megengedték, több kerületben indulhatott, hogy biztosítsa képviselőiségét. A szavazáshoz nem kellett tudni írni, mivel vagy szóban zajlottak, vagy titkos szavazás esetén hosszú botokat helyeztek a választók a ládáikba. E kevésbé elterjedt módszeren élcelődtek az ellenzéki lapok: *Az Űstökös* szerint a sváb nem tudja, hogy hogyan szavazzon, mit kell csinálni a hosszú bottal, végül kettétöri, s mindkét jelölt ládájaiba beletesz egy botdarabot.¹⁰⁴ Hasonló ötletre épül a *Ludas Matyi* rajza, amely szerint a jobboldali szavazó az, aki nem tudja, hogy hogyan és mire voksoljon, végül ő is kettétöri a botot és az ellenzéki, valamint a Deák-párti jelöltre is leadja a szavazatát. A kormánypárti szavazók értelmi szintje erősen megkérdőjeleződik a karikatúrán (4. kép).

Az 1848. évi 5. tc. alapján választásra jogosult volt az a férfi, aki betöltötte a huszadik életévét és megfelelt a vagyoni vagy műveltségi cenzusnak, valamint azok, akik a rendi korszakban élvezett választójogukat megtartva voksolhattak – tehát ők jelentették a kampányok célcsoportját.¹⁰⁵ A választásra jogosultak körén gúnyolódik *Az Űstökös* karikatúristája, amikor szerinte nem a különböző cenzusok, hanem a részegség – minél magasabb – szintje a választásra jogosultság fokmérője.¹⁰⁶ A bort ráadásul Horvát Boldizsár¹⁰⁷ Deák-párti igazságügyminiszter kínálja az ittas magyarnak, amivel a rajzba kormány- és rendszerkritikus él is került (5. kép).

A választási törvény szabta szűk keretek között 1869-ben a teljes populáció 6,6%-a rendelkezett választójoggal, és szinte ugyanez az arány 1872-ben (6,5%), ami a felnőtt férfi lakosság körülbelül 20–27%-át jelentette.¹⁰⁸ A választók motiváltak voltak a tekintetben, hogy kifejezzék politikai akaratukat, a jelölteknek sikerült őket mozgósítani, 1869-ben a választásra jogosultak

¹⁰⁴ *Az Űstökös*, 1872. jún. 29. 318–319.

¹⁰⁵ Az élcikkek nem említik, de a kortárs diskurzus szerves része volt, hogy az erdélyi – magasabb cenzuson alapuló – választási törvényt (1848. évi kolozsvári 2. tc.) hatályon kívül kell helyezni, és az 1848. évi 5. tc. alapján kell Erdélyben is megtartani a szavazásokat. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot lásd: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. 6. köt. Pest, 1868. 261–263. Az 1868. december 1-jei Erdélyről szóló képviselőházi vita végén megállapítják, hogy „a ház határozatilag kimondja, hogy felhívja a minisztériumot, hogy a legközelebbi országgyűlésre a választási törvény kijavítása céljából korszerű, és a magyarországgal egyenlően kiterjesztett törvényjavaslatot terjeszteszen be. Most fel fog olvastatni a központi bizottság által javaslatba hozott második határozat.” *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 11. köt. Pest, 1868. 260.

¹⁰⁶ *Az Űstökös*, 1869. júl. 10. 220.

¹⁰⁷ Horvát Boldizsár (1822–1898) Deák-párti képviselő, 1867-től lemondásáig, 1871-ig igazságügyminiszter. 1878-ban visszavonult a közéletől. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. 1896. 1146–1151.

¹⁰⁸ Ez azonban a 19. század első felében nem tűnt még kirívóan aránytalanoknak a nyugat-európai adatokkal összevetve. Mihályffy: *Politikai kommunikáció*, 59–60.

4. kép
 „Egy titkos szavazó tempói.
 a nagy-körösi jobboldali intelligenciából.”¹⁰⁹

¹⁰⁹ *Ludas Matyi*, 1872. aug. 11. 261. Más alkalommal is gúnyolódtak a titkos szavazáson, *Az Űstökösben* például kifejtették, hogy az is botokkal való voksolás, ha a kormánypárti jelöltet megverik bottal. *Az Űstökös*, 1872. ápr. 27. 208.

5. kép

„Igazságminiszter. Ki vagy, mi vagy?

Kortes. Részeg vagyok.

Igazságminiszter. De azt látom. Mit akarsz?

Kortes. Birót választani.

Igazságminiszter. Biró választásra nem vagy képes, mert részeg vagy; hanem igyál meg még egy kulacs bort, aztán akkor jöhetsz velem – **képviselőt választani.**”

73,37%-a leadta a szavazatát.¹¹⁰ Számolnunk kell azonban azzal a sokkal népesebb tömeggel is, amely véleményével befolyásolhatta a szavazókat, részt vehetett a választási rendezvényeken, de nem voksolhatott: közéjük tartoztak a nem szavazóképes férfiak és bizonyos esetekben a nők. Erre is utal a *Borsszem Jankó* egyik karikatúrája, amelyen az egri nő (nem a legjózanabb állapotban) éljenzik az opposzió jelöltjét, Csiky Sándort. A rajz nemcsak az ellenzéki politikust gúnyolta ki, hanem a hölgyeket is, akiknek a viselkedése eszerint nem méltó a hős, törökverő elődökhöz (6. kép).¹¹¹

Szervezési szempontból újdonság volt 1869-ben, hogy létrejött egy választási bizottság, amely a két baloldali párt kampányát országos szinten

¹¹⁰ Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. 136–145. Békésy nagyon hasonló adatról tudósít, szerinte a szavazásra jogosultak egyötöde nem adta le a voksát. Békésy: *A választási rendszerről*, 18. A szakirodalomban nem találtunk pontos adatokat az 1875. évi részvételi arányról. Hozzá kell tennünk, hogy a magas részvételi arány annak is köszönhető, hogy a szavazók a megvesztegetésükre szánt teljes összeget sokszor csak a voksolás után kapták meg – amikor a kortes ellenőrizni tudta, hogy kire szavaztak. Cieger András: Karnevál és hadjárat – a dualizmus kori választási kampányok. In: Feitl István (szerk.): *Parlamentári választási kampányok Magyarországon*. Budapest, 2016. 48.

¹¹¹ *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 14. 107.

6. kép
„Az egri nők.”

összehangolta. 1869 januárjában közös értekezletet tartott a két párt vezetősége, amiről azonnal több kormánypárti gúnyolódó karikatúra született, nyilván azért, mert a kormánypártiak saját pozícióikra nézve veszélyesnek ítélték az ellenzéki kooperációt.¹¹² Az egyik ilyen rajzon a két ellenzéki vezető, Tisza Kálmán és Madarász József frigyre lépnek, a fején babérmagvetőt viselő örömanya pedig Jókai Mór, a balközép országgyűlési képviselője. A másik rajzon Tisza Kálmán ölelkezik a szélbal politikussal, Patay Istvánnal (7. kép).¹¹³

Mindkét karikatúra 1872-ben is megjelent ugyanazzal a céllal, hogy az ellenzék választások idejére szóló együttműködését kigúnyolja.¹¹⁴ A jobboldalon először éppen 1872-ben hoztak létre hasonló szervezetet (végrehajtó bizottság), amikor az ellenzéki pártok tovább finomították a választási kampányt előkészítő és lefolytató szerveik közös munkáját. Ekkor a baloldali országos értekezleten elhatározták, hogy felállítanak egy állandó, szűkebb választási

¹¹² *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 24. 39. Máskor: *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 24. 35.

¹¹³ Patay István (1807–1878) a császári hadsereg katonája 1832-ig, országgyűlési képviselő, a szélbal egyik alapítója. Mivel részt vett a szabadságharcban, Világos után bujkálni kényszerült. 1861-ben Debrecen egyik kerülete választotta országgyűlési képviselőjévé, ahol 1869-ben ismét sikerrel járt, 1872-ben pedig a hajdúszoboszlói kerületből került be a képviselőházba. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. 1905. 479–474.

¹¹⁴ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 24. 6., 7.

7. kép

„Két szív, egy dobbanás!
Két lélek, egy gondolat!”

bizottságot a kampány vezetése, szervezése céljából, és egy nagyobb létszámú, országos központi választmányt a helyi kampányok koordinálására.¹¹⁵

A rendszer sajátos vonása, hogy a voksolások nem egy napon, hanem akár heteken keresztül (1869. március 9–13., 1872. június 12. – július 9., 1875. július 1. – augusztus 18.) zajlottak. Egy-egy kerületben egy helyen lehetett szavazni, ami a manipuláció egyik eszközét jelenthette, mivel számos választásra jogosultnak hosszú utat kellett megtennie, hogy odaérjen a szavazásra,

¹¹⁵ Toth: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn*, 43–45.

amennyiben a választási bizottság egyáltalán felvette őt a névjegyzékbe.¹¹⁶ A személyes kapcsolatok, függőségek (például: földtulajdonos és a birtokain élő szavazók, családi tradíciók, rokoni kapcsolatok, az adott közösségek egyházi vezetőinek „iránymutatásai”) ugyancsak hatást gyakoroltak a választói magatartásra. Gerhard Péter ugyan későbbi választásokat elemzett (1878, 1881), de a korábbi évekre vonatkozóan is tanulságosak azok a kategóriák, amelyek megállapítása szerint befolyásolhatták a döntést: etnikai-felekezeti kötődés, földrajzi környezet, régi, rendi társadalomban betöltött pozíció, családi-rokonsági kapcsolatok, társadalmi státusz (foglalkozás).¹¹⁷

A korrupcióra, a vesztegetések nagy számára és a csalásoknak a rendszerből adódó lehetőségeire már a kortársak is felfigyeltek. A választási korrupció magyarországi virágzását Cieger András – a hosszú múltra visszatekintő tradíción kívül – elsősorban nem a közjogi kérdéssel, a kiegyezési rendszer alacsony támogatottságával magyarázza.¹¹⁸ Előtérbe állítja az emberi tényezőket (becsvágy, ambíció), a politikai elit hatalomféltését, valamint a választók műveletlenségét, aminek következtében demagóg ígéretekkel (amelyek egyre kevésbé a függetlenséget propagálták, hanem például adócsökkentést) könnyen lehetett rájuk hatni. A nemzetiségi előretöréssel szemben az ország egységének az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belüli megőrzése mint cél igazolhatóvá tette a korrupciót.¹¹⁹ A megvesztegetés, a véleménybefolyásolás és a mozgósítás számos módját péceztek ki az élclapok: a néhány forintos pénzbeli juttatástól a szavazóhelyre való ingyenes elszállításon keresztül a már említett és igen elterjedt etetésig-ítatásig.

¹¹⁶ A választások menetéről részletesen lásd: Gerő András: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországn.* Budapest, 2017. 119–214.

¹¹⁷ Gerhard Péter: *A politika személyessége. Budapesti Negyed*, 2010. 2. sz. 182–184. A szerző a hivatalnokok kormánypártiságát is vizsgálta (1878, 1881, 1884), s arra a megállapításra jutott, hogy minél magasabb rangú volt egy hivatalnok, annál inkább a kormánypártra szavazott. Az alacsonyabb rangú hivatalnokok esetében is csupán néhány százalékos kisebbség adta voksát ellenzéki jelöltre. Gerhard Péter: *Deszkafalak és porlyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban.* Budapest, 2019. 283–293. A családi kapcsolatok, szavazási szokások meghatározók voltak a korábbi választásoknál is. 1865-ben Egressy Gábor például a következőket írja két fiának, Ákosnak és Árpádnak, illetve vejének, Telepy Károlynak: „Fiuk, a józsefvárosi követjelöltek közül Szentkirályi Móríc mellett korteskedjetez mind a hárman.” Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának. Gräfenberg, 1865. július 16–20. Szalacsonyó (sajtó alá rend.): *„Irijátok a mi tollatokra jön”*, 601.

¹¹⁸ Gerő András azonban Cieger Andrásal ellentétben ezekkel a tényezőkkal számol: Gerő: *Az elsőprő kisebbség*, 210–213.

¹¹⁹ Cieger: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországn.*, 35–42. A kormányzat kampányköltségeiről kevés adattal rendelkezünk. Lónyay Menyhért miniszterelnök a rendelkezési alapról, amelynek elköltéséről nem kellett a parlamentben vagy a számvevőszék előtt számot adnia, az egyéb célokra fordítható összegek 32,3%-át használta fel az 1872. évi országgyűlési választási kampány finanszírozására. Ez a második legnagyobb kiadástípus az egyéb kiadások között, „e tételek esetében titkos kampánytámogatásról lehet szó”. Cieger András: *A kormányzati politika rejtett működése. A miniszterelnök bizalmas kiadásai 1872-ben. Történelmi Szemle*, 2018. 4. sz. 576., 582.

Mindebből az is következik, hogy a választási kampányok a jelöltek számára költséges vállalkozások voltak. Tallérossy Zebulon, Jókai Mór állandó figurája *Az Űstökös*-ben a következő költségeket sorolja fel – miközben maga Jókai is képviselőjelölt volt: 40.000 tollbokréta „iljen Zebulon felkiáltással”, 30 zászló, 4000 program szlovákul, magyarul, németül, ruténül, 400 fáklya, 4000 fénykép, 20 fehér ruhába öltöztetett szűz, 1000 forspont, juttatás a zenész cigánynak, lovak patkoltatása, plakátok, tűzijáték, illumináció. Borra és lakomára még nem is költött Zebulon, mégis már 5000 Ft-ot áldozott arra, hogy képviselő lehessen. Ha a szöveg karikíroz is, látható, hogy az etetés-itatáson kívül sok egyéb kampányeszköz is nem kevés pénzbe került (noha például a fehér ruhás szűzek árát bajos elképzelni).¹²⁰ A *Bolond Miska* levelezője szerint egy izraelita jelölt már elköltött 7000 forintot a választásokra, s levelében még kér 10.000 Ft-ot.¹²¹ A kereskedő azonban igazán örül, mert a választás jó üzlet: a kampányban „600 nagyobb, 45.696 kisebb lobogót s harmadfél millió választási jelvényt adott el”.¹²² Tóth lapja a választások nem egyénekhez kötődő szervezési költségeit is közzéteszi:

„Most olvasom a lapokban, hogy a képviselőválasztás Pest városának 3164 frt és 24 krajczárba került; és pedig a katonaság 835 frt 80 kr, rendőrség 1738 frt s az irodai dolog 590 frt 54 kr. Lieber Herr Gott, milyen olcsóság; én csak választóimra költöttem s a dolog mégis tizszer annyiba került s ráadásul még meg sem választottak. Bukdjáner, Tornából.”¹²³

A *Ludas Matyi* egy nagy összegű fiktív számlát is közöl, amelyben hasonló kampánykiadások olvashatók, mint a fentiekben, de nem árulja el, hogy szerinte kinek a megválasztása került ennyibe, azt az olvasónak kellett kitárlálnia. A plakátok és nyomtatványok 40.000 Ft-ba és 3 krajczárba, a kortesek rapidíjja és élelmezése 125.000 Ft-ba, a jelvények 14.000 Ft-ba, a zászlók 36.000 Ft-ba, a lakomák 200.000 Ft-ba, a bérkocsi 25.000 Ft-ba, a 120

¹²⁰ *Az Űstökös*, 1869. jan. 30. 34. A Deák-párti élcslap sem hallgatja el, hogy drága dolog a korteskedés, lásd például: *Borszem Jankó*, 1868. okt. 25. 576. A *Bolond Miska* pedig arra figyelmeztet, hogy „Választások alatt drága lesz a lőre, / Követjelölt ember vásárolj előre.” *Bolond Miska*, 1868. dec. 27. 203.

Jókai nemcsak fiktív szereplőjén keresztül számol be a kampányköltségeiről, hanem ír róla testvérenek is. Arról tudósít, hogy – bár még messze a kampány vége – már elköltött 4000 Ft-ot. Jókai Mór Jókay Károlynak, Pest, 1869. február 24. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 206. A választásokról, azok rendkívül magas költségeiről lásd: Cieger András: Jókai Mór, a profi politikus? *Aetas*, 2017. 2. sz. 11–12., Cieger: *Politikai korupció a Monarchia Magyarországnán*, 43–44. Cieger nagyságrendileg hasonló tételekről számol be, amelyeket a rendelkezési alpból egy-egy kormánypárti jelölt megválasztásának támogatására költöttek 1872-ben: a legalacsonyabb összeg 2000 forint, a legmagasabb 8000 forint volt. Cieger: A kormányzati politika rejtett működése, 582.

¹²¹ *Bolond Miska*, 1872. jún. 9. 93.

¹²² *Bolond Miska*, 1872. júl. 14. 114.

¹²³ *Bolond Miska*, 1872. júl. 21. 119.

szavazójegy (darabja 50 Ft-tal) 6000 Ft-ba, 50 szavazójegy (darabja 200 Ft) 10.000 Ft-ba, 30 szavazójegy (darabja 500 Ft) 15.000 Ft-ba, katonák 3000 Ft-ba kerültek, a „megnem nevezhető költség” pedig 15.000 Ft. Mindez összesen 624.000 Ft 3 krajcárt tesz ki.¹²⁴ Láthatjuk, a megvesztegetés összege nem azonos mértékű, egyes szavazók kevesebb pénzt kaptak, mint mások. Az élclap szerint a jelölt a legtöbbet ételre, italra, lakomákra, illetve a kortesek ellátására és díjazására költötte.¹²⁵ A közölt összeg – a hasonló példákhoz képest is – igen túlzó. A *Ludas Matyi* vélhetően valamelyik kormánypárti jelölt (vagy miniszter) megválasztásának költségeire utalt, azt sugallva olvasóinak, hogy a Deák-párt óriási összegeket költ arra, hogy hatalmon maradjon. Más élclap is előszeretettel élcelődött a kampánykiadásokkal: a *Bolond Miska* úgy ábrázolta egy karikatúrán a kontó hosszát, amelyet a zsidó kocsmáros nyújt be a – távirat szerint – bukott jelöltnek, hogy az a földig ér.¹²⁶ Ugyanezen a rajzon összetört berendezéseket, ittasan fetregő-álvó figurákat láthatunk (8. kép).¹²⁷ A kép címe azonos annak a Bajza József-versnek a címével („Apotheosis”), amelyből a képaláírást idézte a szerző: „Nyugosznak ők, a hős fiak, / Duló csaták után...”. A költeményt Bajza 1834-ben a lengyel felkelés emlékére írta.¹²⁸ A szöveg keltette asszociáció éles ellentétben áll a képi üzenettel, a választási kampány pedig háborús pusztításként jelenik meg.

A magas költségek apropóján a *Bolond Miskában* egy új részvénytársaság, „Az első magyar követségbiztosító társulat” alapszabályait is olvashatjuk:¹²⁹

„I. §. Minden jelölt, ki célba vett állását biztosítani akarja, a társulat pénztárába 1000 ftot fizet.

II. §. Ezért a társulat biztosítja a képviselőnek illető kerületét.

¹²⁴ *Ludas Matyi*, 1872. jún. 23. 202. Egyes vesztegetések mértékére ad példát Jókai levelezése: egy szatócset 20 arannyal akartak megvesztegetni, hogy Gorove Istvánra, Jókai ellenfelére szavazzon. Schwarz szatocs Jókai Mórnak, Pest, 1869. március 24. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 219.

¹²⁵ Annak ellenére, hogy a vicclapok ezt említik a legtöbbször, nem a választók megvesztegetésére fordított összegek tették ki a kampányköltségek nagyobb részét (egy-egy választóra 1 és 10 forint közötti összeget költöttek), hanem például a szállításra, a plakátokra, adományokra áldozott tételek. Cieger: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*, 43.

¹²⁶ Az 1875. évi kampány során az élclapokban alig merül fel a kampányköltségek kérdése, mint ahogy a választási rendszer egyéb negatív vonásait sem domborították ki, így ezekre kevesebb példát tudunk csak bemutatni. A rendszer maga – alapvonásait tekintve – nem változott meg 1875-re, csupán a sajtókampány súlypontjai módosultak, intenzitása gyengült, változatossága csökkent. A *Bolond Miskából* megtudjuk például, hogy a kortesek azért etetnek-itanak, egy voks ára pedig 100 forint. *Bolond Miska*, 1875. jún. 20. 155.

¹²⁷ *Bolond Miska*, 1869. márc. 28. 52.

¹²⁸ Szücsi József: *Bajza József*. Budapest, 1914. 202. A magyar kortársak élénk érdeklődést és rokonszenvet mutattak a lengyelek ügye mellett. Nemcsak Bajza írt lengyelbarát, a felkelők hősiességének emléket állító verset, hanem például Vörösmarty Mihály is (lásd például: A hontalan). Horváth Károly (sajtó alá rend.): *Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények 2*. Budapest, 1960. 570.

¹²⁹ *Bolond Miska*, 1868. júl. 12. 110.

8. kép

- III. §. Midőn a választások elkezdődnek, igen jeles programot készít a képviselő számára s azt kellő mennyiségű példányokban az illető kerületbe elküldi.
- IV. §. Gondoskodik kitünő kortesokról, borról, pálinkáról s egyéb célravezető eszközökről.
- V. §. A központból ágensket küld ki, kik a lelkesedést ébresztik, fáklyás zenéket csinálnak, valamint az ellenfélt minden kitelhető módokon gyanúsítják és piszkolják.
- VI. §. Gondoskodik hirlapi levelezőkről, kik a vidéki tudósításokat Pesten fogják megírni, saját egyleti poétái által készített ellenállhatlan kortesdalokat sat.

VII. §. Ha mindezek daczára a választásnál a többség kivehetőleg az ellenfél részén látszik lenni, az egylet megbizottai szavazás közben egy kis szolid verekedést kezdenek.

VIII. §. Ha ennek daczára is az ellenfél a kerület képviselőjéül jelöltetnek ki; az egylet a ház elé ezer és ezer aláíró által olyan petitiót terjeszt, hogy az új választásnak okvetlen el kell rendeltetni. [...]

Tekintve, hogy sokan a képviselőségre 10–20 ezer forintot is elköltenek, ajánljuk a biztosítás ezen olcsó nemét, mely egyletünk alapszabályai szerint mindössze csak 1000 frtba kerül s teljes sikert látszik ígérni.”

A szövegben számos kampányeszközt (program, bor és pálinka, hírlapcikk, kortesdalok) gyűjtött össze a szerző, s jól illusztrálja a választások menetét is, amelyek nem egyszer torkollottak erőszakba.¹³⁰

Azt, hogy a kortesek működésének ára van és nem is csekély, jelzi a *Bolond Miska* képsorral illusztrált párbeszéde, amelynek csattanója, hogy csak az utolsó képkockán adja oda a képviselőjelölt a pénzt:

„Uj választási auspiciumok.¹³¹

– Hát kedves Fokossy uram, megleszek é én jövőre képviselő?

– Hm! azt csak a nagyságos ur **tenyeréből** tudnám megmondani.

– Hisz nem cigányasszony, hogy a tenyérből jósoljon; no de itt van.

– Bizony így nem igen lesz, uram

(A képviselő-aspirans most már érteni kezdi a dolgot.)

– No, nézze meg még jobban!

– De már most azt mondom, hogy bizonyosan meglesz.”¹³²

A *Bolond Miska* szerint a vesztegetések megítélése pártállástól függ. A jobboldali levelező, Kipfelhauser úr a következőképpen foglalja össze a Deák-párti körökben szerinte általánosan elterjedt véleményt:

„Ha a baloldal itat, ez csunya részegeskedés, ha pedig a jobb itat, akkor ez a hazai borfogyasztás igen üdvös előmozdításája [!]. Ha a baloldal kezd verekedést, ez undok barbarisches That [barbár cselekedet]; de ha a jobboldal anfangelja [kezdi], akkor férfias nemzeti testgyakorlat. [...] Mikor a baloldal ad ki pénzt zászlókra, jelvényekre, ez lélekvásárlás, vesztegetés; ha pedig a jobboldal vesz – nem zászlókat – hanem embereket, ez ártatlan, jótékony

¹³⁰ Nem véletlen, hogy a választások alkalmával a kormányzat katonai erőt is bevetett, amelynek fő feladata a választók egymástól való elkülönítése volt. Az 1872. évi választásokkor az egy-egy választókerületbe vezényelt csapatok létszáma elérte a negyven főt, 1875-ben azonban a katonai jelenlét csökkent. Zsuppán Ferenc Tibor: A fegyveres erők és a parlamenti választások Magyarországon (1867–1914). *Történelmi Szemle*, 1989. 1–2. sz. 53–55.

¹³¹ 'Jósje'l' lat. *A Pallas nagy lexikona*. 2. köt. Budapest, 1893. 347.

¹³² *Bolond Miska*, 1869. febr. 14. 26.

célu könyöradomány s hazafui péterfillér. Ha a bal ver be ablakot, ez emberölési kísérlet s szegény asszonyok és alvó árvák megtámadása; ha mi verünk be, véletlen pálczaforgatási tévedés, vagy valamely tréfából feldobott kavics Bewegungjának [mozgásának] nem reménylett irányu kifejlődése.”¹³³

A küzdelem nem volt kiegyenlített annak ellenére sem, hogy a választások szervezését a megyék hajtották végre, azaz egy hagyományosan ellenzéki megyében például a választói névjegyzék összeállításával kedvezhetek az oppozíció jelöltjének, a megyei tisztviselők befolyásolhatták a voksolásokat a választások helyszínének kiválasztásával is.¹³⁴ Az élclapok rendre kifogásolták, hogy manipulatív módon állították össze a választási bizottságokat, amelyeknek összetétele hatást gyakorolhatott az eredményekre. „Dr. Ludas Matyi” például orvosi vény formájú receptet írt fel arra, hogy miként lehet valakiből egész biztosan képviselő:

„Végy elő egy egy kerületi szolgabírót s azt tétesd bizottmányi taggá. Szaporítsd a bizottmányi tagok számát az apróbb hivatalokra aspirálókkal. Keverd össze a minden rendű és rangu politikai szereplésre ajánlkozókat a fentebbieket. E háromféle mixtura felkavarására tétesd magadat bizottmányi elnökül, s mint képviselő fogsz kiugratni.”¹³⁵

A választókat összeíró bizottság összetételének jelentőségére később is felhívta a figyelmet a lap és rámutatott a manipulálási lehetőségekre. Egyik története szerint azokat, akik megfeleltek a cenzusnak, de balra szavaztak volna, nem írták föl, míg a napszámost és a zsidó vándorkereskedőt – akik nem rendelkeztek szavazati joggal – összeírták, és ők leadhatták voksukat a kormánypártra.¹³⁶ Hasonlóképpen vélekedett a *Bolond Miska* is: Egyenes János ugyan megfelelt a cenzusnak, ám mivel baloldali szavazó (a családnév-választás nem véletlen: becsületességre utal), mindenféle indokot kitalált az összeíró bizottság, hogy miért nem kerülhet fel a listára, miért nem szavazhat. Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik egy másik történet is, amely szerint a jobboldali összetételű bizottságok például ilyen érveket hoztak fel, ha nem

¹³³ *Bolond Miska*, 1869. febr. 28. 33.

¹³⁴ Boros – Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 139. Erről tanúskodik Csengery Imre levele is: „Juthat eszedbe, hogy én előre is azt mondtam, hogy Váradon ezúttal még deákpárti többségre számítani nem lehet. Tudtam én, hogy nagyon könnyű ott terrorizálni és kierőszakolni a balpárti győzelmet, a hol a polgármestertől [Lukács György] az utolsó városi hajdúig minden városi hivatalnok, minden czéhmester és egyéb ilyfélék a balpártnak eszközei, kortesei. Az összeírás a legrészrehajlóbb módon eszközöltetett. S még a nehezen összeírt deákpárti választok közül is mintegy 150 nem vett részt a szavazásban, féltében, vagy álszégyenében. Sokan be sem jegyeztették magukat. Sokan pedig, még a zsidók közül is, áttértek a balpárti szavazók közé.” Csengery Imre Csengery Antalnak, Nagyvárad, 1869. március 11. Csengery Lóránt (közöttette): *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Budapest, 1928. 526–527.

¹³⁵ *Ludas Matyi*, 1872. jan. 21. 31.

¹³⁶ *Ludas Matyi*, 1872. jún. 2. 180–181.

akarták hagyni, hogy valaki voksoljon: egyiküknek „görbe orra nem tetszett a bizottmánybeli uraknak;” mert az „szántszándékos ironizáló, demonstratív emlékeztetés ama **görbe családi vasutakra**, melyeket a kormány építtetett”. Másnál azt kifogásolták, hogy az orvosi diplomája latin nyelvű. A kocsmáros adókönyvecskéje rendben volt, de nem volt bekötve, így ő sem került a listára. Tóth Ferenc szabómester pedig azért nem szavazhatott, mert „a választás-hoz ilyen meg olyan, de mindenesetre ember kell, a **Tóth** pedig a közmondás szerint nem ember”.¹³⁷

A kormányzat néha sajtóperekkel és az azokban hozott gyors ítéletekkel is nehezítette az ellenzék helyzetét. Zala megyében például kiáltványokat, plakátokat függesztettek ki a balközép hívei a „hírlapokat nem olvasó országgyűlési képviselő választóihoz”, hogy őket is tájékoztassák a Balközép Párt programjáról, amely a plakátokon ugyanúgy szerepelt, mint a sajtóban, a kormány mégis fellépett ellenük, sajtópert kezdeményezett, és az ügyészség ígéretet tett arra, hogy gyorsan lefolytatják az eljárást.¹³⁸

A megvesztegetések és manipulációk azonban a korszakban nem tekinthetők egyedi, magyarországi jelenségnek. A 19. század második felében számos ország törvényhozása látta szükségesnek, hogy választási korrupció ellenes törvényt alkosson.¹³⁹ Nyugat-európai elemzések alapján láthatjuk, hogy például a nagy-britanniai választási rendszer ugyanezekkel a rákfennékel küzdött egészen addig, amíg a választójogot jelentős mértékben ki nem szélesítették. Kellően nagyszámú szavazásra jogosult polgárt ugyanis már nem lehet egyenként mozgósítani, megvesztegetni.¹⁴⁰ A magyar kormányzat a dualizmus korában azonban nem véletlenül nem terjesztette ki – sőt szűkítette – a választójogot: bár egyre kevésbé, de tartottak a kiegyezésellenes erők előretörésétől, illetve a századfordulóhoz közeledve a munkások és a nem magyar nemzetiségű képviselők térnyerésétől.

¹³⁷ *Bolond Miska*, 1872. jún. 2. 90., *Bolond Miska*, 1872. jún. 2. 90. A szöveg az ismert közmondásra utal: „A tót nem ember, a kása nem étel.”

¹³⁸ MNL OL ME K26 1869:300, Az igazságügyminisztérium átirata Andrássy Gyulának, Pest, 1869. március 2. Az eljárás eredményéről az akta nem tájékoztat.

¹³⁹ Boros – Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 141.

¹⁴⁰ Mihályffy: *Politikai kommunikáció elméletben és gyakorlatban*, 59–60.

VÁLASZTÁSOK ÉS VÁLASZTÁSI KAMPÁNYESZKÖZÖK AZ ÉLCLAPOKBAN (1869, 1872)

A kortársak arra készültek, hogy 1865 után 1868-ban fogják tartani a következő országgyűlési képviselőválasztásokat (az 1848. évi törvény három-évente rendelte el a választásokat).¹⁴¹ Egy fiktív kormánypárti képviselő *Az Űstökös*ben már az év elején így agitál újraválasztásáért (kevés empátiát árulva el szavazói iránt): „mindjárt letelvén a három esztendő, megint minket választzatok meg, a kik már megértettük a dolgaitokat; majd aztán mindent szépen sorjában előveszünk, ha ráérünk.”¹⁴² Mint láttuk, az illetékes szakirodalom képviselői egyetértenek abban, hogy a modern választási kampányok időszakát megelőzően a viszonylag rövid, ad hoc kampány volt a jellemző. E tekintetben a magyarországi 1869-es voksolás kivételnek számít, mert a (még kevésbé szisztematikus) készülődés a választásokra korán elkezdődött. *Az Űstökös* már 1867 decemberében fontos, alaposan átgondolandó eseményként találta olvasóinak a következő évi voksolást:

„Jobb a jó bor, mint a lőre,
Hogy jövőre kit választszunk:
Meg kell rágnunk jó előre.”¹⁴³

¹⁴¹ Nem találtuk nyomát annak, hogy a honatyák foglalkoztak volna az 1868. évi választások tervezésével, mivel számos nagy horderejű törvény (például: véderő, népoktatás) és a gazdasági kiegészés tárgyalása még folyamatban volt. Egy 1868-ban név nélkül megjelent, a Deák-párt mellett kampányoló röpirat szerzője arról tudósít, hogy az országgyűlés mandátuma 1868. december 10-én fog lejárni, ezt követően kell szavazni – a Deák-pártra, mert a többi erő programja kormányképtelen, de ha mégis a balközép nyerne, az államjogi bonyodalmak előlről kezdődnének, ami a békés fejlődés egyértelmű gátja. *A választások előtt*. Pest, 1868. 2., 233–242. (A *Borsszem Jankó* – minden bizonnyal pontos értesülése – szerint a röpirat szerzője Toldy István Deák-párti író, újságíró, a Miniszterelnökség Sajtóosztályának munkatársa. *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 9. 14.) Az 1868. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvekben sem utal semmi arra, hogy 1868-ban választásokat terveztek volna. Csak késő ősszel, az 1868. október 25-i ülésen került szóba az országgyűlés berekesztése („Közeledvén a jelen országgyűlési ülészak vége”). MNL OL K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1868. október 25. 6. f.

¹⁴² *Az Űstökös*, 1868. jan. 11. 10.

¹⁴³ *Az Űstökös*, 1867. dec. 14. 398.

A várakozást, az érdeklődést, a véleménynyilvánítási szándékot mutatja, hogy már 1867-ben közöltek az előző választásokról humoros, rövid történeteket, amelyekkel felidéztek a korábbi eseményeket: olvashatunk például egy orvosról, aki még a betegét is elutaztatta kocsival szavazni, vagy éppen nagy lakomákról és ivászatokról.¹⁴⁴ A *Bolond Miska* karikatúráján pedig 1867 májusában unottan ücsörgő korteseket pillanthatunk meg borozgatás közben, karddal, fokossal felszerelve, amint éppen amiatt sajnálkoznak, hogy régen volt már egy jó verekedés, sok idő eltelt az előző választás óta.¹⁴⁵ Tóth lapja 1867-ben nem foglalkozik kiemelten a választásokkal, ám közölnek egy gúnyrajzot, amelyen egy csatajelenetet láthatunk az ungvári időközi választásokat illusztrálандó:¹⁴⁶ emberek rognak a földre, mások fokost és zászlót lengetnek, van, aki egyszerűen csak fejvesztve menekül (9. kép). A kép címe az olvasóhoz intézett találos kérdés: „Mi lehet ez?”. A válasz: „Talán a kanadai, vagy a spanyolországi háború. – Nem; ez az ungvári **»legszebb polgári joggyakorlat,**« a követválasztás.”¹⁴⁷

Az ungvári választáson (1867. augusztus 30. – szeptember 1.) a kormánypárti jelöltre lehetett először szavazni, az ellenzékire majd csak éjjel tizenegy órától, de addigra a választók nagy része hazament. Amikor reggel kihirdették az eredményt, sokan (elsősorban baloldaliak) még szavazni szerettek volna, de a katonaság a tömegbe lőtt. Hatán (más tudósítás szerint öten) meghaltak és sokan megsérültek. A kormánypárti kommunikáció szerint az ellenzék lázított, az eredményhirdetésekor kövekkel dobálták meg a katonákat, s azok ekkor nyitottak tüzet (az oppozíció a helyzetet nem így értelmezte).¹⁴⁸ A vitát nem feladatunk itt eldönteni, azonban megfigyelhetjük, hogy bármilyen okból is lőttek a katonák belföldön, nem háborús viszonyok közepette a civilek közé, a történetek olyan eszközt adtak az ellenzéki sajtó kezébe, amelyet később jól használhatott a kormánypárt erőszakosságának, visszaéléseinek bizonyítására.

A következő év elején a *Ludas Matyi* szerzője bizakodó: hiszi, sőt meg van győződve arról, hogy a baloldal fogja nyerni az 1868. évi választásokat.

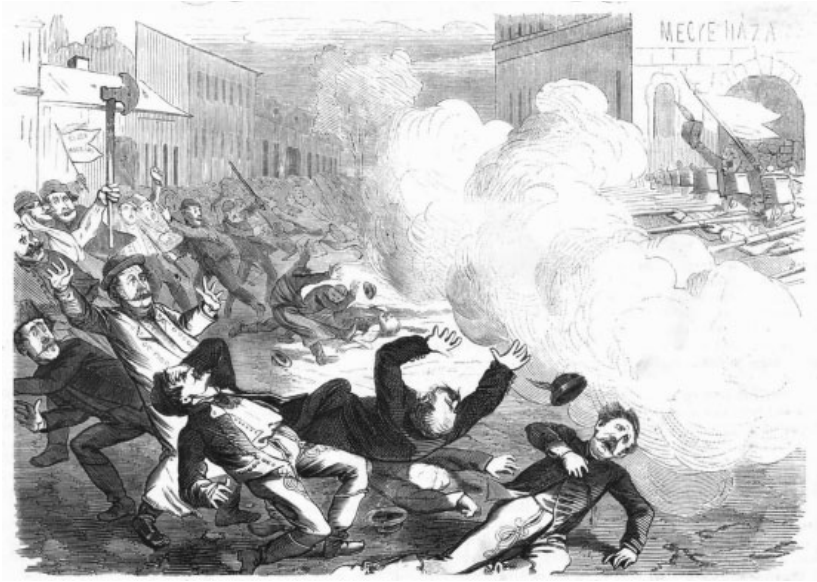
¹⁴⁴ *Ludas Matyi*, 1867. szept. 15. 191., *Az Űstökös*, 1867. máj. 4. 142.

¹⁴⁵ *Bolond Miska*, 1867. máj. 5. 73.

¹⁴⁶ Az ungvári időközi választásokra utal még: 103. old.

¹⁴⁷ *Bolond Miska*, 1867. szept. 22. 154. A voksolások menetét – legyen szó akár megyei tisztviselők, akár országgyűlési képviselők megválasztásáról – bírálta máskor is Tóth lapja: „ilyen célravezető eszköz az az imádott választás, mely a világ egyik civilizált országában sem létezik, csak mi akarunk bölcsőbbek lenni a világnál”. *Bolond Miska*, 1868. máj. 24. 83. Az ungvári eseményekről ugyancsak karikatúra jelent meg a *Ludas Matyi*-ben is, amelyen földön fekvő halottakat láthatunk. *Ludas Matyi*, 1867. szept. 15. 189. Nem véletlen, hogy később is többször feltűnnek a választási anomáliák a lapokban. Parlamenti felszólalások is említik, Csiky Sándor például kijelenti, hogy az ungvári választás „híressé lőn”, és „nevezetes visszaélésekkel párosult”. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdett országgyűlés képviselőházának naplója*. 7. köt. Pest, 1868. 93.

¹⁴⁸ Ruszoly: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon*, 287.

9. kép

Tanúbizonyságot tesz erről például egy olyan versben, amelyben Kossuth Lajost élteni (és a szélbal sajtójára jellemző módon hazavárja), illetve az 1848-as forradalomra emlékeztet már a címével is („Az 1848-dik évhez”). A forradalom húszéves évfordulóján rendezett választás sorsfordító lehet:

„De hát egyet még is hiszek és reméllek,
A mi megtörténik még ebben az évben...
Rendithetetlen hitem és meggyőződésem:
Hogy a majoritás minoritás lésson.”¹⁴⁹

A következő, 1872. évi választások előtt már nem ennyire lázas a hangulat.¹⁵⁰ 1871-ben alig jelent meg az élapok hasábjain erre utaló szöveg. Az év őszén azért a *Borsszem Jankó* „Választási készülődések” címmel közölt egy képsorozatot. Az ellenzéki jelöltek mindegyike készül a választásokra, mindegyiküket sztereotip módon ábrázolták a rajzoló (az izraelita Horn Ede a zsidókra

¹⁴⁹ *Ludas Matyi*, 1868. jan. 19. 22.

¹⁵⁰ Ha a humoros sajtóban nem is, de a színpalak mögött Lónyay és kormánya már a választások kezdete előtt több mint egy évvel megkezdte a felkészülést a kampányra, amit mutatnak például a belügyminiszter körlevelei a főispánoknak. Cieger András: *Lónyay Menyhért, 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Budapest, 2008. 326–328.

jellemző módon beszél, Vidats János¹⁵¹ harciasan, Madarász József hordó tetején állva betarthatatlan ígéreteket szónokol), s mind biztosak a sikerükben. A Deák-párt is készül, a lapszerkesztő, újságíró Falk Miksa¹⁵² az első képen cikket fogalmaz és így gondolkodik: „Magyarkodni kell megint. Irjunk hamar magyar czikkecskét (a heilige Lloyd bocsássá meg bűnömet!) a »Föv. Lapokba« és kompromittáljuk kissé báró Eötvös boldogult barátunkat. Megválasztatásom így bizonyos.”¹⁵³ Vidats nem elmélkedik, róla a következőket meséli Borsszem Jankó, miközben a politikus egy-egy kis Andrássy- és Deák-figura nyakát szorongatja: „Vidacs Jani a honvéd-menház alapkő-letételére meghív minden magyar embert pártkülönbség nélkül. S miután együtt vannak: Deákot, Andrásyt pártkülönbség nélkül hazaárulónak deklarálja, a mi a Ferencz-városban fölötte megnyugtató benyomást gyakorol. Megválasztatása bizonyos.” Horn is tesz ígéretet a választóknak: „Egy dorrobig bajós nélkül járrkáltam, mint civilisírtt államferrfóhoz ilik. Mostand fölragasztok eztet a honczfutka-bajószomat.”¹⁵⁴

¹⁵¹ Vidats János (1826–1873): honvédtiszt, később is Kossuth tántoríthatatlan híve, népszerű szélbal országgyűlési képviselő, akit 1865-ben, 1869-ben és 1872-ben is megválasztottak (Ferencvárosban). A honvédegyletek országos választmányának tagja, a pesti Demokrata Kör elnöke volt. Farkas Katalin: Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás színterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok*, 2013. 5. sz. 1293–1331.

¹⁵² Falk Miksa (1828–1908) a *Pester Lloyd* főszerkesztője. 1869-ben Lipótvárosban képviselőjelöltként indult Wahrmann Mór ellen, de visszalépett, és Kőszegen szerzett mandátumot. A kőszegi képviselőjelöltségéről Rajner Pál belügyminiszter értesítette Falkot, s kérte, mielőbb utazzon el Kőszegre, ahol a Deák-kör támogatását élvez. (OSzK Kt. Fond IV/703. Rajner Pál Falk Miksának, 1870. november 6.) Kőszegi látogatását Fűgh Károly, a kőszegi járás szolgabírója is szorgalmazta, levele jó példa arra, hogy a dualizmus korában egy-egy kerületben nem ritkán teljesen ismeretlenek is lehetnek képviselők: „Most azonban idején volna, ha kerületünkbe eljön, még pedig a választás előtt. Először is tökéletesen biztos sikerre jöhet, [...] jöjjön el mi elébb [...] s ha ismerné is addig nem nyugszik meg [a nép], míg husát és csontját is meg nem látta. Még egyszer mondhatom, nem csak hogy nem reszkíroz semmit, sőt biztos sikerre jöhet, s jöjjön is, mert ezzel ostromol naponként a helybeli s vidéki publikum.” OSzK Kt. Fond IV/281. Fűgh Károly Falk Miksának, Kőszegh, 1870. november 13. Falkot nem véletlenül kellett emlékeztetni arra, hogy látogasson el kerületébe: nem lelkesedett az itteni jelöltségéért („Mondhatom, nem örvendek rajta.”), mert nem kérdezték meg indulási szándékáról, s egyenesen saját bukását remélte. Falk Miksa András Gyulának, Pest, 1870. november 2. OSzK Kt. Levelestár, 7. levél. Egy későbbi karikatúra is hasonló jelenségre, ismeretlen jelöltre utal: a terézvárosi kerületben Radocza János fényképét osztogatják, a szavazó azonban nem képet kér, hanem életrajzot a jelölről. *Bolond Miska*, 1872. máj. 5. 75. Az életrajz kiosztása a korszakban bevett szokás volt. Cieger: Karnevál és hadjárat, 44.

¹⁵³ Báró Eötvös József 1871. február 2-án hunyt el. Az Eötvös-Falk-levelezés tanúbizonysága szerint Eötvös többször jelezte Falknak, hogy valótanságokat állít cikkeiben, illetve helyreigazítást kért Falktól. OSzK Kt. Fond IV/223. Eötvös József Falk Miksának, 45. (1869. február 6.), 51. (1870. október 22.), 52. (1870. október 24.) levél. A levelek feltárása az „Eötvös József levelezésének kiadása” című NKFIH-projekt (K112137) keretében történt.

A *Fővárosi Lapok* 1864-től 1903-ig megjelenő irodalmi lap, amely már a női olvasótábor igényeivel is számol. Eleinte Tóth Kálmán, majd Vadnai Károly szerkesztette. Miklóssy: Irodalmi, szórakoztató, művelődési sajtó, 656.

¹⁵⁴ A megfogalmazás és a képi elemek is a zsidókra jellemző pajeszra utalnak.

Bizomos vagyok benne, hűdj a pressburgiak¹⁵⁵ megint meg fogják választani. Grründolok nekik is egy moniczipál bankot.” Madarász nem beszél, hanem őt és javaslatait a szerző jellemzi: „Józsep apostol, hogy kifogyott Kossuth apánk arany szavaiból: a haza szent földjét ígérte a szent népnek. De mert azt mind kiosztogató már a mult választás alkalmával, most boulevardot ígér a sárbo-gárdiaknak. Megválasztatása bizonyos.” Jókai Mór azonban megszólal, s őt – ugyancsak visszatérő módon – úgy látjuk, mint aki gyerekekkel (vagy gyerekek előtt) kampányol, s miközben kocsija hátuljára egy zsidó kisfiú ül fel, így szól: „megyek a három-dob-utczába, megnézni a zsidaimat [...] Kis druszám, te meg velem jössz. Űlj föl hátul s aztán ordítsad fiam mint tavaly: elljen á Jokkáj! Így megválasztatásom bizonyos.”¹⁵⁶ A Deák-párti lap azt jósolja, hogy az ellenzék túlzó, betarthatatlan ígéretekkel fog kampányolni. Egy-két utalás olvasható még a *Borsszem Jankó*ban az alkoholemáros korteskörutakra. A *Ludas Matyi*-ban sem vezető téma a közelgő választás, *Az Űstökös*ben is csak a nyár végétől bukkan fel egy-egy rövid írásban.¹⁵⁷ 1872 februárjában a szélsőbal vicclap azt veti a politikai elit szemére, hogy három évvel korábban, 1869-ben ilyenkor már javában korteskedtek:

„Alszunk, – még a követválasztás is hallgat,
Pedig három éve ilyenkor, – javába...
Folyt a korteskedés, de most be van fagyva,
Csap, kulats, és minden kortes vezér szája.”¹⁵⁸

Az ellenzéki képviselőjelöltek nem könnyű helyzetére Jókai élclapja még 1871-ben rámutatott: ha „győzelemre akar jutni a választásoknál, hát csak adja föl álláspontját a kiegyezéssel szemben s csapjon át a jobboldalra”.¹⁵⁹ Érzékelhető volt, hogy az adott politikai szituációban nehéz kiegyezésellenes programmal diadalt aratni. Az élclapokban a kampány csak 1872 márciusában indult, ami jóval rövidebb kampány uralta időszakot eredményezett,

¹⁵⁵ Pressburg Pozsony német neve. A Balközép Párthoz tartozó Horn Edét 1870-ben Pozsony választotta képviselőjéül, 1872-ben Vág-Ujhely, 1875-ben pedig a fővárosban Terézváros. Horn Ede (Einhorn Ignác, 1825–1875) újságíró, közigazdász. Táborig lelkész, a magyar szabadságharc lelkes híve (a függetlenség megünneplése alkalmából 1849. május 27-én beszédet mondott), az emigráció aktív alakja. Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest, 1999. 128.

¹⁵⁶ *Borsszem Jankó*, 1871. okt. 8. 958–959. További ellenzéki képviselőjelöltek is feltűnnek a többoldalas képsoron: Dobsa Lajos, Csernátony Lajos, Csiky Sándor (egri szélbal országgyűlési képviselő) és Tóth Kálmán. Csernátony Lajos (1823–1901): balközép országgyűlési képviselő, újságíró, a Jókai által szerkesztett *A Hon* című balközép napilap munkatársa, az *Ellenőr* alapítója. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. 1893. 317–320. Dobsa Lajos (1824–1902): író, balközép párti politikus, 1869-ben és 1872-ben Makó város képviselőjévé választották. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 2. köt. 1893. 945–950.

¹⁵⁷ *Az Űstökös*, 1871. aug. 12. 385.

¹⁵⁸ *Ludas Matyi*, 1872. febr. 4. 48.

¹⁵⁹ *Az Űstökös*, 1871. szept. 23. 464.

mint amilyen az 1869-es voksolások előtt volt. A korszak jellegzetességeinek ez felelt meg jobban. A *Bolond Miska* szerzője az alapkérdést verselte meg:

„Melyik lesz a győztes
Melyik mondja: vége!
Jobbpárti türelem?
Baloldali gége?”¹⁶⁰

A kampányidőszakok sajátosságainak bemutatása után az élclapok képein és szövegeiben alkalmazott kampányeszközöket vizsgáljuk a következő szempontok szerint:

1. Képviselőjelöltek személye elleni támadások
2. Az ellenfél elvei, politikai szimbólumai elleni fellépés
3. Jól ismert, hétköznapi antitézisek felsorakoztatása
4. Az ellenfél sajtója elleni offenzíva
5. A zsidók szerepének megítélése mint kampányeszköz
6. Háborús metaforák a kampányok szolgálatában
7. Az ellenfél kortesmódszereinek elítélése

A kampányeszközök és stílusuk az első két vizsgált időszakban, 1869-ben és 1872-ben hasonlók egymáshoz, így egyszerre tárgyaljuk őket. Ha találhatók eltérések, hangsúlybeli különbségek, ezekre kitérünk, összehasonlítjuk, hogy melyik módszer, toposz vagy szimbólum melyik kampányban volt jellemzőbb.

1. Képviselőjelöltek személye elleni támadások

Az élclapok szerzői nem riadtak vissza a személyeskedő hangnemtől, főleg egy-egy közismert képviselőjelölt esetében. Ha lokális vonatkozásban nem is, mert ott a személyes ismeretségek lehettek a meghatározók, az országos médiában ők reprezentálták a teljes pártot. A kormánypárti támadások középpontjába a népszerű író, Jókai Mór került. Természetesen a pártvezető Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán sem úszták meg a *Borsszem Jankó* támadásait, azonban míg 1869-ben hasonló gyakorisággal szerepeltek, mint Jókai, 1872-ben egyértelműen a regényíró volt a célpont. A Deák-párti lap közzétett például egy Jókait éltető kortesnótát, Tallérossy Zebulon és a nem-politikus poétaság emlegetésével:

„Terézvárosi kortesnóta.
(Baloldalgók számára.)
Reszkess Byzantz és Czechimór,
Képviselőnk **Jókai Mór!**

¹⁶⁰ *Bolond Miska*, 1872. márc. 24. 49.

Erős helyek Brest és Toulon –
Képviselőnk lesz **Zebulon**.
H'jába mondjátok: »Poéta!«
Megbuktatja Gorovét a!
Nem poeta – lárifári¹⁶¹ –
Iparos ő: Milimári¹⁶² –
Eljen Jókai!¹⁶³

Jókai ellen máskor is rendre azzal érveltek politikai ellenfelei, hogy bár jó regényíró, a politikához nem ért, ezen a területen inkompetens, s ha a legismertebb baloldali jelöltek közül az egyik nem alkalmas a képviselőségre, az megkérdőjelezheti a többiek hozzáértését is.¹⁶⁴ A kormánypárti élclap viszsztatérő támadásai Jókai ellen nem véletlenszerűek, valódi politikai riválisnak tekinthették egy olyan kerületben, amely kiemelten fontos volt Andrássyék számára.¹⁶⁵ Az író kampánya ellen felhozták a leggyakoribb kifogást, azt, hogy étellel-itallal vesztegeti meg választóit. De népszerűségét kétségbe vonva azt is bemutatták a *Borsszem Jankó* egyik karikatúráján, hogy Jókai csupán gyerekeknek szónokol,¹⁶⁶ akik nem rendelkeznek választójoggal. Szavazóképes férfiak nem kíváncsiak a mondandójára, ami nem túl biztató a jelölt számára. Máskor néhány részeg szavazót – egy jól megkülönböztethetően megrajzolt zsidót és egy magyart – támogat Jókai, nehogy elessenek, így sikerül „néhány

¹⁶¹ Ellenvetést kifejező mondatszó, valamint főnévként 'ostoba szóbeszéd'. *A Pallas nagy lexikona*. 11. köt. Budapest, 1895. 256–257.

¹⁶² 'Tejterméket házhoz hordó nő, tejeskófa'. Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. köt. Budapest, 1970. 921.

¹⁶³ *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 31. 44. Jókai és Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter is a Terézvárosban indult 1869-ben a mandátumért. Mikszáth a kormány által igen fontosnak tartott kerületként jellemezte a Terézvárost, ahol a miniszternek kell ismét képviselővé válnia: „A kormány ádáz erővel vetette rá magát a most már sokat jelentő kerületre, kinyitván a pénzforrások zsilipjeit.” Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*. 2. köt., 76.

¹⁶⁴ *Borsszem Jankó*, 1872. ápr. 14. 3. Ezzel szemben tudjuk, hogy Jókai hivatásának tekintette a politikát, ő szervezte a kampányait. Erre utal testvérenek írt levelében is: „nekem ez élet pályám”. Jókai Mór Jókay Károlynak, Pest, 1869. február 24. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 206. Az utókor történésze, ha nem is szakpolitikusnak, de professzionális politikusnak tartja Jókait, mivel hosszú éveken át meg tudta őrizni mandátumát, illetve számtalan kapoccsal kötődött a politikához. Cieger: Jókai Mór, a profi politikus?, 9.

¹⁶⁵ Jókai érzékelt és levelében rögzítette is 1872-ben, hogy az ellenzék vezéréként az ellenzéki pártoknak szóló minden támadás őt éri. Jókai Mór Kertbeny Károlynak, 1872. június 2. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 850.

¹⁶⁶ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 91. A gyerekek más jelölt esetében is feltűnnek: a következő választások alkalmával Akin Károly ellenzéki aspiráns mond beszédet gyerekeknek: *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 16. 3., egy másik karikatúráján csak három gyermek éljenzi Akint: *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 23. 7. A kampány kapcsán a *Bolond Miska* is emleget gyerekeket, eszerint Andrassy sátoraljaúj helyi bankettjén „500 négy éven aluli gyermek kórusban fogja énekelni az »a mit óhajtottunk, mindent megkaptunk« himnust” (utalva Andrassy kiegyezésre vonatkozó szavaira). *Bolond Miska*, 1869. jan. 3. 3.

ingadozót az ellenzék táborába vonzani”.¹⁶⁷ A karikatúra a Jókai-támogatók számának növekedését megkérdőjelezve lebecsüli az író esélyeit (10. kép).

10. kép

„A Terézvárosból.

»Jókainak sikerült néhány ingadozót az ellenzék táborába vonzani.«
(A terézvárosi választási mozgalmak tudósítója a »Hon« 28. számában.)»

A poént az ingadozó szó kétféle jelentése adja: a karikatúrán a részegek nem tudnak biztosan állni a lábukon, a képaláírás azonban a politikai tekintetben bizonytalan szavazókra utal. Ez az élc azt is mutatja, hogy a kortársak, például az élcclapok szerzői tisztában voltak azzal, hogy egy kiélezett választási küzdelemben döntő jelentőségű lehet a bizonytalan szavazók megnyerése.¹⁶⁸

¹⁶⁷ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 14. 65. A „zsidó test” ábrázolásáról lásd: Vörös Kati: Judapesti bulváron. A zsidó fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élcclapokban a 19. század második felében. *Médiakutató*, 2003. Tavasz, 19–43., Tamás: *Nemzetiségek görbe tükrében*, 133–135.

¹⁶⁸ Mikszáth beszámolója szerint nagyon éles küzdelem folyt a kerületben, este tíz órakor még Gorove vezetett nyolc vokssal, de Jókai korteseinek tevékenységének hála, Jókai nyert. A küzdelekről a következőket hallotta Mikszáth: „Az 1869-iki országgyűlésre az ország legnagyobb kerületének, a Terézvárosnak (a mai Teréz- és Erzsébetváros) ellenzéke egy nagyon népszerű embert keresett, a gőgös Gorove István kereskedelmi miniszterrel szembe állítson. Senki sem volt erre alkalmasabb, mint Jókai, aki el is vállalta a jelöltséget s megindult az óriási kortes-háború, amelyhez fogható még nem volt se azelőtt, se azóta.” Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*. 2. köt., 75.

A Jókai-ellenes gúnyolódás egyik fő vonása, hogy az ellene irányuló szövegek, képek összefüggésbe hozhatók a választókerületében, a Terézvárosban nagy számban élő izraelitákkal. A kormánypárti szerzők többször vizionáltak, hogy Jókai zsidóvá válik és körülmetéli.¹⁶⁹ A körülmetélés szójáték részeként is szerepel, amikor az író fiktív programbeszédet mond, s megbotlik a nyelve:

„Uraim, drága terézvárosi polgártársak! [...] A Deák-párt azt várta, hogy én beszédemben ki fogom programmunkat fejteni önök előtt, elmondván: hogy nekünk balközépieknek nem kell delegáció, közösügy, közös minisztérium – hanem kell új zavar, új veszekedés.¹⁷⁰ A Deák-párt bizton hitte, hogy ily környülmétélések – vagyis azt akarom mondani, hogy ily környülmények közt meg kell buknom oly városrészben, amely létezését az iparnak s kereskedelemnek köszönheti.”¹⁷¹

Máskor a *Borsszem Jankó* gúnyosan megállapítja, hogy egy ellenzéki szerint „Jókai csak tévedésből nem született zsidónak”, és hogy Gorove István „már 4 éves korában is iszonyodott a zsidó házalóktól, a miért is, ha rossz volt, szülei ezzel ijesztgették”.¹⁷² A propagandisztikus túlzásokkal a Deák-párti szerző arra igyekszik rávilágítani, hogy Gorovét az opposzió már-már antiszemitaaként prezentálta, így járaták le a kerületében. A *Borsszem Jankó*val szemben az ellenzéki lapok természetesen éltették Jókait, jó esélyeit hangsúlyozták, ráadásul – talán népszerűségét tovább növelendő – többször zsidó (állandó) figura szájába adták azokat az állításokat, amelyek szerint biztosan nyerni fog.¹⁷³

A zsidóvá válás és a körülmetélés motívumai 1872-ben ugyancsak felbukkantak, azonban az író választási sikere elmaradt. A kormánypárti élclapban sokszor feltűnt Jókai, aki több választókerületben is kénytelen volt megmértetni magát, így a gúnyolódó írások és karikatúrák

¹⁶⁹ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 14. 72., *Borsszem Jankó*, 1872. ápr. 28. 6.

¹⁷⁰ Mint majd a későbbiekben látni fogjuk, a kormánypárti sajtó azzal vádolta az ellenzékert, hogy újabb véres forradalmat fog kirobbantani, s ez ellen a kiegyezés és a Deák-párti kabinet szolgálhat biztosítékkal.

¹⁷¹ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 7. 62.

¹⁷² *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 7. 54.

¹⁷³ *Ludas Matyi*, 1869. jan. 31. 34. Az, hogy minden egyes szavazó meggyőzése milyen fontos volt, abból is látszik, hogy Jókai mindösszesen négy vokssal szerzett többet, mint Gorove. Szabó: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén, 45. Békésy nagyobb különbségről tud: Gorove 1497, Jókai pedig 1511 szavazatot kapott. Békésy: *A választási rendszerről*, 13. Mikszáth arról számol be olvasóinak, hogy harminc szavazattal győzött Jókai. Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*. 2. köt., 77. A sajtóban azt olvashatjuk, hogy Jókai huszonhat vokssal nyert, egy nappal később pedig már pontos számadatokat is: Jókai 1523, Gorove 1497 szavazatot kapott. *Pesti Napló*, 1869. márc. 30. 1., *Politikai Ujdonságok*, 1869. márc. 31. 146. A szoros választási eredményekre, amelyek hátterében a mozgósítás sikeressége vagy sikertelensége, és nem feltétlenül a támogatottság mértéke húzódott meg, hívja fel a figyelmet: Gerhard Péter: A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában. *Korall*, 2017. 70. sz. 165.

keresztüztébe került. Tovább súlyosbította a helyzetét, hogy Horn Edével is korteskedett, aki ugyancsak több kerületben nem járt sikerrel, míg végre mandátumot szerzett.¹⁷⁴ Jókai a Terézvárosban vallott kudarcot, Horn pedig az izraelita felekezethez tartozott, így nem meglepő, hogy Ágaiék a sikertelenségükön való gúnyolódáshoz olyan toposzt választottak, amely a zsidókhoz kapcsolódik. Horn és Jókai többször bolygó zsidókként jelennek meg,¹⁷⁵ és választókerületről választókerületre vándorolnak: nekik sincs megnyugvásuk, mint a zsidónak, akit Krisztus azzal átkozott meg, hogy addig bolyongjon, amíg a megváltó vissza nem tér. Horn és Jókai kudarcai kapcsán egy – a zsidósághoz már nem köthető – nem túl hízelgő szójáték ugyancsak visszatérő elem. Egy karikatúrán azt láthatjuk, hogy bukásuk után Magyarország térképe fölött elmélkednek azon, hogy hol jelöltessék magukat. Horn javaslata szerint menjenek „**Bukovinába**” (11. kép).¹⁷⁶ A szójáték alapja az, hogy az észak-keleti történelmi régiót jelölő helynév első három betűje azonos a „bukni” igéjével.

Ugyancsak visszatérő elemre épül a ritkábban említett, kevésbé heves és nem túl kreatív kampány Tóth Kálmán ellen, aki azért került a *Borsszem Jankó* figyelmének homlokterébe, mert kormánypárti jelöltből ellenzékiévé vált. A *Borsszem Jankó* szerzői 1869-ben és 1872-ben is erre emlékeztetik Tóthot: „Tóth Kálmánt Baján **minden oldalról** a rokonszenv jeleivel fogadták. Hogyne, mikor **minden oldalon** megfordult?”¹⁷⁷

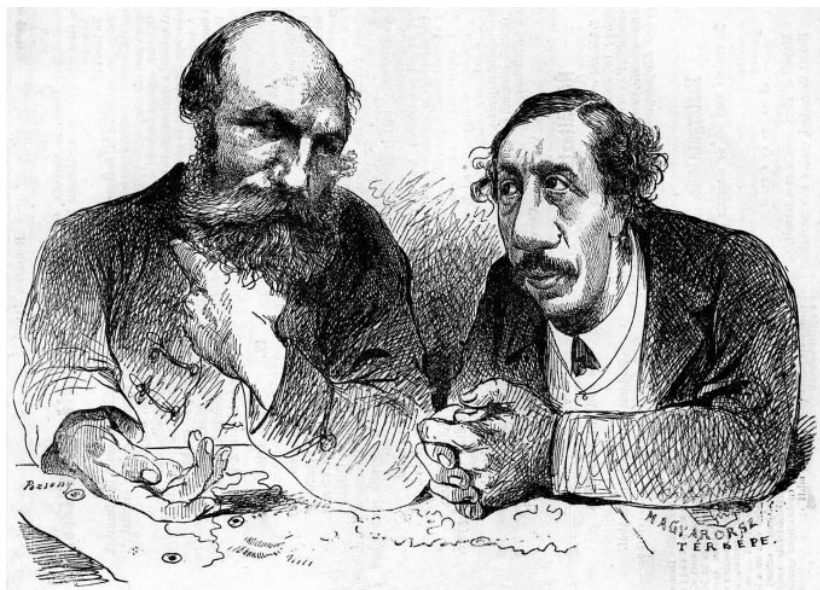
Az ellenfélként kezelt képviselőjelöltek lejáratására más, kevésbé egy személyhez kötődő módszereket is megfigyelhetünk a *Borsszem Jankó*ban és a

¹⁷⁴ Horn kampányköltségeit Jókai vállalta magára. Móricz Pál: *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig (1867–1874)*. 1. köt. Budapest, 1892. 52. Jókai 1869-ben is segítette Hornt, aki ekkor is több kerületben megbukott. A *Borsszem Jankó* képe szerint az év végén már a hetedik választókerületben (Szentendre) próbálkozott. *Borsszem Jankó*, 1869. dec. 12. 508. Elsőként még az év nyarán láthatjuk, amint Horn Kecskeméten próbál mandátumot szerezni, s Jókai izraelita beszélgetőpartnere megindokolja, miért fog Horn megbukni: a zsidók a jobboldalra szavaznak, a baloldaliak meg nem voksolnak Hornra, mert zsidó. *Borsszem Jankó*, 1869. aug. 29. 350. A *Bolond Miska* – korábbi „eredményeiről” tudósítva – hat kerületet említ, ahol megbukott Horn: Pápa, Pozsony (kétster), Kanizsa, Csáktornya, Vágújhely. *Bolond Miska*, 1875. márc. 21. 71. Mikszáth még több kerületről számol be: „Tizenegy kerületben csalódott meg vele [Hornnal], míg végre sikerült őt rásózni Pozsonyra, ahol rossz magyarsága nem szúrta a füleket.” Mikszáth: Jókai Mór élete és kora. 2. köt., 78.

¹⁷⁵ *Borsszem Jankó*, 1872. ápr. 28. 3., *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 19. 3., *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 16. 10., *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 23. 3. Horn már 1869-ben is feltűnik bolygó zsidóként (a képet a városok neveit aktualizálva 1872-ben újraközölte a lap: 1872. ápr. 28. 3.): *Borsszem Jankó*, 1869. okt. 3. 393.

¹⁷⁶ Ez a karikatúra is másodszer jelent meg, először azonban ártatlanabb kérdés szerepelt képaláírásként: „No Edus, már most hova menjünk?” *Borsszem Jankó*, 1869. okt. 10. 403. Más alkalommal, ismét a szójáték kedvéért, s a teljes kilátástalanságukra utalva külföldre, Bukarestbe készülnek, ahol biztosan nem szerezhetnek mandátumot. *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 30. 3.

¹⁷⁷ *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 6. 102. A következő kampányban lásd: *Borsszem Jankó*, 1872. ápr. 28. 5. Az író 1865-ben Deák-párti, majd 1869-ben és 1872-ben balközép, végül 1875-ben a Szabadelvű Párt színeiben nyerte meg Baján a választásokat.

11. kép

„A mappa előtt.

– Repetita placent. –

– No Edoskám, most hova menjünk?

–Borrátom! Gyerrönk a Bukovinába!¹⁷⁸

többi élclapban. A kisgyerekként, bohócként, udvari bolondként ábrázolt alakok, cirkuszi szcenáriók, artista- és bűvészműtávjok mind a karikatúristák tipikus fegyvertárába tartoztak. Ezek közül bármelyik jelenet alkalmas volt arra, hogy hiteltelenné, komolytalanná tegye a politikai ellenfél személyét, azon keresztül pedig javaslatait, programját, tetteit is. A fiatal író, politikus Schvarcz Gyula székesfehérvári baloldali képviselőjelölt például a *Borsszem Jankó* címlapján mint udvari bolond szerepel, aki minden témába, tudományba beleüti az orrát (12. kép).¹⁷⁹

¹⁷⁸ *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 23. 10. A „Repetita placent” egy Horatius-idézet rövidített változata. Lat. [bis] repetita placent: 'amit [kétszer is] megismételnek, az tetszik'. Bánk József: *Latin bölcsességek. Szállóságék, velős mondások latinul és magyarul*. Szeged, 1993. 15.

¹⁷⁹ *Borsszem Jankó*, 1868. szept. 6. 465. Schvarcz Gyula (1839–1900) országgyűlési képviselő, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) rendes tagja (1864-ben már az Akadémia levelező tagja). Több ciklusban (1869-ben és 1872-ben is nyert szülővárosában, Székesfehérváron) országgyűlési képviselő, mindenkor a politikai kultúra és a hazai köz- és felsőoktatás színvonalának emelésén fáradozott, tudományos munkáit öt nyelven publikálta. Tisza Kálmánt követve 1875-ben belépett a Szabadelvű Pártba. Szinyeyi: *Magyar írók élete és munkái*. 12. köt. 1908. 726–733.

BORSSZEM JANKÓ

12. kép

Még számos baloldali képviselőjelölt karikatúrája díszlik a *Borsszem Jankó* címdoldalain, az újság belvein pedig a baloldali prominens jelöltek gyakran pillanthatók meg együtt. Az ellenzékiek sora megjelenik például apostolként, legtöbbször tógában és fejük felett glóriával. Az apostoliságot viszont meghazudtolja, hogy egyikőjük, Patay István egy hordó tetején állva káromkodva konstatálja, hogy az nincs teli borral, és emiatt a felelőshöz hozzávágja a pipáját.¹⁸⁰

Az ellenzék válsága a *Borsszem Jankó* támadásaival szemben kevésbé durva. Általában minden választókerület esetében igyekeztek hangsúlyozni – számos kortesnótát közölve, a jobboldali jelöltet sokszor megnevezve –, hogy a baloldali aspiráns az alkalmasabb, őt kell választani, de nem készítették

¹⁸⁰ *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 19. 7.

címlapkarikatúrákat a kormánypárti képviselőjelöltekről, nem pécéztek ki maguknak egy-egy személyt, aki ellen olyan hosszantartó gúnyhadjáratot folytattak volna, mint például Jókaiék ellen a *Borsszem Jankó* alkotói. Deák személyét viszont – aki a fővárosban képviselőjelölt volt – a választások időszakában is rendszeresen támadták a *Ludas Matyi* szerzői, sokszor családnevének köznyelvi jelentését ('diák', 'latinus műveltségű', 'latinul beszélő') használva fel a poénokhoz.¹⁸¹ Ezeknek a történeteknek a csattanója szerint a kormánypárti jelöltet éppen nem a műveltség vagy az éles ész jellemzi, mint ahogy Deák szellemi képességeit is megkérdőjelezzik, mivel kidolgozta és megkötötte a kiegyezést. Máskor arra épül a poén, hogy a latin holt nyelv, így azok, akik Deák nyelvén beszélnek (azaz kiegyezéspártiak), el fognak bukni a választáson, mert nem a jövőt reprezentálják, hanem a múltat.¹⁸² Olyan írás is akad, amelyben a 'diák' szó 'gyermek, kiskorú' jelentésével játszanak: a Deák-párt veszíteni fog, mert a vezetőjük még nem érett felnőt:

„– Na Mihály bátyám, megbukik már a balpárt! – mondja az ügyvéd cliensének.

– Dehogy bukik, dehogy bukik tekintetös uram; sokkal könnyebben megbukik a jobbpárt, mert hisz a vezetőjük deák.”¹⁸³

Kampányfogásként Deákat személy szerint felelőssé tették azért, hogy Kossuth még nem tért haza emigrációjából, s hogy Magyarország nem független ország:

„...A sasmadár kerülgeti a csirkét,
Haza hozná Magyarország a kincsét
Kossuth Lajost – de nem lehet – hiába.
És ez mind a Deák Ferencz hibája.

Közösügyes féreg rágja a hazát,
Kigyomlálnánk, – de nem lehet a gazát;
Nyomva vagyunk, most csak annyit tehetünk,
Deákpárti ne legyen a követünk!”¹⁸⁴

A versrészlet 1872-ben a kiegyezés ellen beszél, de a fennálló rendszerrel szembeni tehetetlenséget is sugallja. Deák megítélésével éles ellentétben áll a pozitív Kossuth-figura, aki már nemcsak szinte mitikus alak,

¹⁸¹ Deák Ferenc karikatúrákon való megjelenítését vizsgálta, lásd: Deák Ágnes: *Deák Ferenc arcai* (kézirat).

¹⁸² *Ludas Matyi*, 1868. okt. 11. 321.

¹⁸³ *Az Üstökös*, 1872. ápr. 13. 182. Hasonló elem, bár nem Deák személyére kihegyezve, a *Bolond Miskában* is feltűnt: „Ugocsából írják, hogy ott a jobboldal egy fiatal tanulót léptetett föl országgyűlési képviselőül. Ez aztán az igazi **deák**-jelölt.” *Bolond Miska*, 1869. febr. 28. 35.

¹⁸⁴ *Ludas Matyi*, 1872. jún. 9. 187.

hanem apafigurává érett („Kossuth apánk”, „Kossuth Lajos édes apánk”), aki egy a nemzethez közelálló, szeretett és tisztelt vezető, akinek hazai képviselőire (a szélbal jelöltjeire) érdemes szavazni a baloldali kampány-szólások szerint.¹⁸⁵ Kossuthhoz hasonló, erős érzelmeket kiváltani képes személy nem volt a kormányoldal politikusai és képviselőjelöltjei között, bár a *Borsszem Jankó* igyekezett népszerűsíteni őket, illetve magát Deákot és a kiegyezést is.

A *Bolond Miska* azonban mind Deák, mind pedig Kossuth említésétől távol tartotta magát. Az 1869. évi kampányban nem pécézett ki olyan jelölteket, akik ellen sorozatosan fellépett volna, inkább Jókai támogatására koncentráltak, illetve Gorove bukását jóslgatták. Nem hangsúlyozták, hogy Jókai zsidók által lakott kerületben indult és hogy Horn Edének is segített. 1869 elején viszont azon élcelődtek, hogy Lipótvárosban Falk Miksa és Wahrmann Mór is a Deák-párt színeiben versengett.¹⁸⁶ A kampányoló jelöltek eszerint igen serényen és változatos eszközöket használva működtek: „A pesti nyomdák jelenleg nem vállalnak semmi munkát, miután valamennyien a Wahrmann-Falk-transparentek, Wahrmann-Falk-plakátok, Wahrmann-Falk-bankettmeghívók és Wahrmann-Falk-jelvények nyomásával vannak elfoglalva.”¹⁸⁷ Tóth Kálmán 1869-ben többször bírálta az egyháznak a választások idején vitt szerepét, azt, hogy katolikus egyházi személyek kortesként viselkednek („gyónószéki korteskedés”-nek nevezte).¹⁸⁸ 1872-ben ez a téma még erőteljesebben jelent meg a lapban. Többször kifakadtak Apponyi György gróf és a mellé sorolt, a *Bolond Miska* szerint ultramontán jelöltek ellen. Egy karikatúrán azt láthatjuk,

¹⁸⁵ *Ludas Matyi*, 1868. jún. 21. 194., *Ludas Matyi*, 1869. jan. 31. 34., *Ludas Matyi*, 1872. máj. 26. 176.

¹⁸⁶ Érdekessé teszi a helyzetet a kerületben, hogy további jelöltek is indultak, de sorra visszaléptek. Welker Árpád hívta fel arra a figyelmet, hogy a mandátumért folytatott harc kevésbé volt barátságos, mint azt a szakirodalomban korábban feltételezték. Ennek lecsapódásait láthatjuk a *Bolond Miskában* (például: „Lipótvárosi mozgalmak” címmel közölt egy hosszú szöveget, *Bolond Miska*, 1869. jan. 31. 18.), ahol még Wodianer Béla bárót említik aspiránsként, aki néhány napig, visszalépésig, januárban valóban jelölt volt Lipótvárosban. Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 150., 120.

¹⁸⁷ *Bolond Miska*, 1869. jan. 31. 18. Majd februárban nyugtázta, hogy Falk visszalépett: *Bolond Miska*, 1869. febr. 7. 23. A visszalépésnek felekezeti színezete is lehetett (Wahrmann aktívan részt vett a helyi zsidóság életében, míg Falk – nem tudjuk pontosan, hogy mikor – kikeresztelkedett: Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 121., 113.), amit mutat a lipótvárosi választók levele Falkhoz: „Mi szívesen látjuk Önt képviselőként a képviselőházban, de nem éppen mint a Lipótváros képviselőjét, hanem mint városunk egy másik külvárosának vagy akár valamely másik helységnek képviselőjét. [...] A törvény holt betűjének eleven igazsággá kell válnia! Kell, hogy legyen zsidó képviselő a következő Országgyűlésben.” A lipótvárosi választók Falk Miksának, 1869. január 25. OSzK Kt. Fond IV/964. Közli magyarul és németül: Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 153.

¹⁸⁸ *Bolond Miska*, 1869. márc. 7. 37. A *Ludas Matyi*-ban pedig a római katolikus egyházi személyek szavazóként bukkantak fel: ellenszenves, az „1867-es lőré”-től ittas jobboldaliak társaságában pillanthatjuk meg őket mint Deák-párti voksolókat. *Ludas Matyi*, 1869. ápr. 18. 116.

ahogy papok italoznak a háttérben lengő, „Éljen Apponyi” feliratú zászló előtt, majd az asztalra bukva részegen alszanak.¹⁸⁹ Ez a viselkedés szöges ellentétben áll az egyházi személyektől elvárható életvitellel, a kép azt sugallja, hogy semmi erkölcsi különbség nincs a katolikus és a nem katolikus mozgalmak között.

Tóth az 1872. évi kampányban is támogatta Jókait, majd sajnálkozott terézvárosi vereségén, végül ünnepelte, amikor vidéken győzelmet aratott (szemben számos kormánypárti képviselővel, akiknek vidéken sem sikerült mandátumot szerezni).¹⁹⁰ Kampányt folytatott három kormánypárti fővárosi jelölt ellen, Steiger Gyula, Radocza János (Jókai ellenfele) és Tavasz Endre¹⁹¹ voltak a célpontjai. Kifigurázta a családnevüket (például a Radocza – koca rímmel),¹⁹² Tavasz nevének jelentésével pedig verset közöltek:

„Hogy a Ferenczvárosban immár
Tavasz szellők lengedeznek? [...]
Ugy is vége lesz (választáskor)
E kora tavasz szellőnek.”¹⁹³

Tavasz hosszú szakállán is élcelődött a lap, bukást is jósolt. A támadások ugyan folyamatosan zajlottak, de a hangnem nem volt durván sértő.¹⁹⁴

Összességében véve ezt az eszközt, az ellenfél jelöltjének szisztematikus támadását, a *Borsszem Jankó* alkalmazta következetesebben és tudatosabban, amihez jól sikerült (címlap)karikatúrái jelentősen hozzájárultak. A *Ludas Matyi* elaprózta az offenzíváit, kivéve a szimbolikus figurává vált Deák elleni kirohanásokat. 1869 tavaszán, a választásokat követően olyan rajzot jelentetett meg, amelyen Deák egy temetőben

¹⁸⁹ *Bolond Miska*, 1872. máj. 26. 87., másik példa: *Bolond Miska*, 1872. ápr. 14. 64.

¹⁹⁰ Eleinte többször keresnek olyan bátor ellenfelet, aki egyáltalán ki mer állni Jókai ellen: *Bolond Miska*, 1872. márc. 31. 53. Radocza jelölése után azt jósolja, hogy mivel a Jókai ellen fellépőt eleve mártírként kanonizálja a pápa, lesz egy szent Radocza is az országban. *Bolond Miska*, 1872. ápr. 7. 57.; Jókai mellett szól: *Bolond Miska*, 1872. ápr. 28. 71., *Bolond Miska*, 1872. máj. 19. 81. Jókai képviselő lett: *Bolond Miska*, 1872. jún. 23. 103. A baloldaliak – szemben a jobboldaliakkal – szereztek mandátumot: *Bolond Miska*, 1872. jún. 30. 105.

¹⁹¹ A *Bolond Miskában* Tavasz Andrásnéként szerepel, azonban a képviselőházi napló szerint Tavasz Endre. A *Borsszem Jankó* egyik Tavasz mellett kampányoló szövege szerint mindkét névalak használatos lehetett: „Mondjad bár Tavasz Endrénék – róla szól a diadalmi ének; – mondjad Andrásnak – akkor se szól másnak”. *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 19. 2.

¹⁹² *Bolond Miska*, 1872. jún. 23. 101.

¹⁹³ *Bolond Miska*, 1872. márc. 17. 45.

¹⁹⁴ Radoczáról, Steigerről és Tavasziról szentháromságszobor készül mézeskalácsból: *Bolond Miska*, 1872. márc. 24. 51.; tanácskoznak, ki bukik meg előbb: *Bolond Miska*, 1872. ápr. 28. 72.; mindhárman anabaptistaként: *Bolond Miska*, 1872. máj. 12. 79. Radocza rátermetségén gúnyolódik, amikor életrajzát így közli: megszületett – csodával határos módon – majd egy évesen állni tudott, iskolába járt és azt – nagy meglepetésre – elvégezte, végül képviselő lett. Radoczát Jókaihoz képest egyértelműen alkalmatlanabban állítja be Tóth lapja. *Bolond Miska*, 1872. jún. 2. 88.

látható sírva, fején „a multnak fátyola” feliratú fátyollal.¹⁹⁵ A sírköveken pedig – a „szavazó majoritás”-on kívül – azoknak a jobboldali képviselőknél a nevét olvashatjuk, akik megbuktak egy-egy kerületben, illetve a rajz megszületéséig nem jutottak be a parlamentbe (Gorove, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Besze János, Szentkirályi Mór, Zichy Antal). A képaláírás szerint a „közösügy halottjai”-t a közvélemény temette el.¹⁹⁶ A négy lap közül *Az Üstökös* tartózkodott egyes politikusok rendszeres lejárataától, mint ahogy a *Bolond Miska* sem folytatott durva személyes kampányt egy-egy politikus ellen.¹⁹⁷

2. Az ellenfél elvei, politikai szimbólumai elleni fellépés

Mindkét szembenálló csoport rendelkezett olyan politikai szimbólumokkal, alapító eszmékkel, amelyek az ellenfél élclapjaiban a gúny céltáblájává váltak. A jobboldal esetében ez a kiegyezés megkötése és a rendszer fenntartása volt, míg a másik oldalon a kiegyezésellenesség, a független Magyarország és 1849 emléke, Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”, azaz az istentől küldött szabadító személye töltötte be ezt a szerepet. Ennek megfelelően az oppozíció a kiegyezést és az első magyar kormányok eredményeit támadta, míg a *Borsszem Jankó* ezeket védte. Már 1868 februárjában megjelent a *Borsszem Jankó*-ban, hogy a korteseknek érdemes agitálniuk 1867 ellen, mert így biztos a siker – például az ifjúság köreiben. A jó taktika szerinte a következő: „Szabadság, szabadság, szabadság! Váltig ezt kell előtte [az ifjúság előtt] hajtani. Szidni kell a kormányt, kiabálni kell, – mint a »Hadar Ujsag« teszi – hogy nincs sajtó szabadság, hogy rabok

¹⁹⁵ Az 1861. évi országgyűlésen Deák Ferenc használta először a kifejezést, hogy a múlt szenvedéseire fátylat kell vetni, azokat el kell felejteni. 1861-ben az uralkodóhoz intézett első feliratba is bekerült a szókapcsolat. Ezt azonban hosszas parlamenti vita előzte meg, módosító javaslatokat is nyújtottak be képviselők annak érdekében, hogy hagyják ki a felirat szövegéből, tiltakoztak az ellen, hogy a múltra fátylat borítsanak. Az 1865. évi országgyűlési felszólalásokban szintén visszaköszött a fátyolvetés: vagy bírálták, hogy 1861-ben ezt a politikát, a felejtést fogadták el, vagy ismét emlékeztettek arra, hogy a múltat felejteni kell. Deák beszédének és a felirati javaslatnak ez a kifejezése politikai jelszóvá vált, a kortársak jól ismerhették. Deák beszédét lásd: *Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*. 1. köt. Pest, 1861. 105.

¹⁹⁶ *Ludas Matyi*, 1869. ápr. 4. 100.

¹⁹⁷ Buzinkay Géza utal rá, hogy az 1869-es választási kampány során Jókai erőteljesen fellépett Kemény Zsigmond, a *Pesti Napló* szerkesztője ellen (Buzinkay Géza: *Élclapok, 1867–1875*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 176.). Kemény valóban többször szerepel ebben az időszakban is *Az Üstökös*-ben, az élclap ostromozza egy verssel (lásd: 77–79. oldal) és néhány karikatúrával (például: *Az Üstökös*, 1869. jan. 23. 30–31.), mert a kormányt támogatja. De nem emlegetik kimagasló arányban sem a lapot, sem a szerkesztőt, az ügy inkább Jókai és a *Pesti Napló* rossz kapcsolatához szolgál újabb adalékkal. Jókai és a napilap évtizedekkel korábban megromlott viszonyáról lásd: Szajbély Mihály: *Jókai Mór (1825–1904)*. Pozsony, 2010. 158–166.

vagyunk.”¹⁹⁸ A kormánypárti lap véleménye szerint ellenzéki szereplőként könnyebb nekifutni egy választási kampánynak, egyszerűbb a kormányzatot hibáztatni, de sokkal bonyolultabb és nehezebb programot készíteni. Az ellenzék azzal vádolja, hogy programjában – a kiegyezési rendszer tagadásán kívül – nincs valódi alternatíva. A szabadság és rabság szavak 1848–1849-es emlékeket idézhetnek fel az olvasókban, a forradalom ikonikus versének, Petőfi Sándor Nemzeti dalának sorait: „Rabok legyünk vagy szabadok? / Ez a kérdés, válasszatok!”¹⁹⁹ A kortársak rabsággént interpretálták nemcsak az 1848 előtti időket, hanem a neoabszolutizmus és a provizórium időszakát is. A szabadság és rabság motívuma nemcsak a *Borsszem Jankó*ban, hanem az egyszerű, jól körülhatárolható ellentétekre építő ellenzéki versekben is hangsúlyosan szerepelt: ha a kormánypárt megőrzi hatalmát, az csak szolgaság lehet, Ausztria kiszolgálása, sanyarú rabszolgasors a hőn áhított szabadság helyett.²⁰⁰ A forradalomhoz és a szabadságharchoz kapcsolódó pozitív értékeket, eszméket, jelképeket, érzelmeket a baloldali humoros sajtó igyekezett kisajátítani.

A kiegyezésbírálókkal szemben a *Borsszem Jankó* szerkesztője arra törekedett, hogy demagóggént és hazugként állítsa be azokat az ellenzéki felszólalásokat, amelyek arra biztattak, hogy a magyarok a választásokon érvényesíthetik kiegyezésellenes nézeteiket, s amelyek azt üzenték, hogy nincs szabadság vagy sajtószabadság. A *Borsszem Jankó* szerzője Kossuthal fiktív levelet írat Jókaihoz, amiben azt fejtegeti, hogy az ellenzék egyetlen célja az alkotmányos rendszer megszilárdulásának megakadályozása, sikereihez pedig „hiszékeny nép kell”.²⁰¹ A szöveg a voksolást direkt módon nem említi, de

¹⁹⁸ *Borsszem Jankó*, 1868. febr. 23. 87. A „Hadar Ujság” a radikális, függetlenségi érzelmű, szélbal politikai napilapra, a *Magyar Ujságra* vonatkozik, amelyet Böszörményi László szerkesztett, s rendszeresen írt bele Madarász József is. A szöveg közlésének időpontja nem véletlen, az azt követő hétre tűzték ki Böszörményi sajtóperének tárgyalási időpontját, ezért érthető, miért nyilatkozott a sajtószabadság csorbulásáról rendszeresen a *Magyar Ujság*. A kormányzat már 1867 júliusában pert sürgetett Böszörményi ellen, de az ügy elhúzódott, miközben újabb Kossuth Lajostól származó szövegek jelentek meg az újságban, így végül augusztus végén elindították ellene a sajtótügyi vizsgálatot. Révész T.: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon*, 184–185. A per hosszúra nyúlt, mivel Böszörményi országgyűlési képviselőként mentelmi joggal rendelkezett. Esküdtszéki tárgyalásán 1868. február 27-én egy évi fogházra és 2000 forint bírságra ítélték. Bényei Miklós: *Kiegyezés és sajtószabadság*. Eötvös József kiadatlan beszédfogalmazványa a mentelmi jog parlamenti vitájához. *Könyv és Könyvtár*, 2008. 30. évf. 164.

¹⁹⁹ Az ellenzéki újság is élt azzal az eszközzel, hogy a Nemzeti dalt átalakítja egy választásokra buzdító kortesdalban: „Rabok legyünk vagy szabadok?! Rajtatok áll – válasszatok.” *Ludas Matyi*, 1869. febr. 7. 42.

²⁰⁰ *Ludas Matyi*, 1868. nov. 1. 347., *Ludas Matyi*, 1872. ápr. 28. 143., *Ludas Matyi*, 1872. máj. 5. 150.

²⁰¹ *Borsszem Jankó*, 1868. máj. 17. (melléklap) A *Borsszem Jankó* véleménye nem egyedülálló, s nem csupán a kormánypárt fogalmazott meg hasonlót. Gózon Lajos ügyvéd, Jókai barátja, a következőket írta az 1872. évi kampány során: „a nép buta, annak hisz aki a leg többet ígér”. Gózon Lajos Jókai Mórnak, Siklós, 1872. július 6. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 428.

az írást (nem véletlenül) már a választásokra való készülődés időszakában közzétették. A *Borsszem Jankó* abban látja az oppozíció népszerűségét, hogy támogatóik, szavazóik hiszékenyek, nem elég műveltek, demagóg szólalomokkal könnyen befolyásolhatók. Az ellenzék fegyvere eszerint a „szellemi vesztegetés”, míg a kormánypárté az anyagi vesztegetés volt. A lap szerint az ellenzék nem szavazható, ígéretei hamisak, beválthatatlanok, nem szabad rájuk szavazni.²⁰² Már a kampányidőszakban egy baloldali kortesről írják:

„Csalogat balfelé; Vásárhelynek népe!
Majd hazudik ígér, s mézes beszédével
Jégre visz, majd meglásd, ne siess elébe.”²⁰³

Ezekre a támadásokra az ellenzék többféleképpen igyekezett válaszolni. Jó eszköz volt például az ironizálás a túlzó választási ígéreteken, de az ellenzék lapjaiban természetesen a kormánypárti képviselőjelöltek ígéretnek: lesz magyar hadsereg, benne csak tisztekkel, a vonatokon ingyen utazhat majd mindenki, iskolába nem kell járni a gyerekeket és földet fognak osztani.²⁰⁴ A *Bolond Miska* is utal arra, hogy ténylegesen sok túlzó ígérlet hangzik el a kormánypárti kampány során: ha a jobboldali aspiráns nyer, a kerület nem fog adót fizetni, vasúti indóházat és vasútvonalat építenek, végül „templo munk mellett olyan büszke egyetem épül, hogy még a pesti professorok is hozzánk küldik fiaikat tanulni”.²⁰⁵ Tóth Kálmán az ígéreték tömegét és képes betarthatóságát karikatúrával is illusztrálta: Bolond Miska egy esernyővel áll a kép közepén, s fentről „program”, „választóimhoz” és „szózat” feliratú papírok záporoznak rá, a figurát ellepik a különböző ígéreték.²⁰⁶

Mindemellett az ellenzéki lapok általában egy másik, ellenzéki pozíciójukból természetesen következő módszert alkalmaztak: az ellenzéki vicclapokban rendre kevesellik az elért vívmányokat és folyamatosan a kiegyezés ellen hangolnak. A mobilizálás egyik hatásos eszköze lehet a „másik” (a kormány) eredményeinek, céljainak negatív tálalása, mivel a változtatás reményében a szavazók elmennek és az oppozícióra voksolnak. Az ellenzék hatékonyan tudta használni ezt a retorikát, mivel – mint ahogy azt a *Borsszem Jankó* is megállapította – könnyebb volt a kiegyezés ellen agitálni, mint az egyébként is elégedetlen társadalmat meggyőzni annak előnyeiről. Erről a jelenségről azonban a kormánypárti élclap közölt előbb karikatúrát. Horváth Döme, a kormánypárti jelölt a lap szerint nemcsak ígéretet, hanem pártja már bizonyított is: „valamit kaptunk” az új rendszertől (ha nem is teljes szabadságot). Őt láthatóan meg fogják verni a gyűlésen részt

²⁰² *Borsszem Jankó*, 1868. dec. 27. 667.

²⁰³ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 21. (melléklap) A vers a hódmezővásárhelyi választásokra utal.

²⁰⁴ *Az Üstökös*, 1868. máj. 30. 169–170.

²⁰⁵ *Bolond Miska*, 1869. márc. 7. 39.

²⁰⁶ *Bolond Miska*, 1869. jan. 10. 5.

vevő ellenzéki érzelmű polgárok, akik haragosan néznek rá, ordítóznak és fokosaikat, öklüket lendítik felé.²⁰⁷ A szembeállításra építő karikatúra második képén Madarász József, az ellenzéki képviselő beszédének fogadtatását látjuk: egy boroshordó tetején állva szónokol, s fityiszt mutatva közli, hogy 1867-ből semmit sem profitált eddig a magyarság, mire a közönség megéljenzi, jókedvűen ünnepli. A rajzoló gondot fordított arra is, hogy a kormánypárti politikust nyugodtnak, józannak ábrázolja, míg Madarászt nyughatatlannak, közönségét pedig ittasnak (a kormányzat békés fellépéséről és az ellenzék agresszív viselkedéséről beszélni közhelyszámba menő kampányszöveg volt).²⁰⁸ Madarász szélbal újságja, a *Nép Zászlója* szintén feltűnik a képen (az újság címéből következően lobogóként) egy majommal, ami a vicclapban a politikus állandó degradáló kísérője.

Az ellenzéki kortesversekben néhány visszatérő elemre koncentráltak, amelyek jó hívószavak lehettek a kiegyezés ellen: a kvóta és a közös ügyek elutasítása, a magas adók eltörlése, az államadósság átvállalásának megtagadása, az önálló hadsereg és jegybank hirdetése.²⁰⁹ A negatív asszociációkat keltő hasonlatok és szimbólumok igen változatosak az ellenzéki lapokban. A *Ludas Matyi*-ben kijelentik például, hogy a közösügyes alkotmány „ördögi egy talány”, amelynek elfogadásával Deákék a nemzetnek „mély sirt” ástak, ami rosszabb rendszerhez vezet, mint amilyen a Schmerling-féle provizórium és a nyílt önkényuralmi időszak, a Bach-korszak volt.²¹⁰ A kormánypárti sajtó rendszeresen protestál az ilyen érvelés ellen, s azt állítja, hogy a baloldal elérhetetlen, megvalósíthatatlan célokat tűzött maga elé. Ez ellen viszont *Az Üstökös* tiltakozik úgy, hogy egy kormánypárti képviselő szájába adva propagandaeszköznek állítja be a jobboldali vádakat:

„Negyvennyolcz csak álomképlet,
Hatvanegy meg képtelen lett, [...]
A mit azok ott akarnak
A balon, csak fictió.”²¹¹

Máskor azt állítja Jókai lapja, hogy a kormány szerint az ellenzéki programban „sok a ki nem vihető”. A gúnyos válasz szójátékra épül: „Az már igaz, példának okáért a magyar ezredek.”²¹² A szerző tehát nem cáfolja a vádat, inkább igyekszik annak élet ellenfelei ellen fordítani. 1848-as követelés

²⁰⁷ Horváth Döme (1819–1899): jogász, író, Kecskemét Deák-párti országgyűlési képviselője 1865., 1869., 1872. és az 1875. évben. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. 1896. 1163–1166.

²⁰⁸ *Borsszem Jankó*, 1868. márc. 1. 96.

²⁰⁹ Például: *Ludas Matyi*, 1869. febr. 7. 42. Ezekben a követeléseken gúnyolódik: *Borsszem Jankó*, 1868. dec. 27. 667.

²¹⁰ *Ludas Matyi*, 1869. márc. 14. 78.

²¹¹ *Az Üstökös*, 1869. febr. 20. 61.

²¹² *Az Üstökös*, 1869. febr. 27. 72.

volt, hogy a magyar ezredeket, amelyek külföldön szolgáltak, állomásoztassák Magyarországon területén, s a későbbiekben a magyar parlament beleegyezése nélkül ne vehesse be azokat az uralkodó külföldön. A szójáték a „kivihető” melléknévi igenév két jelentéséből ered: a szó fizikai cselekvésre vonatkozó értelme ’kivinni valamit valahonnan’, de átvitt értelemben ’megvalósítható’-t, ’kivitelezhető’-t jelent.²¹³

Az önálló magyar hadsereg programján kívül a kortársakat a nemzeti szimbólummá vált magyar viselethez is szoros érzelmi szálak fűzték. Így nem véletlen, hogy a kiegyezésellenes küzdelem egyik gyakori toposza az élclapokban – nem csupán a választások kapcsán –, a magyar viselet és az osztrák-németeket jelképező frakk és cilinder szembeállítás. A magyar öltözet 1848-as értékekhez és a magyar szabadsághoz kötődik, majd később, az 1850-es, 1860-as években a passzív ellenállás, az alkotmány nélküli rendszer elleni tiltakozás jelképe volt.²¹⁴ Ezzel szemben a frakk és a cilinder a neoabszolutizmust, Bécs elnyomó hatalmát jelképezte. Az ellentét pár a *Ludas Matyi* buzdító verseiben és karikatúráin is teret kapott. „Magyar ruhában magyar szív” lakozik, amely Kossuthért és a hazáért dobog, míg azok, akik a kiegyezést megkötötték, metaforikusan frakkot öltöttek, Bécs hívévé váltak.²¹⁵ Ez a szimbólum erős érzelmek mozgósítására volt alkalmas, a csoporthovatartozást könnyen láthatóvá tette. A jobboldali és a baloldali kortesnóta között *Az Üstökös* szerint csupán a ruhadarab különbözősége döntött: a jobboldali szerint „Fecske fark a magyar módi – / Éljen tehát Horváth Bódi!”, míg a baloldali: „Attíla a magyar módi – / Éljen tehát Halász Bódi!”²¹⁶ A ruházat említése elegendő volt a jelöltek identifikálásához, a ruhadarabokhoz értékeket és politikai hovatartozást is társítottak az olvasók. Amikor pedig a kortársak a magyaros öltözet megtagadásával, levetésével vádolták a jobboldalt, ezzel jelképesen hazaárulásra utaltak. Az öltözet áll egy ellentétekre építő karikatúra középpontjában is (13. kép).²¹⁷

A jobboldali jelölt megtévesztő módon a baloldalra jellemző

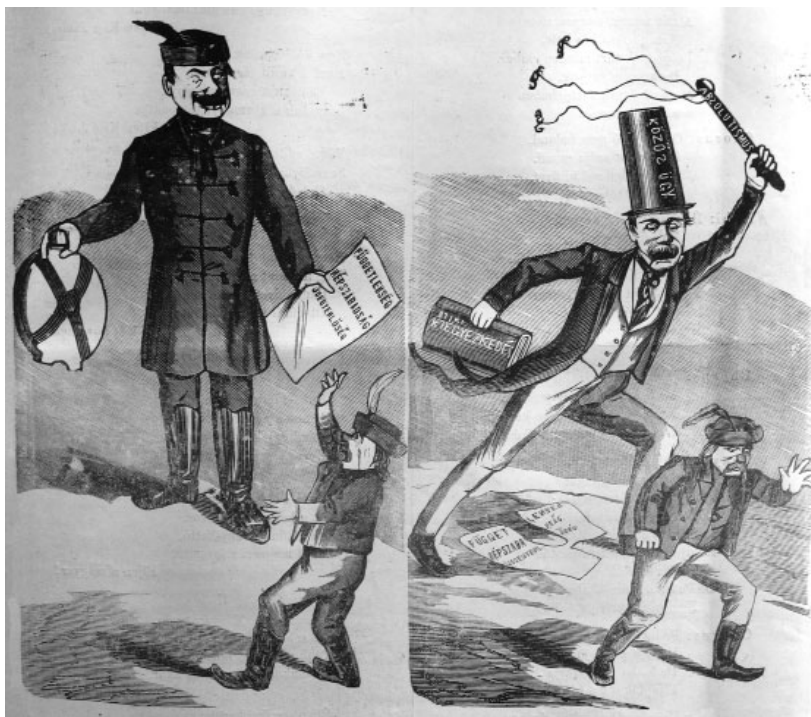
²¹³ A szöviccet a *Bolond Miska* szerzője is használta azonos módon: *Bolond Miska*, 1869. jan. 24. 14.

²¹⁴ A viselet politikai szimbólumértékéről lásd: Lukács Anikó: Átöltözések. A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében. *Aetas*, 2008. 3. sz. 46–64., Lukács Anikó: Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 2010. 265–303., Lukács Anikó: *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. Budapest, 2017. 190–193.

²¹⁵ *Ludas Matyi*, 1869. márc. 14. 78., *Ludas Matyi*, 1869. márc. 21. 82., hasonlóan: *Az Üstökös*, 1869. febr. 20. 59.

²¹⁶ *Az Üstökös*, 1872. ápr. 27. 207. Az atilla a huszárok dolmánya, a honvédség díszruhája, hosszú, testhezálló, zsinóros, díszes kabát. *Révai nagy lexikona*. 2. köt. Budapest, 1911. 246. Halász Boldizsár (1806–1882/1888) dabasi országgyűlési képviselő 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben. Részt vett az 1848–1849-es eseményekben, így – több politikustársához hasonlóan – neki is bujdosnia kellett. Sztavinovszky Győzőné: Nevezetes személyiségek Dabas múltjából. In: Kerekes László (szerk.): *Dabas helytörténeti értékei*. Dabas, 2011. 15–16.

²¹⁷ *Ludas Matyi*, 1872. máj. 5. 149.

13. kép

„A jobboldali jelölt.

Ajánlva a választóknak.

Választás előtt ígér mindent. Ha megválasztatott így tartja meg ígéretét.”

ígéretekkel („függetlenség, népszabadság, jogegyenlőség”), magyaros öltözetben, mosolyogva ámitja választóit. Megválasztása után azonban átalakul: frakkot húz, cilinderére a „közös ügy” felirat kerül, kezébe pedig az „abszolutizmus” ostarát és (függetlenség helyett) a „67iki kiegyezkedés” című könyvet adták,²¹⁸ amelyekkel elijeszti a magyart. A karikatúra a baloldali szimpatizánsokat figyelmezteti, hogy ne higgyenek a hazug jobboldali ígéreteknek, mert az ő politikájuk újabb abszolutizmushoz vezet majd. A kiegyezést követő első években az ellenzék célul tűzte ki, hogy megvédi Magyarországot az abszolutizmus ismételt bevezetésétől. Később, miután kiderült, hogy Ferenc József nem tér le az alkotmányos útról, ez az üzenet elveszítette értékét.

A magyar öltözet motívumához hasonlóan hatásos lehetett egy másik,

²¹⁸ Hasonlóképpen könyvként a karikaturisták általában a Corpus Jurist ábrázolták.

nemzeti érzelmeket mozgósító kampányeszköz, amely 1869-ben és 1872-ben is feltűnt a kormánypárti élclapban, a Deák-párti szavazókat arra sarkallta, hogy feltétlenül menjenek el voksolni, a bizonytalanokat pedig arra, hogy a kormánypárt mellett döntsenek. A kiváltó ok az volt, hogy a baloldali pártok összefogtak a nem magyar nemzetiségi mozgalmak néhány képviselőjelöltjével, bízva abban, hogy így növelhetik választóik arányát és esélyeiket. A *Borsszem Jankó* szerzői ezt kihasználva azon élcelődtek, hogy ha az ellenzék kerülne hatalomra, „átadnák” az ország egy jelentős részét például Romániának, azaz az ország területét feldarabolnák, a nem magyar nemzetiségi csoportok kezére játszanák, ami egyenlő a hazaárulással. Erről persze szó sem volt, hiszen az ellenzék is sérthetetlennek tartotta az ország területi integritását.²¹⁹ Magyarozza ezen kampányeszköz használatát, hogy a kormánypárt nem nyerhetett választásokat a peremterületek és az erdélyi kerületek nélkül,²²⁰ ahol nem a nemzetiségi, hanem elsősorban az ott élő magyar lakosság szavazataira számíthatott. Ez a magyar nemzetiségű lakosság – esetenként helyi kisebbségként – nem a kiegészítés ellenzékétől, hanem a dualista rendszertől várta a magyar szupremácia fenntartását, azaz inkább a jobboldal számíthatott a szavazataikra. A későbbi években bal- és jobboldaltól függetlenül egységes céllá vált az ország területi integritásának hangos hirdetése, ezzel párhuzamosan a nemzetiségi mozgalmak követeléseinek elutasítása, így nem véletlenül tűnt el ez a kampányeszköz.²²¹

²¹⁹ *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 24. 36., *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 31. 44., *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 14. 66., *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 14. 72., *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 84., *Borsszem Jankó*, 1872. ápr. 28. 10.

²²⁰ Toth: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn*, 138.

²²¹ Itt érdemes megemlítenünk, hogy egy a szlovákokról idealizált képet sugalló cseh beszámoló szerint (Neruda, Jan: *Magyarországi választások*) a szlovákság nem vett részt a kiegyezést követő választási kampányokban, becsületes hazafiként nem hagyta magát megvesztegetni, sőt felszólítja az egyik választási énekben a magyarokat, hogy „többé ne korteskedjete!” A kortesek díszített kocsiját és az azt követőket pedig „örült menet”-ként jellemzi a szerző. Idézi: Mészáros Andor: *A cseh elem a magyar polgárosodásban*. Piliscsaba–Esztergom, 2011. 166–167.

Az erdélyi mandátumszerzés gyakorlatára, annak fokozatosan növekvő jelentőségére érdemes e helyen röviden kitérnünk. A *Bolond Miska* közölt például egy olyan karikatúrát, amely illusztrálja az erdélyi kerületek fontosságát: a bukott kormánypárti képviselők ott próbálnak újra szerencsét.²²² A kormányzat taktikáját, az erdélyi mandátumokhoz jutást a románok szerdahelyi nyilatkozatukban (1869. március 20.) meghirdetett passzivitása tette lehetővé.²²³ Pál Judit kutatásai alapján tudjuk, hogy a románok a passzivitást a gyakorlatban is érvényesítették: extrém példa, amikor Naszód egyik kerületében Papp Zsigmondot két szavazattal választották meg (ráadásul e két szavazat elismertetése sem volt problémamentes, mert az egyiket Sigismund Popp névre, míg a másikat Papp Zsigmondként kapta).²²⁴ Papp esete Jókaiék figyelmét is felkeltette, és megjelentettek egy olyan karikatúrát, amelynek közepén Papp látható, míg a két oldalán a két voksot leadó, az élclapokban jellemző módon ábrázolt, magyaros és romános öltözetű figura. A kép érdekessége, hogy azt maga Jókai rajzolta az országházban, mivel nem rendelkeztek Pappról jó fényképpel, így *Az Űstökös* karikaturistája, Jankó János nem tudta szokásos módszerét alkalmazni (14. kép).²²⁵

²²² *Bolond Miska*, 1869. ápr. 4. 53. E nézetét az ellenzéki lap kifejti a következő kampány során is: *Bolond Miska*, 1872. máj. 5. 72.

²²³ Lásd: Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918*. 1. köt. Budapest, 1952. 180–181.

A jelenség kialakulásához hozzájárultak Erdély sajátos adottságai: nemcsak aránytalanok voltak a választókerületek, hanem az egykori taxás helyek (kiváltságai közé tartozott, hogy egy összegben fizették adójukat és követeket küldhettek a diétákra) is választhatnak országgyűlési képviselőket. Ezek között találhatunk olyan teljesen jelentéktelenné vált, csekély népességű településeket, mint Ilyefalva vagy Csíkszereda 1000–1500 lakossal. Ezek mandátumát később a kormánypárt „jutalomként” osztogatta. A románok passzivitása mellett a rendszer kialakulásában az erdélyi királyi biztos, Péchy Manó választásokat koordináló szerepe is közrejátszott. A Deák-párt konkrét kéréseket intézett hozzá arra vonatkozóan, hogy hol, kit kell mandátumhoz juttatni, de a kormánypárt jelöltjeinek kiközvetítési gyakorlatát a helyi hivatalnokok szolgálékúsága is megkönnyítette. Az összesen hetvenöt erdélyi kerület közül 1869-ben háromban (az időközi választásokkal együtt már kilencben), 1872-ben pedig tizenháromban nem erdélyi politikus szerzett mandátumot. Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, 2010. 305–306., 321. A kormányzat nem maradt Péchy adósa. Andrassy a minisztertanácson a következő érveléssel támasztotta alá javaslatát arra vonatkozóan, hogy Péchynek a Lipót-rend nagykeresztjét adományozzák: kiemelte a „közügyek sikeres vezetése körül két év óta szerzett kiváló érdemeit, különösen pedig a legutóbbi képviselő választások körüli buzgolkodását”. MNL OL K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1869. jún. 9. 4. f. A kitüntetését Péchy megkapta: Szinyei: *Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. 1905. 664.

Ifj. Bertényi Iván kutatásai szerint a nem erdélyi – valóban elsősorban kormánypárti – politikusok mandátumainak száma összességében emelkedő tendenciát mutat, ha a teljes dualizmus korát vesszük górcső alá (1875-ben tizenkét ilyen képviselőt azonosít). Hangsúlyozza azt is, hogy a magyarországi politikusok számára az erdélyi jelölés általában kényszer volt. Ifj. Bertényi Iván: „Képviselői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradicció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Budapest, 2008. 207., 212.

²²⁴ Pál: *Unió vagy „unificáltatás”?*, 310–311.

²²⁵ A kép lelőhelye: *Az Űstökös*, 1869. jún. 26. 208. Egy héttel korábban rossz arcképpel jelent meg a karikatúra. A rajz születésének történetét lásd: *Az Űstökös*, 1869. júl. 3. 209–210.

14. kép

Az ellenzék ugyanakkor egészen másfajta kooperációt illetett kritikával: az „igazi” magyarokkal szerintük azért is szemben állnak a kormánypártiak, mert ők megegyeztek a „némettel”, azaz Ausztriával, kiszolgáltatták Ausztriának a magyarságot mind pénzügyi, mind pedig katonai szempontból. Ezért a Habsburg Birodalom zászlójára és egyben a dinasztia színeire (fekete-sárga) utalva gúnyolták a kormánypártiakat „schwarzgelb”-eknek.²²⁶ A Habsburg

²²⁶ *Ludas Matyi*, 1868. aug. 16. 257., *Ludas Matyi*, 1868. aug. 30. 273., *Ludas Matyi*, 1868. okt. 4. 314., *Az Űstökös*, 1869. febr. 13. 51., *Az Űstökös*, 1872. jún. 8. 280. A sárga-fekete szín az uralkodóházon túl számos birodalmi intézményt reprezentált. Varga Bálint: Egy össze nem álló kép mozaikjai. Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja. *Aetas*, 2017. 4. sz. 9. A sárga-fekete zászlóhoz erős ellenérzés tapadt, mint ahogy azt is rendre kifogásolták, hogy a szimbólumok tekintetében nagyfokú kontinuitás figyelhető meg, annak ellenére, hogy 1867-ben egy új államalakulat jött létre. Cieger András: 1867 szimbolikus világa. A dualista állam önreprezentációja a magyarországi nyilvánosságban. In: *Uő: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról*. Budapest, 2018. 87., 103.

címerállat, a kétféjű sas hasonló funkciót töltött be, negatív asszociációkat (például: abszolutizmus, szabadságharc leverése) társíthattak hozzá, ezért az ellenzék jól felhasználhatta a kampányban.²²⁷ Ide kapcsolódik még az a toposz, amely szerint az új rendszer ugyanolyan rossz, mint a Schmerling-féle provizórium vagy éppen a Bach-korszak, vagy ugyanolyan szörnyű lesz idővel, mint ezek egykor.²²⁸ Vádolták a jobboldali jelölteket, hogy hivatalt viseltek a provizórium idején, azaz hazaárulók, mert Schmerlinget és Ausztriát szolgálták.²²⁹ Mindkét osztrák-német politikus neve szimbolikus szitokszóvá vált a baloldali sajtóban, amivel a jobboldali jelöltek ellen lehetett agitálni.²³⁰ A *Borsszem Jankó* visszaveri és a szélbal ijesztgetésének, mumusának nevezi azt a vádat, hogy visszatérhet a régi rendszer, azaz az uralkodó letérhet az alkotmányos útról és ismét abszolutisztikus kormányzást vezethet be,²³¹ vagyis a baloldal „alkotmányvédő” szólamainak semmi értelme.

Az alfejezet zárásaként idézhetjük *Az Űstökös* egyik versét, amely mintegy összegzi a balközép kormányellenes retorikájának fő pontjait. A strófák 1848–1849-es emlékeket idéztek fel, a Kossuth-nóta átírásával (vagy annak dallamára) ehhez hasonlóan készült kortesdalok is könnyen megjegyezhetőek, népszerűek lehettek:

„Forradalmi dal.

Kemény Zsigó azt üzenté:
Nagyon fogy a regimentje
Ha még egyszer azt izeni,
Fél jobbnak balra kell menni.
Éhen a magyar.

Gyere pajtás választásra!
Bizzuk a lelkünket másra,
A ki fizet és jó bort ad,
Annak adjuk el a hazát.
Éhen a magyar.

²²⁷ *Ludas Matyi*, 1872. jún. 9. 187.

²²⁸ *Ludas Matyi*, 1868. okt. 4. 314., *Ludas Matyi*, 1872. ápr. 28. 142.

²²⁹ A hazaáruló képzetársítás nem véletlen és nem előzmények nélküli: egyes megyékben 1861 őszén lemondtak a választott tiszviselői karok, s kinyilatkoztatták, hogy hazaárulónak tekintik azt, aki a provizórium időszakában hivatalt vállal. Deák Ágnes: „Forradalmi tartalmú költemény”. A Szózat tiltás és túrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években. In: Szalisznyó Lilla (szerk.): *Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról*. Budapest, 2017. 133., *Ludas Matyi*, 1872. jún. 2. 177.

²³⁰ *Az Űstökös*, 1869. jan. 23. 27.

²³¹ *Borsszem Jankó*, 1868. nov. 1. 587.

A baloldalt leszavastuk,
Hivatalinkat megkaptuk,²³²
Huzzuk a pénzt s delegálunk,
Ha elűznek: odább állunk.
Éhen a magyar.

A meddig tensurak leszünk:
Nem ürül meg a mi zsebünk.
Bár egy kissé sok az adó:
Hadd fizesse a szavazó.
Éhen a magyar.

Közös légyen a finánczunk,
Az adósságból nem látszunk.
Közös légyen a hadsereg,
Frakot viselj magyar gyerek!
Éhen a magyar.

Ha a balpárt győzne rajtunk:
A muszkának térdet hajtunk.
Ismét behozzuk a muszkát,
Ismét megmentjük a hazát.
Éhen a magyar.

Ne hányjunk borsót a falra,
Válassz pajtás jobboldalra!
Kemény Zsigó azt izente:
Nagyon fogy a regimentje.
Éhen a magyar.

Ha még egyszer azt izeni,
Fél jobbnak balra kell menni,
Azután majd kesereghetsz,
Te jóllaktál, s többé nem lesz
Éhen a magyar.”²³³

²³² A kormánypárt valóban használta eszközként a címek és állások osztogatását. Cieger: *Karnevál és hadjárát*, 51.

²³³ *Az Ústökös*, 1869. febr. 20. 59. Máskor is felbukkant a népszerű nóta, például a kormánypárti lap a következőképpen gúnyolódott az ellenzéken: „Kossuth Lajos azt izente / Csúf nagyon a regimentje”. *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 6. 102.

„Az ország kortese” álnév alatt közölt gúnyos nóta sokféle kritikát tartalmaz, s nem csupán Kemény Zsigmond ellen. Elítéli a választási manipulációkat, mivel a hazát adja el, aki ételért-italért, hivatalért szavaz. Bírálja az államadósság átvállalását, a közös ügyeket (pénzügy, hadsereg), a kiegyezést pedig egyenesen identitásvesztésként jeleníti meg: ha a magyar frakkba bújjik, elveszíti nemzeti jellegét az öltözete, azaz ő maga is. Feleleveníti a vers a jobboldali propaganda riogatását, miszerint ha a baloldal nyerne, akkor a cári birodalom 1849 után ismét beavatkozna Magyarország belügyeibe,²³⁴ s súlyos inszINUÁCIÓKÉNT a jobboldalt vádolja azzal, hogy hazaárulóként maga kérné az orosz katonai beavatkozást, ahogy Ferenc József tette azt 1849-ben.

A választási kampány során olyan szimbólumok, jelmondatok kerültek karikatúrákra és a szövegekbe, amelyek főként az ellenzék szavazóinál szorosan hozzátartoztak a (politikai) identitás meghatározó elemeihez (ruházat, nemzeti költemények felidézése, utalás az 1848-as vagy 1849-es függetlenségi eszmékre), ami nagyon hatásos kampányeszközzé tehetette őket.

3. Jól ismert, hétköznapi antitézisek felsorakoztatása

Egyszerű, közérthető ellentétekkel – mint például a becsületes–korrup, a hazafi–hazaáruló – könnyen lehetett kategorizálni, jellemezni a saját politikai oldalt és az ellenfelet, mély törésvonalat lehetett tudatosítani a két csoportosulás között. Ezeket az ellentétpárokat természetesen az élclapok írói is felhasználták, általában olyan kontextusban, amely igyekezett világossá tenni, hogy a negatív jelzők csak az ellenfélre vonatkoznak. A korrupciós vád – nem meglepő módon – igen gyakori. Az 1872. évi kormányzati vesztegetéseket a *Bolond Miska* egy karikatúrán úgy örökítette meg, hogy azt is sugallja, a kormányzati erőfeszítés eredménytelen, Lónyay kevés mandátumot tud „learatni”, hiába vetett el sok pénzmagot Rajner Pál.²³⁵ A volt belügyminiszter a „jobboldali központi bizottság” feliratú kötényből szórja a pénzt, s figyelemre méltó a mandátummal rendelkezők fejfedője is: cilindert viselnek, azaz a bécsi politikához, Ausztriához köthetőek (15. kép).

Egy héttel később a választási győzelemhez szükséges korrupciós kormányzati eszköztár elemeit veszi számba a *Bolond Miska* rajzolója: pénz, ital, fegyverek és a balpárti szavazók kihúzása a névjegyzékből.²³⁶ A kép központjában Lónyay áll, ő mutatja be ezeket a módszereket, s a lap szerint a Deák-párt becstelен, elvtelen módszerekkel nyeri mandátumait (16. kép).

²³⁴ Hasonlóképpen a jobboldali ijesztgetésről tudósít: *Az Űstökös*, 1872. júl. 8. 328.

²³⁵ *Bolond Miska*, 1872. jún. 16. 100.

²³⁶ *Bolond Miska*, 1872. jún. 23. 101. Hasonló esetekről – felháborodásának is hangot adva – Jókai is beszámolt: Szathmáry Károly tanár, *A Hon* munkatársa és országgyűlési képviselő nem kapott szavazólapot, mert baloldali, illetve magát Jókait is visszautasította az összeíró bizottság mint választót. Jókai Mór Kertbeny Károlynak, 1872. június 2. Oltványi (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei*, 851.

Vetés és aratás.

I.

Rajner Pál gazda: Mi ugyan sürűen szórtuk a (pénz) magot;

II.

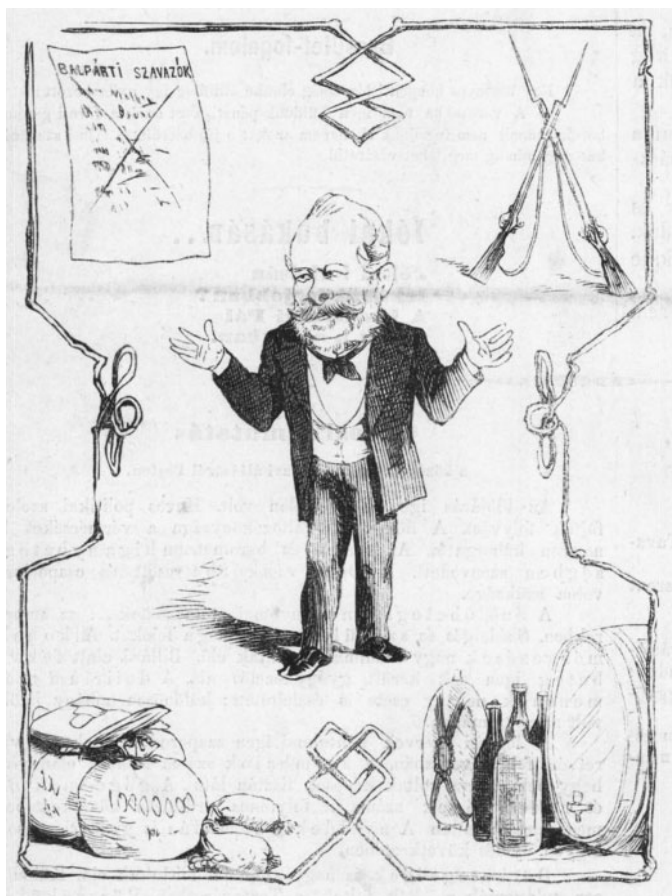
Menyus gazda: S még is úgy látszik, hogy nem lesz valami nagyon jó aratás.

15. kép

„Vetés és aratás.

I. Rajner Pál gazda: Mi ugyan sürűen szórtuk a (pénz) magot;

II. Menyus gazda: S még is úgy látszik, hogy nem lesz valami nagyon jó aratás.”

16. kép

„Az elvek diadala.

Elveink mindenfelé győzedelmeskednek!”

A szélbal humoros lapjában olvasható kortesnóták hangsúlyozzák a saját, a szélsőbal jelölt hazafiságát és becsületességét, vele szemben a kormánypártiak korrupsztását s azt, hogy Deákék 1867-ben eladták a hazát. Deákot párhuzamba állították a sok kortárs szerint árulónak tartott Görgei Artúrral, aki 1849-ben Világosnál letette a fegyvert az osztrák–orosz túlerő előtt. Ugyanígy, Deákék 1867-ben a politikai fegyvereket tették le az uralkodó előtt.²³⁷ A hazafi–hazaáruló ellentétével a szerzők az érzelmeket vették célba. Állandó elemmé, mondhatni

²³⁷ A Deák–Görgei párhuzam és a hazafi–hazaáruló ellentétpár használata nem az élclapok egyedi vonása, hanem a közbeszédben széles körben megtalálható elem a korszakban. Cieger: *Annus mirabilis? Annus horribilis?*, 18–19.

állandó jelzővé válik a jobboldali jelöltekre szórt „hazaáruló”, ami elég erőteljes ahhoz, hogy mozgósító hatása legyen, hiszen árulót senki sem akar látni országgyűlési képviselőként. Az az általánosítás és szembeállítás, amely a bevésődést segítő gyakran ismétlődik, és sztereotípiaként rögzül, más jelöltre is lehetővé teszi a transzfert, ami fontos egy hatásos sajtókampányhoz. Egy baloldali szimpatizánsnak bármelyik jobboldali jelölt nevének elhangzásakor eszébe juthatott a „hazaáruló” jelző, olyan sokszor olvasta és/vagy hallotta. A *Ludas Matyi* 1872-ben „»Görgei«-ek”-ként említi a jobboldaliakat,²³⁸ azaz a honvédfővezér neve köznévvé és a hazaáruló szinonimájává vált. Eddigre olyan ismert lett ez a képzettársítás, hogy magyarázatot sem igényelt. A későbbi miniszterelnök, az ekkor még balközép politikus, Tisza Kálmán legnagyobb erénye viszont a *Ludas Matyi* szerint az, hogy „igaz [a] honszerelme”, egy másik baloldali jelölt „Él – hal a hazáért”, megint másiknál „A honfi becsület szent ereklye”.²³⁹ A jó hazafiak számára példaként említik Kossuth mellett „Bem apót”, azaz Bem Józsefet, az erdélyi hadsereg parancsnokát, aki 1848–1849-ben Erdélyben fényes győzelmeket aratott. Rá, nem véletlenül, akkor hivatkoznak a szélbal szerzők, amikor a székely választókhöz szólnak.²⁴⁰

A *Bolond Miska* szerzője is összegyűjtötte a baloldaliak (nem megvesztegethető, nem iszik és becsületes) és a jobboldaliak (hivatalukkal visszaélnek, etetnek-itatnak, erőszakosak, Ausztria szolgálói) jellemzőit versben, méghozzá a hazafias érzelmekre apellálva Petőfi Nemzeti dalának parafrázisaként:

„Petőfi ébresztője.

Talpra magyar, hí az urna!
Most, vagy csak három év mulva!
Jobbok legyünk avagy balok?
Az a kérdés, válaszatok!
A királyi biztosunkra esküszünk,
Esküszünk, hogy balok mostan nem leszünk.

²³⁸ *Ludas Matyi*, 1872. máj. 19. 165.

²³⁹ *Ludas Matyi*, 1868. szept. 20. 297–298. Vörösmarty Mihály Szózat című versének parafrázisa figyelemre méltó („Itt élnek, halnod kell.”). Hasonló érvek, megfogalmazások, Szózat-paródiák ellenzéki élciklapokban többször fordultak elő. Lásd például: *Ludas Matyi*, 1868. okt. 11. 321., *Ludas Matyi*, 1868. nov. 1. 346., *Az Űstökös*, 1869. febr. 13. 49–50. A Szózat a 19. százaad közepén nagy népszerűségnek örvendett, s bár néha a hatóságok által tiltott, néha a „tűrt” kategóriába tartozott, iskolái és egyéb ünnepi alkalmakkor sokszor elszavalták vagy elénekelték. A Himnusszal szemben a Szózat nem a nemzethalált, „hanem a rendületlen kitartás”-t üzenté. A „kollektív fájdalom és megalázottság, de a hit és remény” kifejezését is lehetővé tette, „az egyes ember szorongó érzései összefonódhattak a közösségi megalázottság érzésével. [...] Harcra buzdíthatott 1848–1849-ben, az ötvenes évek reménytelen óráiban viszont a kitartás üzenetét hordozta.” Deák: „Forradalmi tartalmú költemény”, 120.

²⁴⁰ *Ludas Matyi*, 1869. jan. 10. 10.

Balok voltunk hatvannégyig,
Hatvanötben jaj lett nékik,
Leszavastuk érvek helyett,
Győzedelmünk csak úgy zengett.
A bor- és a gulyáshusra esküszünk,
Míg abba tart, addig balok nem leszünk.

Baloldali szegény ember!
Neked se pénz, se bor nem kell,
Kinek drágább becsülete,
Mint a jelöltnek telt zsebe.
Száz forintos nagy bankóra esküszünk,
Esküszünk, hogy balok mostan nem leszünk.

Százsor jobb a viznél a bor,
Viztől a bal nagyon jámbor.
S mi itt jobbon vizet innák?!
Ide veled teli kúpánk!
Három–tíz akós hordóra esküszünk,
Míg abba tart, addig balok nem leszünk.

A kortes név fényesebb lesz,
Méltó régi nagy nevéhez.
Mit két évtized lemosott,
Rákenjük a gyalázatot.
A csákányra és fokosra esküszünk,
Esküszünk, hogy balok még most nem leszünk.

Hol **jobb**jaink dorbézolnak,
Ott cserepárok dobolnak,
S ékes gotterhalte mellett
Választjuk meg követünket.
A nagy dobra és szuronyra esküszünk,
Ezek védnek, balok így hát nem leszünk.”²⁴¹

A „tisztességes, becsületes, hazafias baloldali” és a „becstelen jobb-
oldali” választási kampánysablonokat a nagyszámú, gyakran ismétlődő
szövegváltozat mellett egy karikatúrán is összegyűjtötte a *Ludas Matyi*
rajzolója (17. kép).²⁴²

²⁴¹ *Bolond Miska*, 1869. márc. 21. 45. A „Gott erhalte” az Osztrák Császárság, majd a Monarchia
himnusza. Az élciklapokban ritkábban említették, a kétféjű sas vagy a sárga-fekete szín gyakrab-
ban jelent meg.

²⁴² *Ludas Matyi*, 1869. febr. 21. 60–61.

17. kép

„Választási capacitációk”²⁴³

I. A jobboldaliaké.

II. A baloldaliaké.

Melyik küzd hát már tisztességesebb és becsületesebb fegyverrel? Annak megítélését a Ludas Matyi a közvéleményre bizza.”

²⁴³ Kapacitálni: ’rávenni valakit valamire, meggyőzni’. Benkő (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. köt., 256.

Egymással szemben áll Deák és Kossuth, s mindketten zászlót lengetnek. Deákéra az „egységes hadsereg”, a „delegatio” és a „közös ministerium” feliratok kerültek. Mellette kitüntetés és hivatali cím, amelyekkel – az ellenzéki vád szerint – vesztegetett a kormányzat.²⁴⁴ A pénz motívuma egyébként is feltűnik pénzeszsák, illetve a – kiskutyaként ábrázolt – *Borsszem Jankónak* adott szubvenció formájában. Egy kulacsból bor folyik, egy „mumus”-t pedig egy kéz szorongat. A „mumus” orosz katonára emlékeztet, s a bogártestű ember-állat figura ugyan szuronyt tart a kezében, kis mérete és riadt arckifejezése miatt mégsem tűnik veszélyesnek. Az orosz katona ismét a szabadságharc leverésére és a jobboldali sajtópropagandára utal – ahogy már jeleztük –, miszerint a baloldal hatalomra kerülésével újabb orosz beavatkozás fenyegetne, de a kormány kordában tartja a cárt és seregét, amíg hatalmon maradhat. Ezt a Deák-párti „ijesztgetést” igyekszik nevétségessé tenni a *Ludas Matyi*. Kossuth zászlójára a „Magyarország független ország” felirat került, mellette az önálló hadsereget megtestesítő női alak és kőtáblán az 1848-as áprilisi törvények. A kép patetikus, szemben az ellenfél kigúnyolásával, s bibliai motívumot tartalmaz: a tízparancsolatot Mózes kőtáblán vette át. Kossuth küldte a magyaroknak a „tízparancsolatot”, hogy ne engedjenek az 1848-as törvényekből, amelyekben közös ügyek nem szerepeltek.²⁴⁵ Kossuth szakrális magasságokba emelése megjelent a *Borsszem Jankó*ban is, de természetesen ellenkező, ironikus előjellel. Madarász József például arra kéri a választóit, hogy „Szent Kossuth Lajos előtt / Boruljunk térdre mind.”²⁴⁶ Kossuth istenséggé vált, hívei vakon követik, de ez Ágai lapjában semmiképpen sem az elismerés, hanem a szélbal lejárásának egyik eszköze.

Az ellenzéki újságok szerint számos további negatív tulajdonság is felfedezhető az ellenoldal képviselőiben. A *Ludas Matyi* szerzője kijelentette, hogy a kormánypárti jelöltnek „nincs nagyon sok esze”,²⁴⁷ és meggondolásra ajánlja olvasóinak, hogy mérlegeljék, célszerű-e buta képviselőt a parlamentbe juttatni. Az ilyen humoros anekdotákba ágyazott általánosító kijelentések arra építenek, hogy ezek után bármelyik kormánypárti jelöltet felcímkézhetik az ostoba jelzővel, azaz nem érdemes a kormánypárti jelöltekre szavazni. A helyzet az általánosítás magasabb fokán hasonlít ahhoz, amikor konkrétan Deák nevéhez kapcsolva nevezik őt vagy párttársait – szemben a „haza bölcse”

²⁴⁴ Később már a kormánypárti *Borsszem Jankó*ban is felbukkant, hogy a kitüntetések és címek nagyszámú osztogatása jellemző Magyarországon. *Borsszem Jankó*, 1879. júl. 6. 1.

²⁴⁵ Bár a képek és a szövegek nem kapcsolódnak közvetlenül a választásokhoz, a Deák-féle irányvonalat becsmérlendő egy másik szembeállítás is használtak a *Ludas Matyi*ban. A honfoglaló magyarokat vezető Árpád vezér és a magyarok életüket és vérüket áldozták a hazáért (mint ahogy tették 1848–1849-ben is), ezzel szemben a kormánypárt eladta a hazát a tárgyalóasztalnál, lábbal tiporja 1848–1849 értékeit, emlékét. Ismét a Szózat soraira érdemes emlékeztetni: „Itt küzdtenek honért a hős / Árpádnak hadai”. *Ludas Matyi*, 1868. szept. 13. 292–293., *Ludas Matyi*, 1868. dec. 6. 385.

²⁴⁶ *Borsszem Jankó*, 1868. márc. 8. 110.

²⁴⁷ *Ludas Matyi*, 1867. nov. 10. 255.

jelzővel – butának. Hasonló az üzenet, amikor *Az Űstökös* arra irányítja rá a figyelmet, hogy a „híres értelmiséggel dicsekvő jobbpárti sereg” még Deák nevét sem tudta helyesen leírni egy zászlóra („Élyen az Deják párt”).²⁴⁸ Máskor az okos döntést és a józanságot, illetve az ittasságot és a nem megfelelő választói döntést hozzák összefüggésbe a szerzők.²⁴⁹ A szélsőbal élclap szerint a jobboldali kortes „részeg szörnyen” és az eszét is elveszítette, a szavazókat pedig szintén alkoholfogyasztásra buzdítja, amiből az következik, hogy azok, akik a jobboldalra szavaznak, nem is hozhatnak józan és bölcs döntést.²⁵⁰ De hasonlóképpen támad a másik oldalon a *Borsszem Jankó* is, amely szerint a baloldalnak „nem kell [...] olyan ember, a ki bölcs”.²⁵¹ A jobboldali lap karikatúrája természetesen a baloldali politikusok és választók bölcsességét vonja kétségbe: a kép háttérében az ellenzéki szónok beszél, az emberek isznak, az előtérben pedig az „Intelligentiá”-t megtestesítő nő ül és néz mérgesen, szomorúan, ruhája szélén kucorogva sír a kicsi Borsszem Jankó.²⁵² A választások folyamán nem érvényesül intelligencia, a mandátumok sorsáról nem bölcsen döntenek, sugallja a kép. A *Ludas Matyi*-ban viszont azzal is megkérdőjelezi a Deák-pártiak józanságát és észszerűségét, hogy több történetben is beszámolnak arról, hogy a kormánypárt – az adófizetők pénzéből – mennyit költ kampányra, etetésre, itatásra, kortesekre, hogyan herdálja a közpénzeket. Az egyik írásban emlegetett öt és fél millió forint jelentős tétel.²⁵³

Az állandó jelzők használata tekintetében a baloldal kezében voltak – az arra fogékonyak számára – hatásosabbnak tűnő frázisok, valószínűleg ők tudtak a hazafi–hazaáruló (és az ezekkel rokon jelentésű) szembeállításokkal jobban hatni az érzelmekre, sikeresen mozgósítani. Az ellenfélleírásokban tipikus okos–ostoba ellentétet azonban mindkét oldal humoros sajtójában

²⁴⁸ *Az Űstökös*, 1872. máj. 4. 223.

²⁴⁹ Ezzel szemben *Az Űstökös* kiemeli, hogy a baloldal józanul voksol: *Az Űstökös*, 1872. jún. 8. 280.

²⁵⁰ *Ludas Matyi*, 1869. jan. 31. 34. *Az Űstökös* is közölt karikatúrát az erősen ittas jobboldali kortesről és ellenszenves szavazóiról: *Az Űstökös*, 1872. máj. 18. 246.

²⁵¹ *Borsszem Jankó*, 1868. szept. 27. 519.

²⁵² *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 21. 126–127.

²⁵³ *Ludas Matyi*, 1869. febr. 14. 54. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy az 1869. évre a költségvetésben (lásd: 1868. évi 50. tc.) a vallás- és közoktatásügyi minisztérium éves kiadásaira például 1.345.700 forintot szántak, ami mutatja a *Ludas Matyi* vádjainak irrealitását. A kortársakat élenként foglalkoztatták a választások magas költségei – nem csupán az egyéni jelöltek viszonylatában. *Az Űstökös* szerint a választásokra elköltött tetemes összegből – egy újság számítása alapján – fel lehetne építeni ezer iskolát. *Az Űstökös*, 1869. febr. 27. 72. A következő választásokkor pedig a *Ludas Matyi* írta meg, hogy a kormánynak a voksolások hét millió forintba kerültek. *Ludas Matyi*, 1872. júl. 7. 219. Az élclapokban közölt számok túlzónak bizonyulnak, de valószínűleg tapintottak rá: a kiegyezést követő években a kampányfinanszírozást még nem szabályozták. Cieger becsült adatokat közöl, amelyek szerint az 1872. évi kormánypárti kampány 2,6 millió forintba került, amelynek egy részét Lónyay Menyhért miniszterelnök a katolikus egyház és magánszemélyek adományából fedezte, azaz nem csak közpénzt költött. Cieger: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon*, 44. Ez utóbbi aspektusra utalva közölt Lónyayról karikatúrát *Az Űstökös*, amelyen azt láthatjuk, hogy Lónyay örül annak a rengeteg pénznek, amelyet az egyháztól kapott a választások lebonyolítására. *Az Űstökös*, 1872. ápr. 27. 211.

felhasználták.²⁵⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a *Bolond Miskában* ezektől a jelzőktől tartózkodtak: nem titulálták ostobának az ellenfelet, és hiányzik a szövegekből és a karikatúrákról a hazafi–hazaáruló oppozíció is. A politikai ellenfél persze e lap szövegei szerint is veszteget, rengeteg pénzt költ a választásokra (a kormányzat az adófizetők pénzét), itat-etet, részeges és becstelen, mégsem fokozták a hatást a végletekig, nem használták ki a hazafi–hazaáruló ellentét emocionális mozgósító erejét.

4. Az ellenfél sajtója elleni offenzíva

Mivel a kortársak úgy érzékelték, hogy a sajtó egyre nagyobb befolyással bír,²⁵⁵ a politikai napilapokat egyre többen olvassák, egyre többek véleményére gyakorolhatnak hatást, nem véletlen, hogy az élclapok témái között is feltűntek a sajtótermékek és azok túlzásai.²⁵⁶ Az ellenzéki humoros újságok mindenekelőtt az ellen tiltakoztak, hogy a kormány hivatalos lapjai már akkor is vesztesként írtak az ellenzékéről, amikor a képviselőválasztások még el sem kezdődtek, vagy még nem fejeződtek be. A győzelmi esélyek latolgatása persze a választók befolyásolásának egyik bevett módszere. A szavazók egy része szeretné, ha a győztesre adhatná voksát, ezért arra a jelöltre szavaz, amelyik a különböző információi alapján esélyesebbnek tűnik.²⁵⁷ A *Bolond*

²⁵⁴ Christie Davies figyelte meg, hogy számos ország vicceiben tipikus az okos–buta szembeállítás, a „másik” degradálása ostobaként. Davies, Christie: *Ethnic humor around the world. A comparative analysis*. Bloomington–Indianapolis, 1990. 10–83.

²⁵⁵ A választási küzdelemből természetesen a politikai napilapok is kivették a részüket. A pártokhoz köthető országos lapok különböző, témájukban a választásokhoz, a választási ígérekhez kapcsolódó polémiáktól voltak hangosak 1869-ben és 1872-ben. Gergely András – Veliky János: *A Deák-párt és a kormány sajtója*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 74., 77. Farkas Katalin Vidats János példáján keresztül mutatja be a kortárs politikai napilapok támogatási módszerét, viselkedését a kampányidőszakban. A *Magyar Újság* tudósítást tett közzé kampánybeszédéről, rendszeresen beszámolt adományozásairól és egyéb jótékonykodásról, hogy megnyerje a választók szimpátiáját. Ezzel párhuzamosan választási csalásokkal vádolta a kormányt, lejáratva a jobboldalt. Farkas: Vidats János tragédiája, 1319. A helyi politikai sajtóban sem láthatunk eltéréseket az országos lapokhoz képest, hiszen a vidéki lapok egy része is pártokhoz kötődött, ezek is kampányoltak egy-egy jelölt mellett. Ennek egyik példája a Deák-párti *Kecskeméti Lapok* mozgósító tevékenysége a lap Deák-párti jelölt munkatársa, Horváth Döme mellett. Miklós Péter: *A Kecskeméti Lapok története (1868–1956)*. Szeged, 2016. 17.

²⁵⁶ A sajtó növekvő szerepét illusztrálja, hogy Mikszáth Kálmán az 1884. évi választási kampány időszakában már egyenesen azt állítja, hogy a régivágású kortesek kezdenek eltűnni, s „A kortesek most a lapok”. Mikszáth Kálmán: *Korteszczközök*. In: R. Hutás Magdolna – Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*. 68. köt. Budapest, 1973. 32.

²⁵⁷ *Ludas Matyi*, 1867. dec. 20. 405., *Ludas Matyi*, 1868. dec. 20. 405. Szabó: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén, 44. A következő kampányban a *Bolond Miskában* úgy jelenik meg a sajtó és a sajtóbeli hír arról, hogy valakinek a győzelme biztos, mint fontos kampányszó, amelynek használatát erősen javasolja a vers szerzője: „A lapokat se feledd el, / Sürgönyöztesz gyakran, sokat, / Hogy hát a te követséged / »Bizonyosnál bizonyosabb.» *Bolond Miska*, 1872. máj. 5. 72.

Miska szerint például „A »Pesti Napló«-nál kisütötték már, hogy egyetlen egy baloldali követ sem lesz meg, sőt még annál is valamivel kevesebb.”²⁵⁸ Visszatérő elem, hogy az ellenzéki lapok protestálnak, s azt állítják, hogy éppen ellenkezőleg, az oppozíció népszerűsége nő.²⁵⁹ Rendre cáfolják a kormánypártiak azon kijelentéseit, hogy egy-egy kerületben a jobboldali győzelem már biztosra vehető.²⁶⁰ Olyan hasonlatokat találnak ki, amelyek e hírek abszolút lehetetlenségét sugallják, például: olyan biztos a kormánypárti győzelem, mint amennyire bizonyos az, hogy „Ludas Matyit a tavaszszal kinevezik római pápának”.²⁶¹

A *Bolond Miska* is rendszeresen kifakadt az ellen, és versben is kifigurázta, hogy egyes jelöltek győzelmét a Deák-párti sajtó biztosra veszi, míg az ellenzékiek esetében a bukásukban bizonyos:

„Jobboldali hirlapirók.

Hirdessük a győzedelmet,
Hirdessük azt pártfelinknek,
Mondjuk, hogy a balok közül
Hol három van – négy bukik meg.

Egy se jön ki, mind elesik,
Hogy vége van annak, ennek,
Szontagh Pálnak, Somossynak
S még rá Bónis Sámuelnek.²⁶²

Hanem X, a jobboldali
»Bizonyosb a bizonyosnál« –
Hogy miként a lomniczi csucs,
Vagy ép mint a »Sion«, úgy áll.”²⁶³

²⁵⁸ *Bolond Miska*, 1869. jan. 17. 11.

²⁵⁹ *Ludas Matyi*, 1868. dec. 20. 405.

²⁶⁰ *Az Űstökös*, 1869. jan. 10. 16. A *Bolond Miska* már 1868 decemberében azon gúnyolódik, hogy a jobboldali újságok szerint bizonyos képviselők „megválasztása bizonyos”. A fiktív tudósításokban a névhasználat is a humoreszközök egyike. A képviselőket például Eláll Józsefnek vagy Habakuk Balambérnek hívják, az aszaltszilvai és a Sárfészek nevű kerületből. *Bolond Miska*, 1868. dec. 27. 203.

²⁶¹ *Ludas Matyi*, 1869. jan. 24. 28. Nemcsak maga az esemény volt lehetetlen, hanem a *Ludas Matyi* rendszeresen olyan heves kirohanásokat intézett a pápa, a római katolikus egyház, az egyházi személyek ellen, hogy (mint említettük) ennek egyszer sajtóper lett a következménye. *Ludas Matyi*, 1868. ápr. 5. 105.

²⁶² Szontagh Pál, Somossy Ignác és Bónis Sámuel is balközép párti politikusok, akik különböző kerületekben szereztek 1869-ben mandátumot.

²⁶³ *Bolond Miska*, 1869. febr. 7. 21.

Tóth lapja később is azon gúnyolódott, hogy a kormánylapokban válogatás nélkül minden jobboldali képviselő „megválasztása bizonyos”, a baloldaliak pedig megbuktak:

„A jobboldali lapok szedőinél husz-harmincz másolatban készen áll ez a szatz: »**Megválasztása bizonyos**,« »**A győzelem több, mint valószínű**;« a szedőknek pedig utasításul van adva, hogy mikor éjjel távirati tudósítás jön valami jobboldali jelöltről, hát a tudósítások végére a kész szatzokat mindig oda kell tenni.”²⁶⁴

A baloldali eseményekről szóló, valótlanágokat állító jobboldali tudósításokat a *Bolond Miska* képpel is szemléltette: a Deák-párti lap azt állítja, hogy a baloldali jelöltnek fáklyás zene helyett cigánygyerekek húzzák és kérnek pénzt, az ellenzéki aspiráns „egyhangú” éljenzését pedig a kormánypárti sajtó szerint csupán egyetlenegy férfi követi el (18. kép).²⁶⁵

A következő kampány kezdetekor már arra is rávilágított a *Bolond Miska*, hogy milyen torzító hatása lehet a sajtónak. Az első képkockákon azt láthatjuk, hogy a baloldali banketten annyian voltak, hogy nem lehetett helyet találni, s tízezren vonultak fáklyás zene mellett ünnepelve e a baloldali jelöltet. Mindeközben Lónyay otthon a *Reformot* olvassa, amit így kommentál a *Bolond Miska*: „Ő excellentiája pedig oda haza nagy meglepéssel olvasgatja a kormánypárti lapokat, hogy »a baloldal **felbomló** állapotban« van.”²⁶⁶

A Deák-párti sajtó offenzíváit máskor bókként értelmezték az oppozíció élclapjai: ha egy ellenzéki jelölttel sokat foglalkozott a jobboldali sajtó, akkor az biztosan „derék ember”, aki esélyes a győzelemre, mert egyébként nem támadnák annyit.²⁶⁷ A kormánypárti sajtó üzenete világos lehetett a kortársaknak, nem véletlenül bírálták: ha azt sulykolják a választóknak, hogy az oppozíció veresége biztos, akkor nem érdemes az ellenzéki jelöltre szavazni, ami a bizonytalan szavazókat a jobboldal felé csalogathatja, de a baloldaliak mobilizálás is nehezíti. Hasonló a szerepe azoknak a kormánypárti sajtót idéző és bíráló szövegeknek is, amelyek szerint az ellenzék „kormányképtelen”.²⁶⁸ Ez az állítás ugyancsak arra buzdíthatja a bizonytalan szavazókat, hogy a kormánypártra voksoljanak.

A kiegyezést követő években az ellenzék hevesen támadta a kormányzat sajtópolitikáját, és nem csak a választási időszakokban. A *Ludas Matyi* például egy elképzelt értekezletről közölt tudósítást, amelyen Andrassy Gyula miniszterelnök beszélget a szubvencionált sajtótermékek szerkesztőivel. Felveti

²⁶⁴ *Bolond Miska*, 1872. máj. 12. 76.

²⁶⁵ *Bolond Miska*, 1869. febr. 28. 36.

²⁶⁶ *Bolond Miska*, 1872. márc. 17. 48.

²⁶⁷ *Az Űstökös*, 1868. aug. 16. 263.

²⁶⁸ Idézi és bírálja: *Az Űstökös*, 1869. jan. 3. 3. „Kormányképtelen” jelzővel nem az ellenzék személyi összetételére, hanem programjára utaltak: az uralkodó nem nevezne ki új kabinetet egy kiegyezést támadó pártból.

Illustratiók jobboldali lapokból.

„Potyfi ur kocsiját, a merre ment, a nép fiai valódi ragaszkodással vették körül s utközben is zenével üdvözölték.”

„Midőn pedig a faluba, lakására érkezett, egyhangú éljenzéssel fogadták.”

18. kép

„Illustratiók jobb oldali lapokból.

»Potyfi ur kocsiját, a merre ment, a nép fiai valódi ragaszkodással vették körül s utközben is zenével üdvözölték.«

»Midőn pedig a faluba, lakására érkezett, **egyhangú** éljenzéssel fogadták.«

a kérdést, hogy „mi lesz ha mi megbukunk?” Az ellenzéki szerző szerint a jobboldal, ha nyilvánosan nem is, de titokban számol azzal, hogy elveszítheti a választásokat. Andrassy elégedetlen a kormánypárti sajtókampánnyal és Ágaihoz fordulva kijelöli a feladatot: „piszkolni kell az oppositót [...] telik magától jobban is”.²⁶⁹ Az ellenzéki élclap máskor is sérelmezte hasonló kontextusban, hogy a kormányzat kihasználja a szubvencionált médiát a választási küzdelmekben: „Nekik [a sajtótermékeknek] kötelességük bennünket választóink további kegyeibe ajánlani [...] mert a mi bukásunk [...] az ő bukások is.”²⁷⁰ A *Bolond Miskában* ugyancsak Andrassy a főszereplő, aki egy karikatúrán szorgalmas munkára biztatja Ágait és a szintén szubvencionált *Esti Lap* szerkesztőjét, Pálffy Albertet, mert „a mint az új választások bejönnek, dupla lénungot fognak kapni”.²⁷¹ A szövegek utalnak egyrészt a nem egyenlő mértékű médiaszereplési lehetőségekre, arra, hogy a kormányzat az állami forrásokból támogatott lapokon keresztül több felülettel rendelkezik, másrészt a pártos sajtó és a rendszer összefonódására: az esetleges választási vereség magával hozná a sajtóviszonyok átrendeződését.

A *Borsszem Jankó* viszont az ellenzéki sajtó durva stílusára hívta fel a figyelmet. Idéz például egy kormánypártot támadó szélbal szöveget, miszerint az egyik jobboldali jelölt „undok fekélyekkel telt el”, a másik a „legundokabb vörös rühöt” kapta el. Az undort keltő képek felidézésén túl negatív asszociációkat kelt már magában az is, ha beteges a jelölt: nem tudja ellátni feladatait, nem lehet jó képviselő. Egy másik esetben „gyermekapritó »deákpárti« virslis kolbászaival lakott jól” a jelölt.²⁷² A *Borsszem Jankó* egyik verse szerint:

„S szárnyal a hír, hogy a deákpárti hentes
Házánál emberhús: koszt, még pedig rendes.
A ki oda belép, az örökre csendes,
Husából a hentes mert lakomát rendez.”²⁷³

²⁶⁹ *Ludas Matyi*, 1868. szept. 27. 310.

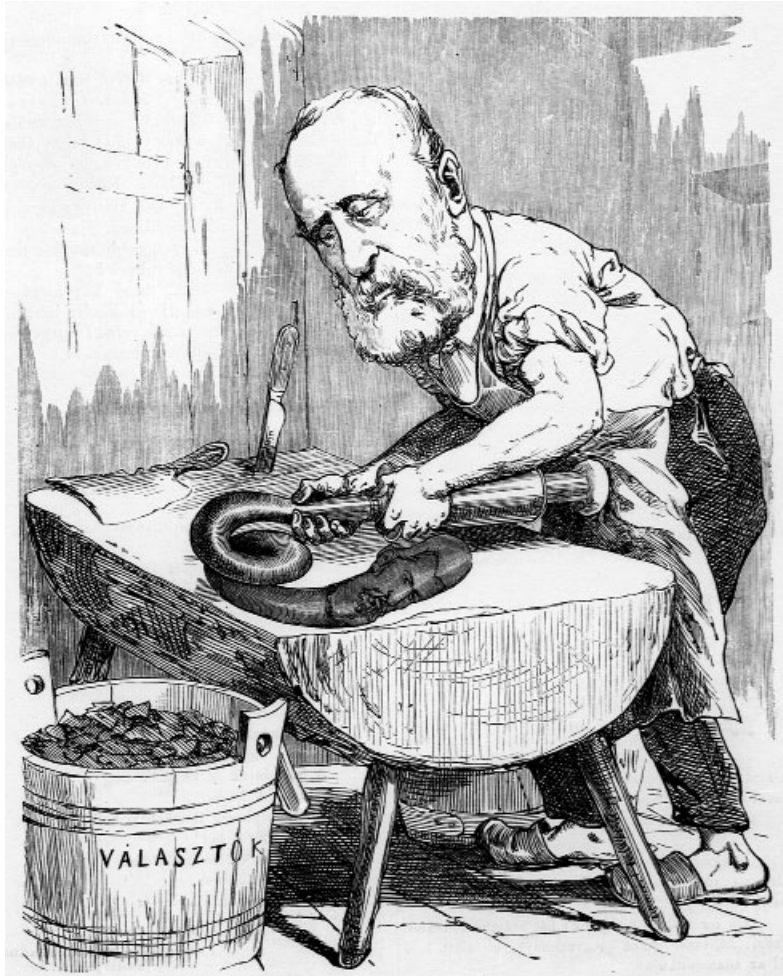
²⁷⁰ *Ludas Matyi*, 1868. okt. 18. 331. A lap később is firtatja, hogy vajon mi lesz a kormánypárti, rivális *Borsszem Jankóval*, ha az ellenzék nyeri a választásokat: *Ludas Matyi*, 1869. jan. 24. 27.

²⁷¹ *Bolond Miska*, 1868. okt. 4. 158. A lénung a német Lehnung főnév kiejtésé szerint leírva: 'bér'.

²⁷² *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 16. 2. A józsefvárosi emberhúsból készült kolbással kereskedő hentes esete a *Magyar Ujság*ban is feltűnt: „az ember-gyilkossági hír forrása s a népcsődülés oka az volt, hogy pár nap előtt egy szolgáló-leány tepertőért ment a nevezett hentesboltba. Utközken egy társnője csatlakozott hozzá, ki is azt mondá, hogy majd megkóstolja a tepertőt. A lány bement a boltba, de hogy künn várakozó nyalánk társnőjét elkerülje, a kapun ment ki, úgy hogy az utóbbi nem vette észre. Midőn aztán a két leány napokig nem találkozott, a várakozó azt a hirt terjesztette, hogy barátnője a hentesnél eltűnt. Szájról-szájra menve, a hír variációjá aztán könnyen magyarázható.” *Magyar Ujság*, 1872. jún. 12. 3.

²⁷³ *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 16. 4. Az emberhúshoz kapcsolódó történetnek a *Bolond Miska* újabb csavart adott: „Iszonyú! A napokban az a hír terjedt el Pesten, hogy egy hentes a hurkát már hetek óta **Radocza** apróra vagdalt programmjával tölti tele. Az élmélygés általános.” *Bolond Miska*, 1872. jún. 16. 97.

A végletekig, a (gyermek)gyilkosság és a kanibalizmus vádjáig merészkedik az ellenzéki sajtó – háborog a *Borsszem Jankó*. Kétségtelen, hogy *Az Űstökösben* is felbukkant ez a morbid motívum: a jobboldali Szentkirályi Mór tölt éppen emberhúst – a választóké – egy kolbászbélbe (19. kép).²⁷⁴

19.kép

„Szentkirályi Mór.

Ez az a józsefvárosi húsfüstölő, a ki emberhusból tölt virslit.”

²⁷⁴ *Az Űstökös*, 1872. júl. 1. 315. A rémhíre való utalás az 1875. évi *Bolond Miskában* is előbukkant: *Bolond Miska*, 1875. jún. 27. 160.

Elsősorban az ellenzéki élclapok éltek azzal az eszközzel, hogy fiktív tudósításokat készítettek arról, hogy hogyan számolt be a kormány napilapja egy ellenzéki és egy kormánypárti (vagy csak egy ellenzéki) képviselőjelölt gyűléséről. 1869-ben csak az oppozíció, 1872-ben már a *Borsszem Jankó* is közölt ilyesféle szövegeket (ahol természetesen az ellenzéki sajtó túlzásait mutatja be). Az *Üstökös* szerzője szerint ugyanarról az eseményről, egy Deák-párti rendezvényről a jobboldali lap a következőket írja: „roppant néptömeg” előtt az ókori rétorokat megszegyenítő módon tartott beszédet a jelölt, elegáns díszlakomát adott, majd miután elénekelték a Szózatot, békésen hazavonultak. A baloldali szerint azonban szándékosan hetivásárkor lépett színre a kormánypárti szónok, hogy sok embernek beszélhessen. A kocsmákban ingyen szolgáltak fel bort és pecsenyét, s még késő éjjel is részegen randalíroztak a leitatott polgárok. Majd fordul a kocka, s a Deák-párti újság számol be a baloldali eseményről: a kortes vasárnapra időzítette a beszédét, hogy a templomból kijövők hallják, a banketre nem mentek el, csak néhányan kiabáltak a szónoklat közben, olyanok, akik nem szavazhatnak. Mégis feldühödtek, így a baloldali jelölt inkább „jónak látta házába vissza vonulni”. Ezzel szemben a baloldali újság azt állítja, hogy óriási békés tömeg fáklyás felvonulást tartott, meghallgatták a beszédet és elénekelték a nemzeti dalokat, a jelölt nem etetett-itatott.²⁷⁵ A szerző gúnyolódott mindkét oldal napi sajtóján, a választókat befolyásolni igyekvő túlzó, hangulatkeltő tudósításokon. Láthatjuk, hogy az *Üstökös* arra is figyelmezteti olvasóit, hogy a pártos sajtó rendkívül elfogultan számolt be az eseményekről, s a két oldal hasonló toposzokat használt. Az ellenfél rendezvényéről mindkettő azt állította, hogy kevesen vettek részt rajta és csúf rendbontásba torkolt,²⁷⁶ míg a saját csoport esetében patetikusabb a hang: a résztvevők békésen viselkedtek, nemzeti himnuszokat énekeltek, és rengetegen jelentek meg. Másik hasonló beszámolójában az *Üstökös* még kiegészíti az ellentétpárokat azzal, hogy a jobboldali szónok jól megválogatott, titokban összehívott közönséghez szól, fegyveres őrékkel körülvéve, míg a baloldali utcai plakátokkal hirdette az eseményt, amelyen bárki részt vehetett, és nem volt szükség a katonaságra.²⁷⁷ A Deák-párti jelölt még úgy is védelemre szorult, hogy csak meghívottak jelenhettek meg, ezért az olvasó joggal teheti fel a kérdést, hogy mi történne egy nyilvános eseményen. Az *Üstökös* azt sugallja, hogy a jobboldali aspiráns

²⁷⁵ *Az Üstökös*, 1869. jan. 3. 2. A következő választásokkor is használták ezt az eszközt: *Az Üstökös*, 1872. ápr. 27. 205–206.

²⁷⁶ Később is feltűnő vád, hogy kevés résztvevője volt az ellenzéki összejövetelnek, de erről a *Hon* tudósítója egészen másként fog beszámolni. *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 5. 2.

²⁷⁷ *Az Üstökös*, 1869. jan. 23. 27. A „vadász” valós különbségekre is rámutatnak: a kormánypárti jelölt általában zárt helyen tartotta a beszédét, esetenként csak meghívottaknak, míg az ellenzéki nyilvános helyen nagygyűléseken szónokolt, amelyen bárki részt vehetett. Az oppozíció előnyben részesítette az ilyesfajta erődemonstrációt. Cieger: *Karnevál és hadjárat*, 45–46.

csupa olyan hírt, programot akar közölni a választókkal, amely feldühítheti őket, s veszélyes helyzet alakulhat ki. De még tovább is fokozható az ellentét: az ellenzéki gyűlésen a kormányzat szerint nem volt jelen senki sem, csak *A Hon* szerkesztője, míg a kormánypártián az egész világ részt vett, a lelkesedés óriási, s egy fővárosi kórház összes betege felgyógyult, miután a Deák-pártra szavazhattak, ami a pártsajtó csodás és csodatételes hatalmának bizonyítéka.²⁷⁸

Fiktív kormánypárti és ellenzéki képviselők rendezvényeiről hasonlóképpen tudósított a *Bolond Miska* is. Tóth Kálmán lapja szintén arra hívta fel a figyelmet, azon élcelődött, hogy ugyanarról az eseményről teljesen ellentétes módon számol be egy jobb- és egy baloldali újság. A jobboldaliban olvashatjuk a következőket:

„Tegnap ünnepünk, lokális bár, de mégis nemzeti ünnepünk volt. Fejbólintó Bálint nagy hazánkfianál és országgyűlési követünknel tisztelegtek a kerület legelső férfiai, s a nagy honfi ékes, velős, viharos éljenektől félbeszakított beszédben adott számot hároméves, buzgó, áldásos tevékenységéről. Este pedig óriási, lángoló kígyóként vonult el városunkban a fáklás menet, melyet a hálás nép az ünnepelt férfi tiszteletére rendezett. [...] Es mégis – ki hinné – egy bizonyos Tagadó Tóbiás nevű kaputos ember, látva a kerület megelegedését, sőt boldogságát, oly vakmerő, ellen-követjelöltül fellépni, és pedig foszlányos zászlóján a baloldal elmosódott programját lengetve.”²⁷⁹

Ugyanezt a baloldali zszurnaliszta pedig a következőképpen látta:

„Eddigi követünk, a jobboldal vak hive: Fejbólintó Bálint, a tegnapi napot aligha számítja örömnapi közé. Kortesei hetek óta csapják a hűhót, és tegnapra tűzték ki a napot, melyen a kerület hálás halleluját zengjen neki hároméves fejbólintásáért. No, nem volt köszönet ebben a köszönetben! Hajduka főbirája (mellesleg mondva, az exkövet unokaöccse) három jó baráttal elment hozzá tisztelegni, – ez volt a fényes deputáció; este a bábostól, (mellesleg mondva az exkövet sógora) felajánlott tizenegy, vékony viaszszál libegett-lobogott lakása előtt, – ez volt a fényes fáklás menet; a banketről (!) pedig jobb lesz egészen hallgatnunk.

Tehát ki lesz ezek szerint új követünk? senki más, mint Tagadó Tóbiás, derék földbirtokos, ki testtel-lélekkel pártunk buzgó hive, s ki legtekintélyesb férfaiunktól már is felszólíttatott a kandidálásra. A többségre bizony számíthat.”²⁸⁰

²⁷⁸ *Az Űstökös*, 1869. márc. 27. 102.

²⁷⁹ *Bolond Miska*, 1869. jan. 17. 9.

²⁸⁰ *Bolond Miska*, 1869. jan. 17. 9.

A szerző nemcsak a kétféle tudósításra utalt, hanem beszélő neveket is használt: a jobboldali Fejbólintó Bálint azért kapta ezt a családnevet, mert az ellenzék azzal vádolta a kormánypárti honatyákat, hogy a parlamentben gondolkodás nélkül szavaznak arra, amit Deák és pártja kér. Tagadó Tóbiás pedig valószínűleg a kiegyezés tartalmával, a kormány programjával nem ért egyet.

Az 1872. évi kampány alatt hasonló „tudósítás” jelent meg a *Ludas Matyi*-ben is: a *Pesti Napló* szerint a jobboldali jelöltet ünneplőbe öltözött tömeg fogadta, ebédeltek, majd fáklvás felvonulást rendeztek. A baloldalt alig néhányan várták, „a tudattalan tömeget” ámította rövid ideig a szónok, majd – megalázó módon – gyalog távozott, mert nem kapott fuvart.²⁸¹ Ugyanekkor a *Borsszem Jankó* azt hangoztatta, hogy az ellenzéknek csekély számú támogatója van. Egyik karikatúráján a kormánypárti *Pesti Napló* és a *Reform* című újságokat megtestesítő angyalok, azaz a sajtó lebbenti fel a titokról a leplet: elfújják azokat a falakat, amelyek mögött állítólag az ellenzék hívei állnak. Miután ledőlt a fal és a pártvezéreket maga alá temette, azt láthatjuk, hogy mögötte szinte senki sincs, azaz az ellenzék vezetői hazudnak támogatottságuk mértékéről. A „szinfal” megnevezéssel a rajzoló ráadásul a színházat juttatja eszünkbe, színjátékká degradálva az ellenzék politikáját (20. kép).²⁸²

Az élclapok jellemzője volt, hogy negyedévente előfizetési hirdetéseket tettek közzé, sokszor törekedve arra, hogy azok humorosak legyenek. A választási kampány sikere érdekében ezt a szövegtípust is bevetették. A *Borsszem Jankó* az 1868. évi utolsó negyedéves előfizetési felhívásában már a választóihoz szól, s programjaként azt jelöli meg, hogy ezután is „Deákkal fog tartani”.²⁸³ Ugyanekkor szintén olvasóihoz fordul a *Ludas Matyi* is, és a jól megszokott toposzokat használva a hazafiságra apellál:

„Polgárok! Ezen évnegyedes választástól függ a miniszterium állása ... ha Borsszemtelen Jankó talál győzni – finis Hungariae .. megmarad a Deákpárti majoritás! De ha Ludas Matyinak sikerül több prenumeránst toborzani, akkor kusti a kvótásoknak ... baloldali miniszterium lesz. ... Már pedig melyik bec sületes hazafi ne akarná ezt?”²⁸⁴

Egy negyedévvél később a *Borsszem Jankót* és a *Ludas Matyit* hasonló módon mint választási lehetőséget állították szembe, de ekkor elsősorban a csalásokra, a vesztegetésekre mutattak rá, amit a kormány követ el, könnyelműen költve etetésre-itatásra az adófizetők pénzét, miközben az

²⁸¹ *Ludas Matyi*, 1872. máj. 26. 171.

²⁸² *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 5. 7.

²⁸³ *Borsszem Jankó*, 1868. szept. 20. 507.

²⁸⁴ *Ludas Matyi*, 1868. szept. 20. 304. A *Ludas Matyi* szerzői rendszeresen említették a *Borsszem Jankót* különféle gúnyneveken, amelyek közül a „Borsszemtelen Jankó” még a finomabb tréfák közé tartozik (vö.: „Potysszem Jankó, Ostoba Jankó, Por-szeny Jankó”).

Szinfal előtt

Sokan vagyunk ám mi balpártiak! Szeri száma nincs a hiveknek. Mennyi még az, a ki nem látszik!

Szinfal mögött.

Egy kis szél fú — a szinfal ledől — s kisúl a törpös minoritás.

20. kép

„A szinfal előtt

Sokan vagyunk ám mi balpártiak! Szeri száma nincs a hiveknek.

Mennyi még az, a ki nem látszik!

Szinfal mögött.

Egy kis szél fú — a szinfal ledől — s kisúl a törpös minoritás.”

ellenzék azzal vádolják, hogy Oroszországból és Poroszországból is támogatást kap a kampányfinanszírozáshoz.²⁸⁵ A *Bolond Miska* is közölt hasonló tartalmú előfizetési felhívást, de valamivel később, a választások végéhez közeledve, így elsősorban már nem mozgósítási céllal: „Soha sem volt fontosabb oka a nemzetnek ellenzéki élczlapokra előfizetni, mint most. Ha a választásoknál többségben leszünk, milyen jó lesz a bukottakon nevetni, ha pedig az ellenzék marad kisebbségben, milyen jó lesz, legalább az élczlapokból – **vigasztalódni.**”²⁸⁶

Úgy összegezzük az alfejezet tanulságait, hogy a legjellemzőbb vonás az, hogy az ellenzék hevesen támadta a kormánypárti sajtót, amit a *Borsszem Jankó* igyekezett viszonzni, és bírálta az ellenzéki lapok stílusát. Kölcsönösen figyelmeztették olvasóikat, hogy kritikusan kezeljék, amit a sajtóban olvasnak az ellenfélről és a saját oldalról. Az erőteljes ellenzéki offenzíva oka elsősorban nem a tematikában keresendő, bár kétségtelenül hozzájárult a választások időszakában kiéleződött küzdelem. A liberális felfogással ellentétben a sajtó szubvencionálása (az oppozíció sajtója nem részesülhetett ilyen támogatásban), ezért (is) intézett a kormánypárti orgánumok ellen támadást a baloldal. A kormány sajtópolitikája következtében a kiegyezést követő években sajtóperek csak az ellenzéki (és a nemzetiségi) újságokat sújtották. Az élczlapok saját humoros eszközeikkel az ellenzéki sajtó hátrányos helyzetére is felhívták olvasóik figyelmét.

²⁸⁵ *Ludas Matyi*, 1869. márc. 14. 73. A *Borsszem Jankó* is közli a vádat, amit a *Ludas Matyi* természetesen tagad: *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 6. 94., *Ludas Matyi*, 1869. márc. 14. 73. Mégis először *Az Űstökös* említi, hogy a szélbalt Oroszország és Poroszország támogatja, máskor pedig azt láthatjuk, hogy a baloldal Otto von Bismarck kancellár anyagi segítségét élvez a korteskedéshez, a *Pesti Napló* vádjai szerint. Jókai lapjának karikatúrája szerint Kemény Zsigmond mindenféle eszköz segítségével keresi a kampányfinanszírozásra kapott porosz tallérokat. *Az Űstökös*, 1869. jan. 7. 13., *Az Űstökös*, 1869. febr. 20. 62. Jóval később, áprilisban a *Bolond Miskában* is feltűnik a vád, amelyet a szerző felháborodva tagad egy versben. *Bolond Miska*, 1869. ápr. 4. 53. A következő szám címlapkarikatúráján Kakas Márton *Az Űstökös*ből és Bolond Miska beszélgetnek. Mindkettő nagy zsákokat cipel, s Kakas Márton az orosz rubelek maradványát, míg Miska a porosz tallérokból megmaradottakat viszi benne – a kép címe szerint titokban. *Bolond Miska*, 1869. ápr. 11. 57.

Poroszország az *Ungarische Monatsschrift* című, Magyarország Németországhoz közeledését szorgalmazó újságot finanszírozta részben 1868-tól (és bizonyíthatóan még 1869-ben is). Hiába akarta titkolni Bismarck a szubvencionálást, gyorsan kitudódott (a *Borsszem Jankó* is cikkezett a lapról, azt állítva például, hogy abban csak „Bismarck subventiója tartja a szuszit”, *Borsszem Jankó*, 1868. jún. 7. 269.), amire a kormányajtóban azzal a feltételezéssel reagáltak, hogy Poroszország ötmillió tallérral támogatja a szélbalt. De Berlin csak az *Ungarische Monatsschrift*et segítette. A lap csekély hatást gyakorolhatott, mivel Magyarországon csak a fővárosban terjesztették, és mindösszesen 350 példányban nyomtatták, amelynek majdnem a felét Berlinbe küldték. Feldmann, Dominik: *Von Journalisten und Diplomaten. Die Entdeckung der Presse für Außenpolitik in Preußen und Österreich, 1849–1879*. Berlin, 2016. 193.

²⁸⁶ *Bolond Miska*, 1869. márc. 28. 49.

5. A zsidók szerepének megítélése mint kampányeszköz

A politikai élet szereplői nemcsak a sajtótól tartottak, hanem egy felekezeti csoporttól, a zsidóságtól is, nehezen kiszámítható választói viselkedésük miatt.²⁸⁷ Az első magyar kormány a kiegyezést követően betervezte a zsidók polgári és politikai egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot (1867. évi 17. tc.), azaz a korábban jogfosztott izraeliták választókká és választhatókká léptek elő.²⁸⁸ A vagyoni vagy a műveltségi cenzusnak közülük (különösen a városokban) sokan megfelelhettek,²⁸⁹ ráadásul a választások szempontjából nem elhanyagolható, hogy nem feltétlenül rendelkeztek régi családi-rokoni elköteleződésekkel, földrajzi, személyi vagy bármilyen más kötődéssel egy-egy jelölthöz. Így mindkét oldalt foglalkoztatta, hogy mire fognak szavazni, mindegyik párt mozgósítható potenciális támogatókat látott bennük. Ezért jelentették ki *Az Ústökös*ben 1867 végén, hogy „A jövő évi választásoknál/ Ez nem megveendő csoport lesz.”²⁹⁰ Az ellenzékiek az 1869-ben először választó zsidóságról azt feltételezték, hogy inkább a kormánypárt képviselőire fognak voksolni, mintegy hálájukat kifejezve az egyenjogúsításért.²⁹¹ A *Borsszem Jankó*ban közölt jobboldali kortesnóta egy sora azt mutatja, hogy a kormánypárt hasonlóan vélekedett: „Zsidó okos választó lesz.”²⁹² De ezzel ellentétes nézet is napvilágot látott. A *Ludas Matyi* egyik szereplője megkérdezi izraelita beszélgetőpartnerét, Icziget, hogy miért fog minden zsidó a kormánypártra szavazni. A válasz – a lap irányvonalának megfelelően – gúnyos kiegyezéskritikát tartalmaz. Iczig ugyanis közli, hogy bizony nem fog minden zsidó a jobboldalra szavazni, mert a kormány a puskák beszerzését Ausztriára bízta (és nem a zsidókra), pedig Ausztriában semmi máshoz nem értenek, csak ahhoz, hogy egy háborút hogyan

²⁸⁷ A *Bolond Miskában* egy másik aspektus is feltűnik: a jelöltek egymás szidalmazására is használták a „zsidó” jelzőt. *Bolond Miska*, 1869. jan. 3. 3.

²⁸⁸ Welker Árpád arra hívta fel a figyelmet, hogy a kortárs politikai irodalom és a statisztika nem foglalkozott behatóan azzal, hogy egy új csoport, a zsidóság választóvá és választhatóvá lépett elő. Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 124. Láthatjuk azonban, hogy az élclapok szerzőit élenként foglalkoztatta ez a kérdés.

²⁸⁹ A választások alakulására a zsidók a legjelentősebb befolyást a főváros két kerületében, Terézvárosban és Lipótvárosban gyakorolhatták. Az emancipációt követően országos viszonylatban körülbelül 10%-kal emelkedett a választásra jogosultak száma, azonban ebből az adatból még nem tudunk a zsidóság arányára megbízható következtetéseket levonni. Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 127–130.

²⁹⁰ *Az Ústökös*, 1867. dec. 28. 411.

²⁹¹ A szakirodalomban is él az a sztereotípia, hogy a zsidók egységesen szavaznak. Ennek azonban ellentmond például Jókai győzelme Terézvárosban, ahol a diadalban jelentős szerepet játszott az író filozemita attitűdje. Welker: Wahrmann a magyar Országgyűlésben, 151.

²⁹² *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 31. 49.

kell elveszíteni.²⁹³ Ezzel a Poroszországtól elszenvedett 1866-os katonai vereségre utal, s arra, hogy szükséges az önálló, Ausztriától független magyar hadsereg, mert Ausztria vesztes háborúba fogja sodorni az országot, azaz a párbeszéd a Kossuth nyílt leveleiben megfogalmazott figyelmeztést ismétli meg.

Az izraeliták a vicclapok szerint gyorsan alkalmazkodtak a többségi társadalomhoz, éltek újonnan megszerzett jogaikkal, és kivették a részüket a választási kampányból. Több olyan karikatúrát is találhatunk, amelyeken a jókedvű, erősen gesztikuláló zsidót látjuk kortesként. Nem egyszer a kocsmárosból – aki korábban csak otthont adott a választási rendezvényeknek – lett kortes (21. kép).²⁹⁴

21. kép

„Az emancipáció után egy évre.

Leghatalmasabb kortesvezér lesz a zsidó kocsmáros.”

A kocsmáros-kortes *Az Űstökös* képén még csak jóslat, de a *Borsszem Jankó* későbbi karikatúráin ugyanezt figyelhetjük meg: a zsidóemancipáció előtt Ábrahám kocsmáros még mosolyogva mutatja, hogy hogyan vedelnek és verekszenek a magyarok, s örül, hogy ebben ő nem vehet részt, csak hasznot hajt belőle. Majd az emancipáció után már ő is részese a választásokhoz

²⁹³ Kortárs sztereotípiá, hogy a zsidók kereskedők, háborúk alatt pedig alaposan meggazdagodó hadianyagszállítók. *Ludas Matyi*, 1868. márc. 22. 96. A szövegnek zsidóellenes éle is van: az izraeliták mindent aszerint ítélnék meg, hogy abból nekik van-e hasznuk.

²⁹⁴ *Az Űstökös*, 1867. júl. 27. 236.

kapcsolódó eseményeknek, a képen éppen alaposan ellátják a baját.²⁹⁵ Más-
kor megpillanthatjuk a zsidókat, amint választókerületük jelöltjét, Jókait
hallgatják: nemcsak a felnőttek isznak, hanem még egy izraelita kisgyerek is
bort kóstolgat.²⁹⁶ A zsidók – a korábban már bemutatott módon – Jókaihoz
és Horn Edéhez kapcsolódóan tűntek még fel a leggyakrabban a vicclapok-
ban, illetve a kortesek vagy jelöltek hitelezőjeként, visszatükrözve a kortárs
sztereotípiákat.²⁹⁷

A zsidók lehetséges szerepéről való gondolkodás, a találgatás, hogy kire
szavaznak, érthető módon csak a kiegyezést követő első választási kampány
során játszott kitüntetett szerepet, később már csupán egy-egy jelölthöz kap-
csolódva bukkannak fel.

6. Háborús metaforák a kampányok szolgálatában

Választási kampányokról tudósítva, voksolásokra készülve ma is gyakran
használnak a harcászathoz kapcsolódó metaforákat, de ennek 1868–1869-
ben másfajta aktualitása is volt: az 1849-es szabadságharc vérbe fojtásának
húszéves évfordulójára emlékeztek a kortársak. A forradalom gondolata
– veszélye – időszerűbb lehetett, mint amilyennek azt esetleg az utókor
gondolhatja. Ágai lapja azzal fenyegetett, hogy ha a baloldal nyerné a vá-
lasztásokat, újabb forradalom törne ki az országban, vége szakadna a békés
fejlődés időszakának, amelynek egyetlen záloga a jobboldali kormány. A
forradalom kirobbantásának szándékát sugalló vád, annak kockázata ellen
tiltakozott a baloldali sajtó, de azt is hangoztatta, hogy egy forradalom
felvállalása hazafiasabb lenne, mint a kiegyezés támogatása.²⁹⁸ Ez utóbbi
aspektus ugyan hiányzik a *Bolond Miska* szövegéből, amely a jobboldali
félelmeken gúnyolódik, de a retorikája azért meglehetősen harsány:

„Proklámáció.

(Jajveszéklik a »jobb« lapok.)

Fel, fel vitézek a csatára! Hí a haza, most vagy soha! A tatár Dsingi-
szek kutyafejei beledugták orrukat hazánk szent földjébe; a török basák
magyar telken magyar leányok közül rekrutálták háremüket; a német
belemártott bennünket a Gründlichkeit feneketlen tengerébe; – de soha

²⁹⁵ *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 3. 6–7.

²⁹⁶ *Borsszem Jankó*, 1869. jan. 31. 45.

²⁹⁷ Az élclapok hasábjain a zsidóknak tulajdonított tipikus foglalkozásokról lásd: Tamás: *Nemze-
tiségek görbe tükörben*, 186–187.

²⁹⁸ Például: *Ludas Matyi*, 1868. jún. 14. 189. A napilapokban is annak a lenyomatát láthatjuk – a
baloldal állandó védekezésre kényszerült, hogy nem kíván forradalmat kirobbantani –, hogy a
kortárs diskurzus szerves része lehetett ez a vád. Például: *Pesti Napló*, 1869. márc. 2. 1., *Pesti
Napló*, 1869. márc. 4. 1.

őseinktől meghódított szent országunk nem forgott oly veszélyben, mint jelenleg. Akkor idegenek tépték-szaggatták nevünket, hirünket, vagyonunkat; – most minvérünk, minnemzetünk fiai rakják házunk tetejére a lángholó fáklyákat.”²⁹⁹

A baloldali veszélyt eszerint a Deák-párt még nagyobbnak látja, mint egykor a tatárjárást vagy az oszmán hódítást.³⁰⁰

A kormánypárti sajtó azzal fenyegetőzik Tallérossy Zebulon szerint, hogy ha a baloldal győz, „gyün a muszka”. Ezt nem tartja valós veszélynek, azonban azt, hogy „gyün katonaeexecutio”, ami a provizóriumbeli adóbehajtásra utal, már mindenki számára értelmezhető ijesztgetésnek véli.³⁰¹ Ha forradalom törne ki a balpárt győzelme után, – állítják – ismét orosz seregek jönnének az országba leverni a felkelést, ami embervesztéséget, nemzeti gyászt, traumát, a vereség miatt megalázottságot eredményezne.³⁰² Egy másik versben is leszögezik, hogy a kormányzat az orosz veszéllyel és egy újabb háború kiterésével fenyeget. Ha a baloldal győzne, annak súlyosak lennének a következményei, mert akkor „bukik minden”, mivel „Baloldalon átok / Várazdik ránk”, a baloldalt szerintük csak rablók és parasztok támogatják. Végül záró strófájában kijelenti *Az Űstökös*, hogy „Ugy van életünk csak, / Ha a bal bukik.”, azaz az ellenzék győzelme egyenesen halálos veszélyt jelentene.³⁰³ 1872-ben is feltűnik mindkét elem: a jobboldal az orosz támadás veszélyével és a forradalom szításának vádjával ijesztgeti a választókat arra az esetre, ha az ellenzék diadalmaskodna.³⁰⁴ A kormánypárti sajtó azzal mobilizálhatta az elégedetlen választókat, hogy emlékeikre, személyes veszteségeikre apellálva lefestette, mi történhetne, ha az oppozíció nyerne. Az egyén személyes félelmeinek felbresztése hatásos fegyver lehetett, mivel testközelibb, nem annyira elvont, mint a kortárs retorikában nagy tradíciókkal rendelkező nemzethalál-vízió. E módszer ellen rendre tiltakoztak az ellenzéki lapok.³⁰⁵

²⁹⁹ *Bolond Miska*, 1869. márc. 14. 42.

³⁰⁰ A kutyafejű tatárok a magyar folklórban többször felbukkanó elem. Az elnevezés „keletkezhetett a tatárok torzított koponyájából vagy vezéreik jelvényéből, a kutyakoponyából, de lehet az ismeretlen, félelmetes népeknek kijáró képzeletszülte gúnynév is.” A szókapcsolathoz negatív asszociációk kapcsolódnak (félelem, kegyetlenség). Dobos Ilona – Kósa László: *Tatár mondakör szócikk*. In: Orttutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. köt. Budapest, 1982. 223.

³⁰¹ *Az Űstökös*, 1869. febr. 20. 57. Később, 1871-ben megjegyzi Zebulon, hogy mivel a Monarchia közeledik az Orosz Birodalomhoz, nem lesz érve a kormánypártnak, amivel a választókat ijesztgetheti, s kérdi fiktv levélben: „Mar most hun keresem én magamnak új mumust?” Majd megállapítja, hogy szerencse, hogy még maradt radikális nem magyar nemzetiségű képviselő, mert így az ő törekvéseikkel még lehet félelmet kelteni a szavazókban, és így agitálni a Deák-párt mellett. *Az Űstökös*, 1871. dec. 23. 614.

³⁰² *Az Űstökös*, 1869. febr. 20. 59.

³⁰³ *Az Űstökös*, 1869. febr. 27. 66.

³⁰⁴ *Az Űstökös*, 1872. júl. 8. 328.

³⁰⁵ Például: *Ludas Matyi*, 1869. márc. 14. 74.

A baloldali választási rendezvények leírásakor a *Borsszem Jankó* szerzői szívesen alkalmaztak harci cselekményekre utaló szavakat, ami felerősített egy esetleges forradalomtól való félelmet.³⁰⁶ Kiderült például, hogy az ellenzék megfutamította a kormánypártiakat, sebesülteket hagytak hátra, a Deák-párti választókat megtámadták, a balközép „rohammal elfoglalta” az egyik települést, máshol pedig kormánypárti embereket vertek agyon.³⁰⁷ Baloldali fiktív csatajelentést is közzétett a *Borsszem Jankó*, amely szerint

„A lelkes balközép rohammal elfoglalta Sárlakot. Vitézül harcoltunk. Hatvanhét hatvanhetes deákpártit elagyabugyáltunk. Két deákpárti fület, melyeket Icsivics Athanáz, lelkes balpárti levágott, mellélkelünk. Éljen Jókai, Tisza, Irányi, Madarász és Miletics! Csákány Marczy kortes-ezredes.”³⁰⁸

A kortes neve és rangja beszédes, mint ahogy az is, hogy a szöveg jelzi a nemzeti képviselekkel való baloldali együttműködést. A választási rendezvények ilyen leírása az oppozíció agresszivitására utal, fizikai és verbális erőszakra egyaránt, s a nem-ellenzéki szavazók szemében a fiktív tudósításnak lehetett lejárató hatása. De egy másik álhír szerint a Deák-párt is bebiztosítja magát a következő választásokra: „600 darab mell- és hasvértet rendelt meg Berlinben”,³⁰⁹ vagyis a kortársak durva, hosszú választási kampányra és voksolásra számítottak 1868-ban. A következő választáskor a *Borsszem Jankó* szerint az emberek a kortesdal rossz rímein botránkoztak meg, de úgy tűnik, hogy az erőszak már nem lept meg őket:

³⁰⁶ Ez az asszociáció, szóhasználat sem előzmények nélküli. Már egy 1840-ben kiadott angol útleírás választásokról szóló fejezete is középkori lovagi hadsereghez hasonlóan felfegyverkezett, elviselhetetlenül lármázó szavazókról számol be. Az utazónó kiemelte még a papoknak a választások során játszott szerepét, illetve azt, hogy a jobbgyok a választásokra mintegy ünnepként tekintettek, és szívesen kimaradtak a küzdelmekből. Pardoe, Julia: *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839–1840*. Vol. 2. London, 1840. 149., 155., 158–159., 164–165.

³⁰⁷ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 86. Politikai napilapokban is megjelentek olyan szövegek, amelyek szinte háborús jelenetként írják le a voksolásokat, és embervesztéséről is beszámolnak. A baloldali képviselőjelölt, Boda Márton a balközép napilapnak, az *Ellenőrnek* küldte be 1872. június 23-i dátummal beszámolóját a felsőöri kerületben történekről: „...az elnökség, a szolgabíró úr már nem lettek ám közönyösek, hanem a katonaságnak rögtön parancsot adtak, hogy rohammal támadja meg a népet és szórja szét. A katonaság engedelmesskedett és kivont kardokkal lóháton vágatott híveimre, tipratta, szúrta, vágta őket kíméletlenül. Két ember szörnyet halt azonnal és számosan köztük, apró gyermekek, nők, aggok, ifjak súlyosan megsebesültek. Többeket a lovak gázoltak agyon.” Idézi: Tóvölgyi Titusz: *A magyar ellenzék véres küzdelme vagyis gyász-napok a magyar nemzet életéből 1872. 2. köt.* Pest, 1872. 88. Az *Ellenőrt* lapozgatva nemcsak Boda panasza olvasható (1872. jún. 28. 2.: „Hogyan lett megválasztva Hollán Ernő ur!”), hanem más hasonló tartalmú leveleket is találhatunk.

³⁰⁸ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 86. Miletics Szvetozár (Svetozar Miletic, 1826–1901): újságíró, szerb nemzeti képviselek, a *Zasztava* című napilap szerkesztője, a nagyszerb eszme hirdetője. Színnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 8. köt. 1902. 1398–1400.

³⁰⁹ *Borsszem Jankó*, 1868. jún. 28. 321.

„A ki Horváth Döme,
Fusson ki a szöme! [...]
A ki Csernátoni
Fel kell akásztoni!”³¹⁰

A verbalitás mezején vívott harcban azonban az ellenzék sem akart alulmaradni. A *Ludas Matyi* fiktív tudósítója szintén úgy számol be a választásokról, mint egy komoly háborúról: a jobboldaliak kivont karddal sétálgatnak és ágyúkat sorakoztatnak föl a fővárosban.³¹¹ Máskor egy kormánypárti korteseknek kiírt „álláspályázatból” kiderül, hogy olyan embert keresnek, aki erkölcstelen, tud etetni-itatni, sőt löni is, mivel revolverekkel is felszerelik, mint egykor Ungváron (azaz lehetővé teszik a fegyverhasználatot – civilek ellen).³¹² Az ellenzéki lapok nemcsak ebben a szövegben, hanem többször utaltak burkoltan vagy nyíltan az 1867. évi ungvári időközi választásokon történetekre, amivel szemléltethették, hogy a kormánypárt nem az a békés erő, aminek propagálja magát, nem riad vissza attól, hogy hatalmi eszközökkel, akár fegyveres akciókkal befolyásolja a választásokat. Az oppozíció részéről nemcsak az erőszakot kifogásolták, hanem a hivatalnokok erőteljes nyomásgyakorlását is a szavazókra, valamint azt a csalási módszert, amikor más nevében vagy halottak nevét felhasználva voksolt valaki.³¹³ Ezt illusztrálja egy Deák-párti „lovagias vallomása”, amely szerint

„Nálunk pénz, bor, hivatal, csel,
Puska, szurony, börtönök,
Mind csak a célhoz vezető
Szent és szabad eszközök.”³¹⁴

A bírálatok sora nem szűnt meg, később is a fegyveres erők jelentek meg az ellenzéki élclapok hasábjain a szabad választások kormánypárti biztosítékaiként: egy karikatúrán fegyveresek állják el az utat és törnek rá a baloldali

³¹⁰ *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 2. 6. A baloldali kortesdalokat író poétákat máskor sem dicséri meg a *Borsszem Jankó*, példaként említhetjük a bírált „hurok Deákpártnak” frázist: *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 9. 4–5. Az ellenzéki versek stílusát nem csak a vicclapok illették kritikával: „A baloldali képviselőjelöltek ellen naponta küldenek be szerkesztőségünkhöz gúnyverseket. Kérjük az illető urakat, kíméljenek meg bennünket, ne fárasszanak azok elolvasásával s tanulják meg, hogy a politikai ellenfél személyiségét bántalmazni férfiatlanság.” *Kecskeméti Lapok*, 1869. febr. 27. Idézi: Miklós: *A Kecskeméti Lapok története*, 17–18.

³¹¹ *Ludas Matyi*, 1872. jún. 23. 202.

³¹² *Ludas Matyi*, 1869. febr. 7. 47.

³¹³ A választási visszaélések sorolásakor Tövölgyi Titusz is ismertet példát: olyan jobboldali szavazó halotti bizonyítványát mutatja be, aki – meglepő módon – halála után szavazott. Tövölgyi: *A magyar ellenzék véres küzdelme vagyis gyász-napok a magyar nemzet életéből*, 134. A *Borsszem Jankó* azonban Tövölgyi munkája ellen intéz kirohanást: egy gyászkeretes írással gúnyolódik annak tartalmán. *Borsszem Jankó*, 1872. jún. 28. 7.

³¹⁴ *Ludas Matyi*, 1869. febr. 21. 59.

szavazókra, vagy pandúrok támadják meg az ellenzékieket, hasba szúrják, fokkal megverik vagy éppen megölik őket – ez lenne a békés (és nem forradalomra törekvő) jobboldal.³¹⁵ Az ellenzék hatalommal való visszaélés miatt kétségbe vonta a választások szabadságát, tisztaságát: egy történet szerint nem létező vádakkal (például: gyilkolhatott volna) csuktak börtönbe számos baloldali választópolgárt, hogy ne adhassák le a voksukat.³¹⁶ Máskor a magyarországi választásokról egy orosz megbízott erősen túlzó, képekkel illusztrált fikatív tudósítását olvashatjuk:³¹⁷

„Félország szekéren, fél világ lóháton,
Olyan népindulást én még sohse láttam.
Még most csak a nyelét hordják a puskának
Még mostan háborut csak puffra csinálnak,
Még most csak próbálják, hogy kell verekedni?
S a nagy harczból már sem birnak kirekedni.
S a hogy tréfából eldöngetik a lépest,
A krimi háboru bliktri³¹⁸ ahoz képest.
Nyolczszáz ezer főre becsülöm a gárdát.
Uniformisuk van, (már kaptak kokárdát).”

A külföldi szemlélő a zászlós menetet, ahol lovaskocsi is vonulnak, hadseregként értelmezi, a kocsmai verekedést a krími háború borzalma-ihoz hasonlítja, majd magas hadi kiadásokat jósol, s megállapítja, hogy a mozgósításért igen sokat tesznek: „Harczi felhívással tele mindenütt a fal”. A karikatúrán a képviselőjelöltek plakátjait láthatjuk, illetve azt, hogy egymás falragaszait áthúzzák, átragasztják.³¹⁹ A cárnak azt jelenti, hogy ez egy ijesztő, „Rettentő ország”, és azt tanácsolja neki, hogy „Uram, oda mostan hadsereged ne küldd / Mert abból hirmondó se jön vissza nekünk.”³²⁰ Ezzel a történettel *Az Űstökös* az esetleges orosz támadás veszélyével való fenyegetést is igyekezett leszerelni.

³¹⁵ *Az Űstökös*, 1872. júl. 1. 320., *Ludas Matyi*, 1872. jún. 16. 193.; karikatúrán: *Ludas Matyi*, 1872. jún. 16. 197.

³¹⁶ *Az Űstökös*, 1872. jún. 22. 304.

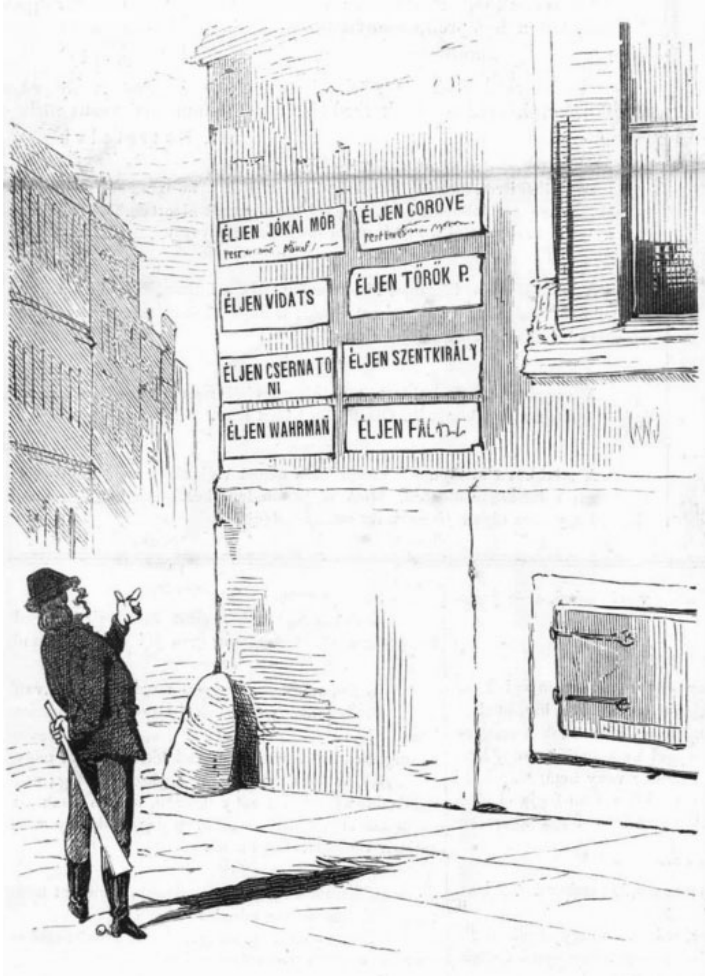
³¹⁷ A *Bolond Miska* írásában egy „angol ezredes érkezik Magyarországra, a választási ütközetek tanulmányozása végett”. *Bolond Miska*, 1869. febr. 7. 21. Ugyanebben a számban kijelenti a fikatív „A kortes. Választási szaklap” hasábjain az egyik szerző, hogy a háború az semmi a magyarországi választási mozgalmakhoz képest. *Bolond Miska*, 1869. febr. 7. 22.

³¹⁸ 'Semmiség, csekélység'. Benkő (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1. köt., 312.

³¹⁹ A falragaszok kiragasztása vagy éppen letépkedése azok nagy száma miatt valóban feltűnő jelenség lehetett. A *Pesti Napló* összesen 24.760 darab Pesten kiragasztott plakátról tudott 1872. június közepéig, ami a kampányidőszaknak még csak nagyjából a közepét jelentette. *Pesti Napló*, 1872. jún. 14. Esti kiadás. Pártonként részletezve idézi: Szabó: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén, 40.

³²⁰ *Az Űstökös*, 1869. márc. 13. 85–88.

A képviselők ellenségeskedésére és a plakátok nagy számára hívja fel a figyelmet a *Bolond Miska* egyik karikatúrája is (22. kép).³²¹

22. kép
„Utcasarkon.

Ha a különböző pártok is oly szépen megtudnának férni egymás mellett, mint itt ezek a különböző plakátok!”

³²¹ *Bolond Miska*, 1869. febr. 14. 25. A következő kampány időszakában is feltűnnek a plakátok a házfalakon. Ekkor egy házmaster mérgelődik, hogy mennyi falragaszt tettek ki a különböző jelöltek neveivel a házfalra, pedig ő kiírta oda, hogy „Kéretik e helynek tisztán hagyása”, s csak arra az egy kis területre nem ragasztottak semmit. *Bolond Miska*, 1872. ápr. 28. 69.

A harciasság, a háború motívumához kapcsolódik a verekedések rendszeres megjelenítése. A kormánypárti sajtóban ez természetesen az ellenzék fő jellemzője: egy karikatúra bemutatja az oppozíció egy részének, a hazai demokratáknak a viselkedését, akik isznak és egymást ütlegetik. A jelenet inkább a középkorra emlékeztet, mint modern időkre, amivel szemben ott áll, hogy a külföldiek építenek, alkotnak („Honi demokraták. Külföldi demokraták”).³²² Más alkalommal is láthatjuk hasonlóképpen ábrázolva az ellenzék: szónokolnak egy kocsmában az asztal tetején állva, vagy már ittasan az asztal alatt fekszenek, végül felforgatják a kocsmát, összetörik a berendezést, romokat hagynak maguk után. E gúnyképek azt sugallják, hogy ha ezek a csoportok kerülnének többségbe az új országgyűlésben, a kiegyezési, alkotmányos rendszerből semmi sem maradna, mivel csak rombolni tudnak, építeni nem, ráadásul életformájuk morálisan megkérdőjelezhető, megvetendő.³²³ Természetesen az ellenzéki sajtóorgánumok is használták a verekedés motívumát azzal a céllal, hogy a kiegyezéspártiakat degradálják.³²⁴ A *Bolond Miska* pedig egy orvos fiktív hirdetményét tette közzé, amelyből kiderül, hogy minden, a választási események közepette megsérülő embert ellát, bármelyik párt hívei látták is el a baját:

„Tisztelettel tudatom a tekintetes választó és nem-választó közönséggel, hogy sebészi műhelyem mától kezdve a választás napjáig (ezt természetesen bezárólag) a nagyérdemű kártvallott publicum érdekében éjjel-nappal nyitva marad.

A humanitás embere lévén, pártot nem ismerek. Hasonló szivességgel és hasonló műgonddal gyógyítom a fejet, melyet deákpárti furkós botok vertek be, s a sebet, melyet balpártbeli fegyverek ütöttek.

A szent cél tekintetéből [!] áruimat tetemesen leszállítottam; szegényeknek pedig, kik pártuk egyik vezérétől bizonyítványt hoznak, hogy a haza ügyében kifejtett buzgóságuk folytán vallottak testbeli kárt, ingyen rendelek.

³²² *Borsszem Jankó*, 1868. máj. 3. 206–207. A karikatúra a demokrata körökre utal, amelyeket – a reformkori Ellenzéki Kör mintájára – a szélbal szervezett országszerte. Farkas: Vidats János tragédiája, 1301–1302. Hasonló az üzenete annak az ugyancsak két részből álló karikatúrának is, amely a németországi demokraták – sokkal békésebb – politizálási stílusát veti össze a hazai demokratákéval, akik csak isznak és verekednek. *Borsszem Jankó*, 1868. aug. 30. 456–457.

³²³ Az ellenfél – legyen az kormánypárti vagy ellenzéki – erkölcsi értékeit, tartását vonják kétségbe a mértéktelen alkoholfogyasztásra, a részegességre utaló képek és szövegek. Az *Üstökös* rajzán például a kormánypárti képviselőt egy hordó borért cserébe meg fogják választani a következő voksoláskor. Az óriási boroshordón elmondja szónoklatát, majd megéljenzik, miután bejelenti, hogy a bort meg kell inniuk. *Az Üstökös*, 1868. dec. 20. 408.

³²⁴ Lásd például: *Az Üstökös*, 1869. jan. 30. 89.

A t. cz. közönség legalázatosb szolgája
Dr. Dulcamara,³²⁵
világhírű sebész, fogász, szemész, gégész, szülész, fülész, tüdész.”³²⁶

A választásokat olyannyira erőszakosnak tartja a *Borsszem Jankó* egyik szerzője, hogy szövege szerint a betyárok indítványozták a büntetőtörvénykönyv egyes fogalmainak cseréjét: a „gyilkosság”-ot a „szabad választás”-ra kell változtatni, az „emberölés”-t „kapacitáció”-ra, a „gyilkos”-t „kortes”-re.³²⁷

Az élclapok mindegyikére jellemző volt tehát az agresszív verbális megnyilvánulások és a fizikai erőszak megjelenítése a karikatúrákon és a szövegekben, mind ellenzéki, mind pedig kormánypárti oldalon. A politikai napilapokkal szemben, amelyekben képek nem szerepeltek, a gúnyrajzok vizualitása erős hatásfokozó eszköz lehetett.

7. Az ellenfél kortesmódszereinek elítélése

A *Borsszem Jankó* 1868-ban bíráló-oktató szándékkal közölt ironikus cikket arról, hogy a következő választásokon hogyan „kell” korteskedni, hogyan szoktak a baloldali politikusok szavazókat szerezni:³²⁸ „Egy pohár bor, egy kis pecsenye, és hasonló erkölcsi eszközökkel szoktam én kapacitálni.”³²⁹ A *Borsszem Jankó* – nem csupán ebben a szövegében – persze azt sugallja, hogy kizárólag az ellenzéki képviselőjelöltek és korteseik vesztegetik meg támogatóikat, pedig tudjuk, hogy a választásokon mindegyik párt alkalmazott ilyen módszereket. A vádakra a válasz sem maradhatott el. Míg az ellenzéki pártok saját élclapaik szerint becsületesen mérettetik meg magukat, tiszteséges eszközökkel kampányolnak, a kormánypárt tart nagy lakomákat ingyen étellel és itallal, kizárólag az ő korteseik nyúlnak a megvesztegetés különböző

³²⁵ Dr. Dulcamarát nem Tóth Kálmán találta ki, a figura Gaetano Donizetti *Szerelmi bájtal* című operájának vándorló kuruzslója, aki magát csodadoktorként tünteti fel. A *Bolond Miska* híktív hirdetéséből is láthatjuk, mindentudó, minden területhez értő „csodadoktor” áll a megvert szavazók rendelkezésére.

³²⁶ *Bolond Miska*, 1869. jan. 31. 19.

³²⁷ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 85.

³²⁸ A kortesek személye, az, hogy kinek mennyire rutinos kortest sikerült megnyerni, befolyásolhatta a dualizmus kora első választási eredményeit. Mikszáth örökölte meg azt a történetet, amely szerint Jókai kortese, Bercsényi Béla egy Gorove-párti tanyára tévedt, s ügyes szónoklatával éjfélre mindenkit Jókai-pártivá tett. Mikszáth Kálmán: *Ellenargumentumok*. In: R. Hutás Magdolna – Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkék és karcolatok*. 68. köt. Budapest, 1973. 46–47. A *Bolond Miska* a következőképpen definiálta a kortest: „minden harmadévbén virágzó növény, eleven perpetuum mobile, kiapadhatlan borforrás, követjelöltet fogamzó anyaméh.” *Bolond Miska*, 1869. febr. 21. 30.

³²⁹ *Borsszem Jankó*, 1868. okt. 4. 533.

formáihoz.³³⁰ A „Kortés tanulmányfők” című karikatúrával azt szemlélteti *Az Üstökös*, hogy a jobboldaliak és a Deák-párt mellett korteskedők erősen ittasak, míg a baloldaliak daliás magyar legények. Jól érzékelhető a kontraszt a két párt szónokai között (23. kép).³³¹

A szélbal újságban a jobboldali kortesek nevei is beszédesek: „Kortyosi Palkó, Szomjas Bandi, Csutora Jóska, Bormegiszsza Pista, Torkosi János”.³³² Mindegyik családnév ivászatra vagy lakmározásra utal. Kortesnótákban ugyancsak feltűnik a kormánypártiak mértéktelen borfogyasztása s az, hogy a Deák-párti jelölt „Választóit pénzen veszi”. Ezzel szemben a baloldal nevében a következő hangzik el: „Mi nem pénzért korteskedünk / Nem adjuk el testünk, lelkünk.”³³³ Az etetés-ítás és pénz mellett másféle kortesmódszerek is teret kaptak, például egy történet szerint egy pár csizma egy kormánypárti szavazat ára.³³⁴ A korteskedés túlkapásainak elítélése mindkét oldalon a megvesztegetésekre, a különböző befolyásolási módszerekre fókuszált, amelyek azonban számos más kontextusban is feltűntek az élclapokban. E tematikában is a kizárólagosság jellemzi az elemzett humoros sajtót: csak a „másik” kortese veszteget, kizárólag ő erkölcsstelen. Mindemellert a korteskedés „veszélyes munka”. Pártállás megjelölése nélkül közölt a *Borsszem Jankó* a választások befejezése utáni napokban egy korteseket ábrázoló karikatúrát: mindhárom figura fejét számtalan kötés, sebtapasz és duzzanat „díszíti”, mindegyiküket jó néhányszor alaposan elnászpángolták a kampány alatt (24. kép).³³⁵

A kortesek és a képviselőjelöltek választások alatt alkalmazható eszköztárát a *Bolond Miska* egy gúnyképe összegezte: különböző alkoholos italokat, kokárdákat és zászlókat, fokosokat és bunkósbotokat látunk, valamint az utolsó képkockán egy egyházi személyt, aki püspöki körlevelet tart a kezében (25. kép).³³⁶

³³⁰ A *Bolond Miska* pártmegjelölés nélkül említi, hogy az ellenfél rágalmozása és a pletyka a kampányszekők között fontos helyet foglal el, ezek nélkül nem lehet választás nyerni. *Bolond Miska*, 1872. máj. 5. 72.

³³¹ *Az Üstökös*, 1872. jún. 22. 303. A *Bolond Miska* is jelentetett meg képsort, de azon csupán a kormánypárti szlovák „tapasztalt kortesek” láthatók italozás közben. A képalírás szerint a „turóci alispán állítólag levelet irt a miniszteriumhoz, hogy ott a kormánypárt ügye igen rosszul áll és pedig azért, mert a »tapasztalt kortesek« mezei munkával foglalják el s nem élhetnek »üdvös hivatásuk«-nak”. *Bolond Miska*, 1872. máj. 12. 76.

³³² *Ludas Matyi*, 1872. márc. 31. 110. Beszélő nevek adása az élclapok jellemző humoreszköze, az adott személyekről, azok vélt tulajdonságairól a véleményközvetítés, sugalmazás egyik formája. Részletesebben lásd: Tamás Ágnes: Magyar élclapok nem magyar szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő*, 2010. 32. sz. 79–92.

³³³ *Ludas Matyi*, 1868. nov. 15. 363.

³³⁴ *Ludas Matyi*, 1869. febr. 14. 56.

³³⁵ *Borsszem Jankó*, 1869. márc. 28. 123. Szinte a kortesek létehez tartozik, hogy megverik őket: *Az Üstökös*, 1869. márc. 13. 81.

³³⁶ *Bolond Miska*, 1869. febr. 14. 28.

Kortes tanulmányfők.

Jobboldali kortes.

Baloldali kortes.

Ultramontán kortes.

Szélsőbali kortes.

23. kép

„Kortes tanulmányfők.

Jobboldali kortes.

Baloldali kortes.

Ultramontán kortes.

Szélsőbali kortes.”

24. kép
„Kortések a választás után.”

Választási szerek.

Ez igen jó.

Ez se rossz.

Ezt is segítségül lehet hívni.

Ez is használ, ha nem árt.

25. kép
„Választási szerek.

Ez igen jó.

Ez se rossz.

Ezt is segítségül lehet hívni.

Ez is használ, ha nem árt.”

A VÁLASZTÁSI TÖRVÉNY MÓDOSÍTÁSÁNAK MEGJELENÍTÉSE AZ ÉLCLAPOK HASÁBJAIN

A kormány a választási törvényt (1848. évi 5. tc.) először az 1872. évi voksolások előtt akarta módosítani.³³⁷ A parlament a javaslat tárgyalását 1872 februárjában kezdte el, de a tavaszi ülésszak végéig nem állt rendelkezésre elég hosszú idő, utána pedig nyáron már a képviselőválasztások következtek. Az ellenzék élesen bírálta a törvényjavaslatot, s a magyar parlamentarizmus történetében először összefogott és közös támadást indított a Tóth Vilmos belügyminiszter által 1871 novemberében beterjesztett javaslat ellen. Az ellenállás, az obstrukció az ő szemszögükből nézve sikeres volt, mert az áprilisban feloszlott országgyűlés nem tudta elfogadni a javaslatot, így az 1872. évi választásokat még az 1848-as törvény alapján tartották.³³⁸ 1874-ben azonban a kormány át tudta vinni a választási törvény módosítását,³³⁹ a választójogra való jogosultság tekintetében az 1872-ben tervezett változtatásokhoz hasonló formában.

Az ellenzéki élclapok – a kortárs parlamenti felszólalásokkal összhangban – azt bírálták 1872-ben, hogy a törvény megemeli a cenzust, így

³³⁷ Az ezirányú szándék már 1868-ban is megjelenik a minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján. Ekkor a vallás- és közoktatási minisztert, báró Eötvös Józsefet bízták meg a „póttörvényjavaslat” kidolgozásával. MNL OL K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1868. augusztus 3. 1. f. Összel már arról értesülünk, hogy a javaslat elkészült, s azt véleményezésre továbbították a pénzügy-, igazságügy- és belügyminisztereknek. MNL OL K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1868. november 4. 5. f. Néhány nap múlva azonban Horvát Boldizsár kezdeményezése nyomán arra a következtetésre jutnak, hogy közvetlenül a követválasztások előtt „politikai szempontból ildomosnak nem látszik” a teljes választási törvény módosítása, így csak egy rövid módosító javaslat beterjesztését szorgalmazzzák: az országgyűlés mandátuma három helyett öt évre szóljon, s az igazságügyminiszter ezt a javaslatot azonnal mutassa be az uralkodónak, hogy az mielőbb az országgyűlés elé kerülhessen. MNL OL K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1868. november 12. 7–8. ff. Végül ebből a javaslatból sem született törvény.

³³⁸ A választási törvény vitájáról lásd: Boros – Szabó: *Parlamentarizmus Magyarországon*, 146. Gerő: *Az elsőpró kisebbség*, 75–117., Vázsonyi Vilmos: *Miért kell és milyen lesz a választójog reformja? A választójogi javaslat általános indoklása*. Budapest, 1918. 16–32. Az 1872. évi törvényjavaslat szövegét lásd: *Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. 11. köt. Pest, 1872. 131–147.

³³⁹ M. Kondor utal arra, hogy a balközép azért nem tiltakozott 1874-ben a választási törvény módosítása ellen, mert már zajlottak a tárgyalások a fűzióról, és az 1875. évi választási kampánynak már úgy akartak nekivágni, hogy az ő érdekeiket is szolgálja az új jogszabály. M. Kondor: *Az 1875-ös pártfűzió*, 131.

kevesebb szavazásra jogosult polgár lesz. A törvényjavaslat a cenzust ugyanis befizetett adóhoz kötötte, és nem tulajdonhoz vagy segédek számához, mint az 1848-as jogszabály.³⁴⁰ A törvényjavaslat újítása – a csalások elkerülésére hivatkozva – az állandó névjegyzék összeállítása volt, amelyet évente kiegészítésekkel kellett ellátni. Aprólékosan szabályozta a választások lebonyolítását is. A szavazásoknak mindenhol be kellett fejeződniük két nap alatt, nyíltan zajlottak, és továbbra is egy választókerület egyetlen helyszínén. A függetlenségi ellenzék ezzel szemben általános, titkos választójogot követelt, valamint – továbbgondolva az általános választások eszméjét – 1871-ben beterveztették a nők politikai egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot, amely a korszakban radikálisnak számított, ezért nem meglepő, hogy az élclapoknak is témát adott. A betervező Majoros István zentai képviselő volt 1871. november 20-án, aki rövid javaslatban leszögezi, hogy „a nőnemhez tartozók, kik e hazában születtek vagy honosítottak, kivétel nélkül minden politikai jogélvezetekben a férfiakkal egyenjogusítottatnak”, és hatályon kívül kell helyezni minden olyan törvényt, amely a nők jogait korlátozza.³⁴¹

Egy másik betervezett javaslat ugyan nem közvetlenül a választási törvényjavaslatához kapcsolódott, de tárgyát tekintve szorosan összefüggött azzal. A parlamentben felszólaló honatyák (például: Mocsáry Lajos, Madarász József, Irányi Dániel) tiltakoztak a kormány azon terve ellen, hogy háromról öt évre hosszabítsák meg az országgyűlési ciklust. A kabinet erről a törvényjavaslatot az 1872. március 6-i ülésen terjesztette be.³⁴² Ez a módosítás azonban csak később, az 1880-as években lépett életbe (1886. évi 1. tc.), ennek következtében 1887-et követően csak 1892-ben rendezték meg a következő választást.

„Az 1874. évi XXXIII. tc. az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről” azonban nem az oppozíció által megfogalmazott javaslatokat tartalmazta, s az ellenzék már 1872-ben kifejtett kritikája sem volt alaptalan: az európai tendenciákkal ellentétesen Magyarországon csökkent a választásra jogosultak aránya. Míg 1869-ben a lakosság 6,7%-a, addig 1881-ben már csak 6%-a volt szavazásra jogosult. A magas földadóminimum meghatározásával a törvény elsősorban a tipikusan ellenzéki szavazóbázist képező, magyarlakta vidéket sújtotta, valamint kizárta az adóhátralékosokat. A törvényalkotó azonban arra is törekedett, hogy

³⁴⁰ Elrendeli továbbá az 1848. évi törvények szellemében, hogy „...mindazok, kik az 1869-iki országos képviselőválasztások alkalmával a választók közé a régi jogosultság alapján [...] irattak be, személyökre nézve és éltök fogytáig a választói jog gyakorlatában meghagyatnak.” *Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* 11. köt., 132.

³⁴¹ *Az 1869-ik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* 13. köt. Pest, 1872. 63.

³⁴² *Az 1869-dik évi ápril 20dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* 22. köt. Pest, 1872. 33., 158., 184–185.

a választási csalások számát csökkentse. Erre szolgált az állandó névjegyzék összeállítása, illetve az 1874-ben a törvénybe iktatott paragrafusok „Az összeírás- és választásnál közreműködő közegek felelőssége és a választási visszaélések megbüntetése” című fejezetben.³⁴³

Az ellenzéki élclapok írásaiban és képeiken a törvényjavaslatok bizonyos pontjait bírálták, majd az obstrukciót ábrázolták, végül 1872 áprilisában már annak sikerét ünnepelték. A *Ludas Matyi* az első említéskor a választási törvényjavaslatot, amelyet újszülöttként jelenít meg, a következőképpen jellemzi: „idéttlen”, „csodaszörny”, beteges, „pupos, rut és törpe” és még „sánta” is, azaz a törvényjavaslat egy életképtelen csecsemőhöz hasonlít, amelynek már születésekor is számos betegsége van.³⁴⁴ Ugyanekkor *Az Üstökös* egy fiktív tervezetet közöl, amelyben Tallérossy Zebulon kormánypárti képviselő megmagyarázza, hogy miért szükséges, hogy öt évente tartsanak választásokat. Az öt évet mint a képviselők tanulási folyamatát írja le a következőképpen: a honatya az első évben megtanul igennel szavazni, így Deák-pártivá válik, majd elsajátítja a készséget, hogy mindenre igennel szavazzon, ekkor lesz jobboldali. Ezt követően megtanul hallgatni az országot érintő „nemszeretem” dolgokról, azaz kormánypártivá lesz. A negyedikben megtanulja, hogy minden kritikát negligáljon, ekkor már szélsőjobboldali, végül az utolsó évben „qualifikált mameluk”-ká válik, amikor a baloldali szónokot már nem is engedni szóhoz jutni a parlamentben. Zárásként Zebulon nyugtázza, hogy ha már az akkori parlamentben is ilyen jól képzett mamelukok ülnének, nem lenne semmilyen gondja Tóth Vilmosnak, mert sikerülne megszavaztatni az új választási törvényt. Másik szövegében *Az Üstökös* tiltakozásul már azt javasolja, hogy a képviselői mandátum ötven évre szóljon.³⁴⁵ Ugyanerre a javaslatra vonatkozóan a *Ludas Matyi* gúnyrajzán

³⁴³ Az 1874. évi 33. törvénycikk strukturáltabb, a központi választmány felállítását, működését és a választások menetét illetően részletesebb, mint az 1872. évi javaslat. Az 1872. évi javaslat a kihágások kapcsán csak egy rövid paragrafust (92. §) tartalmaz: „A ki a választás tartama alatt valamely büntetésre méltó cselekvényt követ el, avagy a választás rendjét megzavarja, s a kellő megintésre nem hajol, a választási vagy küldöttségi elnök rendelkezésére a választás helyéről eltávolítandó, s a választás befejezéséig való letartóztatása elrendelhető.” Ehhez képest jelentősen kibővítették az 1874. évi törvényt, amely felsorolja a kihágásokat, s azokhoz büntetési tételt (bürtön, fogság és/vagy pénzbírság) is rendel. A törvény eredményessége azonban megkérdőjelezhető. A kortárs szemlélő Mikszáth Kálmán például még évekkel később is hasonló visszaélésekről tudósított, szerinte ezeket a paragrafusokat a gyakorlatban kevéssé alkalmazták. Mikszáth Kálmán választásokhoz kapcsolódó karcolatait (1884) lásd: R. Hutás Magdolna – Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*. 68. köt. Budapest, 1973. 30–61., Bisztray Gyula (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Két választás Magyarországon*. 9. köt. Budapest, 1958. Értelmezésükről lásd: Fábri Anna: *Választások a régi Magyarországon: Gezetlen és Körtevélyes*. Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben. *Bárka*, 2003. 5. sz. 63–75.

³⁴⁴ *Ludas Matyi*, 1872. márc. 3. 73.

³⁴⁵ *Az Üstökös*, 1872. márc. 9. 124., *Az Üstökös*, 1872. ápr. 6. 172.

a belügyminiszter próbálja megegetni a magyarral (aki vonakodva tátja ki a száját) az orvosságot, az ötévente tartandó választásokat (26. kép).³⁴⁶

26. kép
„A mi közösügyes doktoraink kurája.
Ennek halál, ha beveszi.”

³⁴⁶ *Ludas Matyi*, 1872. márc. 10. 85. A karikatúra másik részén a „magyar nemzeti Bank” feliratú kolbászt eteti meg az „osztrák nemzeti Bank”-ot szimbolizáló osztrák-német alakkal. A képaláírás szerint „Ennek élet, ha bevette”, azaz a másik felet gyógyítja Tóth Vilmos azzal, hogy lemond a Magyar Nemzeti Bank felállításáról. *Ludas Matyi*, 1872. márc. 10. 84.

A „közösügyes doktor”, Tóth Vilmos frakkban és cylinderben látható, ki-sebb és vékonyabb, mint a magyar alak, a két figura aránya nem a belügyminiszter győzelmét sugallja. A képalírás szerint a magyarra egyenesen a halál vár, ha beveszi ezt a medicinát, ami jelzi a szélbal határozottan elutasító álláspontját.³⁴⁷ A karikatúra még 1872-ben sem hagyja ki a kiegyezés bírálatát.

Ismét a választási törvénymódosításhoz kapcsolódva, s annak leginkább kifogásolt újítására, az adócenzusra reagált *Az Űstökös*, amikor elmagyarázta egy történettel annak a hátrányát, hogy a kormány az adót kívánja a választójogi cenzus alapjául megtenni:

„Egy taligásnak, ki tiz forinttal volt adózó, megdőglött a számára, s ezzel keresete is csökkenvén és adója is két forintra szállván alá: előbb élvezett választási képességétől elesett. Ekkor felsohajt az exszamarász: Csak most tudom hát, hogy voltaképen nem én voltam a választó, hanem a szamaram!”³⁴⁸

A *Bolond Miskában* pedig furcsábbnál furcsább feltételeket olvashatunk, amelyeket teljesíteni kell ahhoz, hogy valakinek szavazati joga legyen. Egyik ilyen kikötés, hogy a választópolgár egyszer legalább legyen lóversenyen „uri jockey”, vagy egy másik a „pater noster és ave Maria hibátlan elmondása”-nak igazolása.³⁴⁹

Karikatúrán először a *Bolond Miskában* tűnt fel a választási törvényjavaslat,³⁵⁰ majd márciustól a többi ellenzéki élclapban szintén elkezdtek megjelentetni gúnyképeket a tárgyban. *Az Űstökös* első ilyen rajza egy szójátékon alapul. A képalírás „Tóth ágas.”, s a képen Tóth Vilmost látjuk fejen állva, feje alatt a földön pedig kivehetők a választási törvényjavaslat oldalai.³⁵¹ A *Ludas Matyiból* pedig érdemes kiemelni azt az ellentétekre építő rajzot, amelyen a magyar nemzet húsvéti reményeit vehetjük számba az egyik oldalon, míg a másikon azt, amit a *Ludas Matyi* szerint a kormány elért. A képalírás szerint a magyarság „angyalok feltámadását várta”, így angyalként jelenik meg a „magyar hadsereg, Fiume, önálló magyar bank, democratia, általános szavazati jog”, illetve a felemelkedő Kossuth Lajos egy 48-as zászlóval. A másik oldalon viszont azzal szembesülünk, hogy a kormány angyalok helyett ördögöket támasztott fel: „osztrák hadsereg, Triest, választási törvény, szavazat jogcsönkítés”. Az ördögökön kívül egy másik szimbólum, a Habsburg címerállat, a kétféjú sas is feltűnik a karikatúrán (27. kép).³⁵²

³⁴⁷ A *Bolond Miskában* már 1869-ben felmerült, hogy az országgyűlés megbízása öt évre szóljon, amitől a kortesek lelke „irtózik”. *Bolond Miska*, 1869. febr. 7. 22. Egy kortes kívánsága szerint pedig az országgyűlés mandátumának kellene három hónapig tartania, mint a kampányoknak, ezzel szemben a korteskedésnek három évig. *Bolond Miska*, 1869. márc. 14. 43.

³⁴⁸ *Az Űstökös*, 1872. márc. 16. 140.

³⁴⁹ *Bolond Miska*, 1872. márc. 3. 39.

³⁵⁰ *Bolond Miska*, 1872. febr. 11. 28. A rajzon két férfi jóízűen nevet, miközben Tóth Vilmos Bolond Miskával beszélget, s érdeklődik, min nevetnek. A válaszból megtudjuk, hogy Bolond Miska szerint az új választási törvényjavaslaton.

³⁵¹ *Az Űstökös*, 1872. márc. 23. 150.

³⁵² *Ludas Matyi*, 1872. márc. 31. 108–109.

27. kép

„Husvéti képek.

A magyar nemzet az angyalok feltámadását várta...

És íme a kormány az ördögöket támasztotta fel.”

A közös hadsereg (szemben az önálló magyarral), amely az ellenzéki szónoklatokban a kiegyezés rendszeresen kifogásolt eleme, itt egyenesen „osztrák hadsereg”-ként szerepel. A magyar politikai elit nemcsak rendezni kívánta Fiume provizórikus helyzetét,³⁵³ hanem ezt a kikötőt igyekezett fejleszteni, szemben az osztrák-német érdekeltségekkel, amelyek Trieszthez köthetők. Az ellenzék az újfajta cenzust egyértelműen a szavazati jog szűkítéseként ítélte meg, és érzékelte, hogy ez a szegényebb rétegeket, a saját szavazóbázisukat érintheti hátrányosan. Ezt sugallja a *Bolond Miska* is, ahol Tóth Vilmos asztalosként, gyalulás közben látható, s a belügyminisztert a lap „joggyaluló”-ként jellemezte.³⁵⁴

A március végén, április elején publikált gúnyképek már az egységes ellenzéki fellépést mutatják, aminek működését először a *Ludas Matyi* egy verse mutatta be:

„[...]A belügyér Tóth Vilmos,
Képviselő-választásról
Olyan törvényt fabrikált:
Hogy az ellen, – negyvennyolczas
És baloldal uniált.

S együttesen kiáltják most:
Megállj csak mameluk-párt!
Kétélű ám az a fegyver...
No rajta, »szavazzunk« hát.
»Szavazzunk!« s pedig névszerint
Minden paragrahusra...
Majd meglátjuk, kész lesztek-e
E törvénynyel májusra?”³⁵⁵

E strofák azon gúnyolódnak, hogy a kormánypárt rendszeresen szavazásra bocsátott javaslatokat, amiket a mamelukok rendre meg is szavaztak, most azonban az ellenzék kérte a név szerinti szavazást, ami az időhúzás, a parlamenti munka akadályozásának egyik módszere.

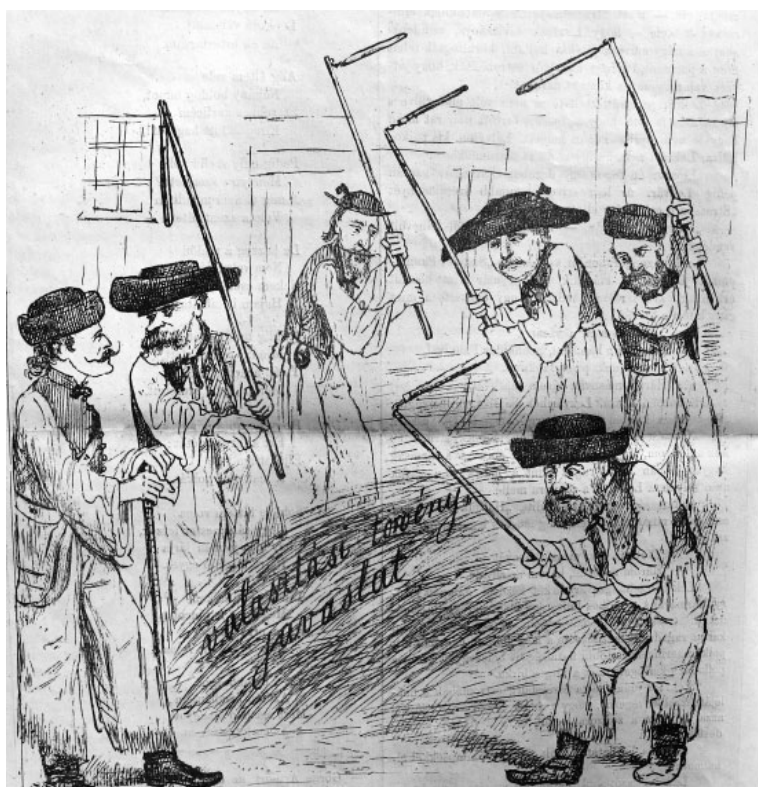
Az obstrukcióra utaló karikatúrák egyikén *Az Üstökös*ben a belügyér nővé válik, ruhájára a „választási törvényjavaslat” felirat kerül, s férfiak – ellenzéki képviselők, mint például Jókai Mór és Ghyczy Kálmán – vödörrel öntözik

³⁵³ Fiume városát a magyar kormány fennhatósága alá, a megyét azonban a horvát közigazgatás alá rendelték 1870-ben. A megállapodást ideiglenesnek szánták, ám az a Monarchia időszakában nem módosult.

³⁵⁴ *Bolond Miska*, 1872. márc. 3. 40.

³⁵⁵ *Ludas Matyi*, 1872. márc. 10. 81–82. Ugyanekkor a *Bolond Miska* is közölt olyan országgyűlési tudósítást, amelyben az ellenzéki obstrukciót szemléltette. A tudósítás alcíme egyben kifejezi a szerkesztő véleményét a törvényjavaslatról: „Mikor a kormány rosz törvényjavaslatát agyon akarják beszélni”. A szövegben valóban az obstrukció tipikus eszközeivel szembesülhet az olvasó, például a névszerinti szavazással, valamint az elnök nehézségeivel, hogy kordában tartsa az ülés menetét. *Bolond Miska*, 1872. márc. 10. 42.

húsvét alkalmából. A locsolkodást Deák Ferenc karba tett kézzel, pipázva figyeli egy ház ajtajából, s gúnyosan megnyugtatta a minisztert, hogy azért öntözik, mert „nagyon szeretik”.³⁵⁶ A szélbal élclapban az ellenzéki politikusok már nem ünnepnapon, hanem munka közben, csépléskor láthatók, s a gabonára a „választási törvényjavaslat” feliratot helyezte a rajzoló. Ludas Matyi kérdésére, hogy mit csépelnek, mert ő egy szem magot sem lát, Madarász József a következő választ adja: „Tudjuk mi azt Matyko ecsém! hogy ez csak üres szalma és gíz gaz, nem is **ki**, hanem csak **elcsépeljük** mi ezt, hogy a jobboldalnak annál puhább legyen alomnak.”³⁵⁷ A felelet alapján arra következtethetünk, hogy a törvényjavaslatban a szélbal szerző semmilyen hasznos elemet nem talál, a javaslatot egy az egyben elvetette (28. kép).

28. kép
„A cséplők.”

³⁵⁶ *Az Űstökös*, 1872. márc. 30. 162. A *Ludas Matyi* szerzője versben rója fel Deáknak, hogy nem vett részt a vitában: *Ludas Matyi*, 1872. márc. 24. 98.

³⁵⁷ *Ludas Matyi*, 1872. ápr. 7. 116.

A *Bolond Miska* pedig egy Szózat-idézetet tartalmazó karikatúrával jelezte, hogy a választási törvényjavaslat tárgyalása sikertelen lesz. Tóth Vilmos szomorúan, csalódottan egy égő kandallóba dobja bele a „választási törvényjavaslat” és az „5 éves országgyűlés” feliratú papírokat. A Vörösmarty-idézet világítja meg a javaslat sorsát: „A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely.”³⁵⁸

Az obstrukció az ellenzék szemszögéből nézve pozitív eredménnyel járt, nem született új választási törvény az országgyűlési képviselőválasztások előtt. A parlament felosztatását követően Jókai lapja a választási törvényjavaslat haláláról tudósít gyászkeretes szöveggel: „Tóth Vilmos belügyér mint apa (az anya nincs megnevezve) elkeseredett szívvvel jelenti a Választási törvénynyavalyaslatnak szerencsés agyonbeszéltetését. Született halva. Meghalt élhetetlenségben. (A boldog fel nem támadás reménye alatt.)”³⁵⁹ A *Ludas Matyi* márciusi véleményéhez hasonlóan Jókaiék is életképtelennek minősítik a javaslatot. A várható bukásról értesíti olvasóit a *Ludas Matyi* már egy héttel korábban: a karikatúra Petőfi Sándor Megy a juhász a számáron... című versére utal. Tóth Vilmos szomorúan ül egy számár hátán, mert vissza kell vonnia a javaslatát. Borjával („Választói jogcsonkítás”) még utoljára egy nagyot üt az állat fejére. A karikatúra alatt olvasható költemény első és harmadik strófája a Petőfi-vers parafrázisa, a második versszakban pedig a választási törvényjavaslathoz kapcsolódó szövegrészt olvashatjuk.³⁶⁰

Csak a *Ludas Matyi*ban jelent meg – a szerkesztőtől nem idegen – antiszemita éllel az a bíráló, hogy (szerinte) míg a magyarok egy részétől elvette volna az új választójogi törvény a szavazás lehetőségét, addig a zsidók virilisként voksolhatnának.³⁶¹ A virilizmusról alkotott negatív vélemény, kapcsolva a választási törvényjavaslatához, lehangsúlyosabban ebben a vicclapban került említésre, bár a virilizmus ekkor nem képezte vita tárgyát, mivel már 1870–1871-ben törvénybe iktatták a közigazgatás rendezése során annak különböző szintjein.³⁶²

³⁵⁸ *Bolond Miska*, 1872. márc. 24. 52.

³⁵⁹ *Az Űstökös*, 1872. ápr. 13. 181.

³⁶⁰ *Ludas Matyi*, 1872. ápr. 7. 117. Az országgyűlést április 15-én rekesztették be. *Az 1869-dik évi ápril 20dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 24. köt. Pest, 1872. 290. A Petőfi-versben a juhász azért üt bújában a számár fejére, mert meghalt a kedvese.

³⁶¹ Például: *Ludas Matyi*, 1872. ápr. 21. 136. Mészáros Károly más *Ludas Matyi*béli szövegeiben és korábban sem tartózkodott a zsidóellenes megnyilvánulásoktól. 1864-ben például egy másik kiadványa, a *Dongó naptár* ellen emiatt emeltek kifogást. Deák: *Suttogások és hallgatások*, 208.

³⁶² 1870. évi 42. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1871. évi 18. tc. a községek rendezéséről. A törvények szerint a képviselőtestületek fele nem választott képviselőkből állt, hanem a legtöbb egyenes államadót fizetőkből. 1872 decemberében Budapesten némileg más szabályozást léptettek életbe: a fővárosi törvényhatósági bizottság felét választották, míg a másik fele csak az 1200 legtöbb egyenes adót fizető sorából kerülhetett ki. 1872. évi 36. tc. Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről. *Az Űstökös* is megemlíti a virilizmust: *Az Űstökös*, 1872. nov. 16. 556.

A kormánypárti élclap a választási törvényjavaslat esetében természetesen egészen más szemszögből közelített az eseményekhez: ostromozta a parlamenti munkát obstrukcióval ellehetetlenítő ellenzékét, az obstrukciót „komédiá”-nak titulálta, s arról győzködte olvasóit, hogy a haszontalan agyonbeszélés ráadásul igen drága az adófizetőknek, mert a képviselőket fizetni kell ekkor is, de érdemi munka nem zajlik a Házban.³⁶³ Amikor obstrukcióra készül az opposzició, és névszerinti szavazást kezdeményez, a *Borsszem Jankó* tudósítója a következőképpen írja le az előmunkálatokat: „A folyosókon 10 darab köszörűkő állitattik fel, 10 szélsőbali hajtja, másik tíz a torkát köszörűli rajta. 200 darab gyorsírói plajbász ájultan vitetik ki a teremből, és az elnöki csöngetyü számára a háznagy hivatalban kukoricza-thea főzetik.”³⁶⁴ Az ellenzék már annyit beszélt, hogy azt a gyorsírók hada sem bírta, mint ahogy az elnöknek sincs könnyű dolga, ha fenn akarja tartani a rendet. Máskor a baloldalt „botrány-részvény társulat”-nak nevezik, aminek a szerző közli az alapszabályát (az obstrukció jellemző eszköztárát). Ha túlzásokkal is, a lista illusztrálja az országgyűlésben kialakult helyzetet: órák lopása, névszerinti szavazás, interpellációk, agyonbeszélés, lármák, zajok, derültségek, éljenzések, köhögés, orrfúvás, dobogás, füttyülés, ordítás.³⁶⁵ Egy másik szövegben tovább bővítik az eszköztárat: szerbdalok éneklése, Biblia felolvasása, tréfálgozás.³⁶⁶ A kormánypárti lap a baloldal ellen hangolja közönségét, a választási törvényjavaslat érdemi kritikáját azonban nem említi. Ez alól egy történet kivétel, de az író ekkor sem ért egyet az érveléssel. A *Borsszem Jankó* egy ellenzéki, vidéki szerző fiktív levelének közlésével azon élcelődik, hogy a baloldal bírálja a kormány javaslatát, miszerint megvonnák a túl kevés adót fizetők szavazati jogát.³⁶⁷ A *Borsszem Jankó* azt sugallja, hogy a pénzügyi nehézségekkel küzdő országban az intézkedés teljesen jogos lenne, s csak a baloldal lát benne kifogásolni valót. A kritika azért sem megalapozott, mert nem csupán az opposzició veszít szavazatokat, ha a csekély adót fizetők nem voksolhatnak, hanem mindkét oldal.

Az ellenzéki lapok közül csak *Az Üstökös* gúnyolódott a nők szavazati jogáról szóló javaslaton.³⁶⁸ Az élclap képekkel illusztrált indítványa szerint a hajadon nők választhatók (a többiek csak választók), a férfiak csak nőkre, míg

³⁶³ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 17. 2., *Borsszem Jankó*, 1872. febr. 25. 10.

³⁶⁴ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 10. 7.

³⁶⁵ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 24. 4–5.

³⁶⁶ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 24. 9.

³⁶⁷ *Borsszem Jankó*, 1872. márc. 17. 10.

³⁶⁸ A női emancipáció azonban terítéken volt már 1871-ben a *Borsszem Jankó*ban az év eleji számok egyikében is. Ekkor a karikaturista különböző szerepekben képzelet el a nőket (például: éjjeli őr, postatiszt, mészáros, orvos), többek között (baloldali) kortesként is, ahogy egy nagy hordó tetején szónokol kezében fokossal és butykossal, körülötte itras, csillogó szemű férfiak állnak: „Óh nép! Magyarok! Férfiak! Ha belsőmet látnátok, ott csak a haza neve ég!” *Borsszem Jankó*, 1871. jan. 29. 597.

a hölgyek csak urakra szavazhatnak, a választható nőknek tizenöt és harminc év közöttinek kell lenniük, a voksolás helye pedig a bálterem. Később szépségük alapján dönthetnek a férfiak arról, hogy érvényes-e a mandátumuk, majd a büfében flörtölnek a férfi és a női képviselők, végül csókolóznak. A viták a hölgyek miatt igen hevesek, így az ülés végére az elnök csengettyűje szinte darabokra törik.³⁶⁹ Az élclap szerzője komolytalannak állítja be a nők emancipációjáról, szavazati jogáról szóló javaslatot, s sztereotip módon a nők emocionálisabb természetét hozza fel érvként ellene: női képviselőkkel nem lehet racionálisan vitázni.³⁷⁰

A *Borsszem Jankó*ban egy állandó szereplő, az emancipált nőt megtestesítő Lengenádfalvay Kotlik Zirzabella tart beszédet a nők emancipációjáról – miközben „honmentő párt” alapításán gondolkodik:

„Majoros Mózes az, ki bennünket kivezetett a jogtalanság sivatagából és megmutatá nekünk a választási képesség tejével és a szavazási jog mézével folyó ígéret-országát. [...] Majoros Jézus Krisztus az, ki megváltá nemünket. [...] Ő fölfeszítettett a jobboldali Pilátusok által a nevetség keresztfájára. [...] Én képviselőnőül megyek hozzátok. [...] éljen az igazi többség, a **majoritás!**”³⁷¹

A szövegben Majoros István Mózássá és Jézussá válik, aki megmenti és megváltja a nőket, neve pedig szójáték forrása. A vicclap következő oldalán a „Majoros. Politikai és társadalmi lap” című képzeletbeli újság egy lapját láthatjuk. A szerző azt vizionálja, miként változna meg a nők választhatósága következtében a politikai élet száz év alatt, azaz 1972-re. A fiktív cikkek üzenetének fókuszában az áll, hogy a nők nem lennének képesek ellátni az ország vezetését, mert állandóan szülési szabadságon lennének vagy szoptatnának. Ha törvényjavaslatot terjesztenek be, a hozzászólások száma szinte végtelen, azaz az ország ügyei biztosan nem haladnak, s a tárgyalt törvények tematikája is szűk körű: házasság, agglegénység eltörlése, férfiprostitúció. A fiktív újság tárcarovata pedig (ugyancsak igen sztereotip módon) a divatról szól.³⁷² A szöveg nemcsak

³⁶⁹ *Az Űstökös*, 1872. jan. 20. 42–43.

³⁷⁰ A *Bolond Miska* is megemlíti a női emancipációt és Majoros szerepét (*Bolond Miska*, 1872. márc. 3. 39., *Bolond Miska*, 1872. máj. 26. 84.), illetve élcelődik egyszer azon, hogy ha a nők táviróközpontban dolgoznának, félreérthetnék a szavakat, s „csak” helyett például „csók”-ot telegrafiroznának. Olyan feladat elvégzésére mutatja alkalmatlannak a nőket, amely nem sokkal később az egyik első általánosan elterjedt tipikusan női munkakör lett. *Bolond Miska*, 1872. ápr. 7. 59.

³⁷¹ *Borsszem Jankó*, 1872. jan. 21. 7.

³⁷² *Borsszem Jankó*, 1872. jan. 21. 8. Sajtótermékek kitalált oldalainak közlése a kiegyezést követő években rendszeres volt a *Borsszem Jankó* hasábjain (mint láttuk, előfordult a *Bolond Miská*-ban is). A sajtóorgánium maga is lehetett fiktív, de gúnyolódtak bizonyos megjelenő újságokon is hasonló módszerrel. Lásd például: Tamás: *Nemzetiségek görbe tükrében*, 76–77.

az (általános) választójoghoz kapcsolódó vitákhoz szolgál adalékokkal, hanem a korszak nőképéről is sokat elmond. Ugyancsak árulkodik az az ugyanebben az időszakban született és a női egyenjogúságon gúnyolódó karikatúra is, amelyen egy nő a tábornok, és katonanők jelentik a megnyert csatabeli veszteségeket, százötven halottat és kétszáz újszülöttet. A felsorolt példák mutatják, hogy a kortársak jelentős része elképzelhetetlennek és veszélyesnek tartotta a nők emancipációját – ebben egyetértett a balközép és a Deák-párti élclap.³⁷³

Az 1874. évi lapszámokban már nem tapasztalhatunk olyan heves ellenállást a választási törvényjavaslattal szemben, mint 1872-ben. A *Ludas Matyi* megszűnt 1873-ban, de Jókai újságjában sem protestáltak annyi karikatúrával és szöveggel, mint 1872-ben. A *Bolond Miska* körülbelül hasonló mértékben tárgyalta a kérdést, mint két évvel korábban. Ekkorra már a Deák-párt és a Balközép Párt fúziós tárgyalásai előrehaladtak, *Az Üstökös* feltehetően emiatt mutatkozott szelídebbnek. A törvényjavaslat hosszan elhúzódó tárgyalására azonban reagált egy rajzzal: egy végtelen hosszúnak tűnő kötelet húznak ki a vízből képviselők a parton állva, izzadva.³⁷⁴ Az élclap bírálja, hogy a tervezet szerint megvonják az adóhátralékosok szavazati jogát, s fiktív kérvénnyel fordul az országgyűléshez, hogy járjon két szavazat azoknak, akik előre megfizetik az adójukat.³⁷⁵ A javaslat abszurditása azt sugallja, hogy méltánytalan, ha az adóhátralékosok nem voksolhatnak. Az új választási törvény „valódi” célját teszi világossá *Az Üstökös* kormánypárti állandó szereplőjének levele:

„Nem tehetem, hogy orszagot meg ne vigasztalyam, mikor tehetem.

Franya baloldal mindig azt kurutyol, hogy Magyarorszagnak nincs marsemi elveszteni valo.

Ebül a tives nizezbül akarom kikuralnyi közvielminyt.

Ime megcsinyaltuk valsztsai törvinyt. Ugy megcsinyaltuk ötet, hogy esztendőre megint mink legyünk többsig.

³⁷³ *Borsszem Jankó*, 1872. febr. 11. 3. Az élclapokbeli nő-képről lásd: Fabó Edit: *A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák. A nőkkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élclapok tükrében*. Doktori disszertáció. Kézirat, ELTE. Budapest, 2007. Az emancipációról lásd: Fabó Edit: *Egy apostol kirekesztése. Majoros István női egyenjogúsítási törekvéseinek karikatúrái*. In: Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *Nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007. 313–337.

³⁷⁴ *Az Üstökös*, 1874. aug. 1. 362.

³⁷⁵ *Az Üstökös*, 1874. dec. 5. 576. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kabinet 1872-ben azzal próbálta a választókat befolyásolni, a kormánypárt felé terelni, hogy a választások előtti és alatti időszakban felfüggesztették az adóvégrehajtásokat, továbbá kérték a földbirtokosokat, gyáratokat – pénzzavartól tartva –, hogy előre fizessék ki az évben esedékes adójukat. A kérés eredményéről, hatásáról azonban nem áll rendelkezésre adat. Pál: *Korrupció vagy „hazafias cselekedet”?*, 393., Pál: *Unió vagy „unificálás”?*, 307. *Az Üstökös* ötlete, az előrefizetés ezt az intézkedéssorozatot vehette alapul.

Ha Magyarországnak nem volna már többet mit vesztenyi: akkor mi nem cseleketünk volna ilyen bolondot, hanem azt montunk volna franya baloldaldnak: »szóly mar te izz, more.«³⁷⁶

Az utolsó tagmondatban Tallérossy Zebulon jellegzetes felvidéki akcentusával keverednek az élclapokban a cigányok beszédének jellemzésére használt szóalakok. Ebben az időszakban az élclapokban a politikai ellenfelek sokszor jelentek meg cigányként ábrázolva képen és szövegekben egyaránt, ami degradáló szándékkal egy, a korszakban kriminalizált csoporthoz kötötte őket.³⁷⁷

„Az uj hon »gründerek«” című karikatúra is arra figyelmeztet, hogy milyen eredmény várható majd az új választási törvény következtében az 1875. évi voksolásokkor, hogy a kormánypárt ezzel biztosítja hatalmon maradását. A kormánypárti képviselőket honfoglaláskori ruhába bújtatta a rajzoló, akik egy „XII §” feliratú kupába csorgatják vérüket a vérszerződés jelenetét megidézve.³⁷⁸ Az 1874. évi 33. tc. 12. paragrafusa tartalmazta azt, hogy nem választhatnak azok, akik „vagyombukottak, mig a csőd meg nem szüntettetett; 5. azok, kik az összeírást, illetőleg a kiigazítást megelőző évre a választókerületben fizetendő egyenes adójukat le nem fizették”.

A *Bolond Miskában* közzétettek egy a választhatóságról és a kihágásokért járó büntetésekről szóló fiktív törvényjavaslatot, azt illusztrálandó, hogy a szerző szerint mi az új választási törvény célja, és azt is, hogy nem várható a választások tisztaságának növekedése:

- „1 §. Választó az a ki választható.
- 2 §. Választhatók csak kipróbált jobboldali polgárok.
- 3 §. A ki a jobboldali jelöltre bandzsál szemmel néz: 50 évtől 100 évig terjedhető börtönre ítéltetik.
- 4 §. A ki az 1867. XII. t. cikket másképp mint magasztólag merészkedik említeni: előbb ősi szokás szerint 200 botot kap, aztán felakasztatik, innen levétetvén lófarkára kötve meghurcoltatik, végül négy darabba vágatván az országot négy sarkán intő például karóba huzatik.

³⁷⁶ *Az Űstökös*, 1874. aug. 1. 359. Ez a szándék persze a honatyák előtt sem volt titok. Péchy Jenő például a következőket mondta a választási törvényjavaslat vitájában 1874. július 22-én: „...máris tetemes percentszázatot fosztják meg a választói jogosultaknak jövőre eddig gyakorolt választói joguktól; azonban, tisztelt ház, a kormány illetőleg a központi bizottság ezzel meg nem elégedve, jónak látták a 12. §-ba oly pontot is beleszúrni, amelynek alapján a már különben is tulszigoru vagyon-, értelem- és becsületbeli censust kiállott választókból, még legalább néhány percentszázatot megfoszthatassanak, mintha föladatuk nem is választási, hanem egyenesen választói jogfosztási törvényjavaslat készítése lett volna. A választó polgárok elleni irtó-háboru ezen utolsó fegyvere, a sérelmes ötödik pont, amely a választói qualificatiot az adó befizetéséhez köti.” *Az 1872-ik évi september 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. 12. köt. Buda, 1874. 264.

³⁷⁷ A cigányok élclapokbeli megjelenítéséről lásd: Tamás: *Nemzetiségek görbe tükrökben*, 174–179.

³⁷⁸ *Az Űstökös*, 1874. aug. 1. 363.

- 5 §. Ámenetit [!] intézkedésül a szavazók névjegyzéke az eddigelé becsúszott ellenzéki érzelmüektől megtisztítatik.
- 6 §. Jövőre minden évben csak azok töröltetnek ki a lajstromból, kik ellenzékiekké lesznek, ellenben a kimaradottak, ha jobbra térnek, felvételt nyernek az állandó lajstromba.
- 7 §. A ki vesztegetési kísérleten rajt éretik, szigoruan büntettetetik.
- 8 §. Azért hivatalból odautasítandó minden kormányközeg, közigazgatási és törvénykezési hivatalnok: hogy a vesztegetési kísérleten ne engedje magát rajta kapatni.³⁷⁹

A *Borsszem Jankó* ezzel szemben nem is egy, hanem háromféle választási törvényjavaslatot közölt, gúnyolódva az egy-egy ellenzéki párthoz köthető sztereotípiákon, élcelődve azon a közkeletű állításukon, hogy az új jogszabály alapján csökkenhet a szavazók száma. Eszerint a klérus és a katolikus konzervatívok fiktív tervei jelentősen szűkítenék a választásra jogosultak körét, mert csak a papok és családtagjaik, a mágnások és cselédségük, tanítók, a lakáj, a fullajtár, a gazdasszony, a harangozók, a vadászok és a szobalányok, illetve azok közül, akik nem tartoznak ezekbe a kategóriákba, az voksolhatna, aki „hetenként legalább egy gyónócédulát képes szerezni”. A szavazáshoz városban ötvenkét gyónócédula, míg vidéken ennek a fele lenne szükséges. A választások napján a szavazók imakönyvvel a kezükben vonulnának, élükön papokkal és templomi zászlókkal. Szavazni úgy lehetne, hogy a választó a szószékben ülő papnak súgja meg a jelöltje nevét, amelyet a pap bediktál, majd a választások után misét tartanak. Rámutatva a törvény új elemére, választási kihágást is definiálnak, az egyház szidalmazása számít annak. A balközép tervezete szerint – folytatja a *Borsszem Jankó* – azok voksolhatnak, akik gesztiek vagy kálvinisták, és akik a korábbi választáson a balközépre szavaztak.³⁸⁰ A választókat megkérdezik, elfogadják-e a balközép jelöltjét, azaz valódi választási lehetőség nincs, a voksolás után pedig nagy lakomát tartanak. Kihágásnak az tekintendő, amit a balközép klub annak gondol, s a fellebbviteli fórum is a balközép klub. A szélsőbal szerint pedig, sugallja Ágai lapja, szavazó mindenki, aki vagyontalan („akinek a ruhája rongyos”), és aki kiszolgált a Bachot. A választóképességet szegénységének igazolásával bizonyíthatja (például: „egy par lyukas csizmával”). A választókat hordóban viszik a voksolás helyszínére, s szavazni is egy pohár borral lehet: ha a szélbál jelöltjére szavaz, felhajt egy

³⁷⁹ *Bolond Miska*, 1874. jún. 14. 104. *Az Űstökös* is reagált egy karikatúrával („A választási javaslatból”) a választási törvényekben megfogalmazott büntetési tételekre. A rajzoló szkeptikus a tekintetben, hogy mindenkit azonos módon fog-e sújtani a büntetés. A gúnyrajzon egy férfit láthatunk a „cs. és k. tömlöcz” előtt, akit 5000 forint bírságra s egy évre elítéltek, mivel a delegációk és a kiegyezés ellen agitált, azaz ellenzéki nézetei miatt vetik börtönbe. *Az Űstökös*, 1874. jún. 13. 280.

³⁸⁰ Hasonló motívum megjelent a lapban a szélbál kapcsán is. Irányi Dániel egy fiktív felszólalása szerint az ne lehessen képviselő, akit nem szélsőbal választók szavaztak meg. *Borsszem Jankó*, 1874. jún. 28. 5.

pohár bort, ha nem, akkor visszautasítja az italt. Ez utóbbira azonban kicsi az esély, mert a rendezvényt egy akasztófa alatt tartják, ahová egy kormánypárti hívet már felhúztak. A balközép tervezetéhez hasonlóan óriási lakoma követi a választást. A javaslat alapján mindenki kihágást követ el, aki józanul jelenik meg, vagy aki alulmarad a verekedésekben. A bírságot az *Egyetértés* szerkesztője szabja ki, hogy csökkentse az újság deficitjét.³⁸¹ Döntése elleni fellebbezési lehetőség az akasztófa, azaz valójában nincs.³⁸² A *Borsszem Jankó* a fiktív javaslatokkal kifigurázta az ellenzék választási törvénnyel kapcsolatos kritikájának fő pontját, a választhatóság feltételeit. A választások lezajlásának rákfénjét, az etetést-itatót és a verekedéseket úgy állította be, mintha csak az oppozícióra lenne jellemző. A szélbal jelöltek és a rájuk szavazókat különösen negatív színben tüntette fel a szerző: szegények, a neoabszolutizmus időszakában – a párt által hevesen hirdetett függetlenségi eszmével össze nem egyeztethető módon – Ausztriát szolgálták, agresszívek és kegyetlenek. Demokrataként tündökölnék, de fellebbezésre például nem adnának lehetőséget. A szöveg arról is adalékokkal szolgál, hogy egy-egy párthoz milyen társadalmi (felekezeti) bázist társított a *Borsszem Jankó*.

Egy fiktív országgyűlési tudósításból arról értesülhetünk, hogy az ellenzéki képviselők nem hajlandók megszavazni a 12. paragrafust,³⁸³ illetve ismét előkerül Majoros István korábbi indítványa a nők szavazati jogáról.³⁸⁴ Az általános, titkos választójog programjához kapcsolódva egy másik tudósítás szerint a baloldal által követelt titkos választások úgy zajlanának, hogy egy ellenzéki bizalmi férfi írná a szavazólapra, hogy a választó kire voksol, majd bedobja az urnába. Az etetés és itatás visszaszorítására

³⁸¹ Az *Egyetértés* 1874 márciusában jött létre, amikor egyesült a *Magyar Ujság* és a *Baloldal*. A programmal a *Magyar Ujság* szerzőinek egy része nem értett egyet, így 1875 márciusáig még megjelent a *Magyar Ujság* is, de ennek maradéka végül ugyancsak beleolvadt az *Egyetértés*be. Csávolszky Lajos lapja népszerű, üzleti értelemben is sikeres vállalkozás volt. Gergely András – Veliky János: A 48-as áramlatok sajtója. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 130–131.

³⁸² *Borsszem Jankó*, 1874. jún. 14. 8.

³⁸³ A *Bolond Miskában* is tiltakoztak a 12. § bevezetése ellen többek között azért, mert a lap szerint könnyen válhatott valaki adóhátralékosá: egy történet szerint például egy természeti csapás miatt lett adóhátralékos egy termelő, s ennek következtében nem szavazhatott. *Bolond Miska*, 1874. júl. 26. 149.

³⁸⁴ *Borsszem Jankó*, 1874. júl. 26. 4–5. Az általános választójog és a nők szavazati joga a *Bolond Miskában* is feltűnt. *Bolond Miska*, 1874. júl. 12. 137. Máskor – az 1871–1872-es szövegekhez hasonlóan – elképzeli a szerző, mi történne a női emancipáció után. Az egyetemen a vizsgán a házassági tervekről beszélget a hallgató a professzorokkal, a Házban a férfiak körülrajongják a fiatal női képviselőt, a büfében flörtölnek a személyzetel, a honatyák szívesen ülnek mellettük. Az utolsó képen otthon a vacsorát főző apukán csüngő gyerekeket láthatunk. Tőle felesége így búcsúzik: „No apjok, most a Deákklubba kell sietnem, mert egy javaslatomat fogják tárgyalni. Míg oda leszek készítsd el a vacsorát, fejd meg a tehenet, szoptasd meg a gyereket.” *Bolond Miska*, 1874. júl. 19. 143. Ez a szerző sem jósolt másfajta jövőt, mint Jókai lapja vagy a *Borsszem Jankó*, hasonlóképpen elképzeltetlenné tartja, hogy nők részt vegyenek a politikában.

pedig Tisza Kálmán teszi a következő kitalált javaslatot: pénzköltés előtt mindenkinek igazolnia kell, hogy azt honnan kapta; tilos inni a választási eredmények kihirdetéséig; enni csak annyit lehet, amennyit feltétlenül szükséges; minden tor és lakodalom megszüntetetik; bezárják az összes kocsmát; akinél mégis vendégség van, két év börtönnel büntethető; ha valaki iszik, minden meszely³⁸⁵ után egy havi tömlőccel sújtják, az itatót pedig duplaannyival. Végül mindenki „minden evési és ivási szándékot bejelenteni s egyuttal igazolni tartozik annak célját. Erre aztán hatósági engedelmet nyer, amely engedélyczédulát ételébe aprítva megenni köteles.”³⁸⁶ Ugyanebben a számban a választási törvényjavaslat képviselőházi vitájáról egy képsort készített a *Borsszem Jankó* karikatúristája, amelyen verekedést, könyvvel való ütlegelést, hajcibálást, párbajozást, egymás leszúrását, ivászatot és orrlevágást láthatunk.³⁸⁷ A képsorhoz vers is tartozik, amelyben a szerző a törvényjavaslat vitáját harcokhoz hasonlítja. Egy másik karikatúrán is verekedésként jelenik meg a javaslatról szóló képviselőházi vita, amelyet a szerző tragikomédiának titulál, s megjegyzi, hogy az elhúzódo ügymenet, az ülések költsége, amelyet a nemzet fizet, 247.500 forintot tesz ki, azaz a *Borsszem Jankó* szerzője az 1872. évi obstrukció bírálatakor már használt érveléssel bírálja a hosszúra nyúló vitát.³⁸⁸ Az etetés-itatás, az egyéb vesztegetések és a verekedés jelentősen megszigorított büntetése a *Borsszem Jankó* szerint optimizmust sugallt azt illetően, hogy a következő voksolások talán békésen fognak zajlani.³⁸⁹ Az év végéhez közeledve még egyszer bukkan fel a lapban a törvény egyik pontja: megemlíti, hogy a szélbal már a következő évi választásokra készül, s megrendelt „több ezer furkósbotot”. Most, hogy a választási visszaélésekről törvény született, azt remélik a leendő áldozatok, hogy „visszaéleszteni” lehet majd őket.³⁹⁰ Az ellenzék használni fogja korábbi, bevett módszereit, hiába került a választási törvény paragrafusai közé olyan pont, amely a visszaélések visszaszorítását célozza meg, üzeni a Deák-párti élclap.

³⁸⁵ Régi űrmérték, általában bor vagy gabona mérésére használták. Benkő (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. köt., 907.

³⁸⁶ *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 2. 4. A vesztegetések, etetés-itatás ellen szigorúan próbált fellépni a törvény: „96. § A ki a választónak, vagy családja valamely tagjának azon célból, hogy bizonyos jelöltre szavazzon, vagy ne szavazzon, vagy a szavazástól tartózkodjék, vagy mert valamely jelöltre szavazott, vagy nem szavazott, pénzt, pénzértéket, vagy más előnyt ad, vagy ígér, vagy azt valamely előny elvonásával fenyegeti, a választói jognak 3 évre felfüggesztésével s 1000 forintig terjedhető bírsággal, vagy 6 hónapig terjedhető fogsággal büntetendő. Ugyanazon büntetés alá esik azon választó is, ki a neki, vagy tudtával családja tagjának a jelen §-ban megjelölt célból adott pénzt, pénzértéket vagy más előnyt elfogadta. 97. § Az előző (96.) §-ban kitűzött büntetéssel sujtandó az is, a ki az azon §-ban említett okból etet és itat, valamint az is, ki ezen etetést és itatást elfogadja.” (1874. évi 33. tc.)

³⁸⁷ *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 2. 6–7., *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 2. 5.

³⁸⁸ *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 9. 6.

³⁸⁹ *Borsszem Jankó*, 1874. aug. 23. 8.

³⁹⁰ *Borsszem Jankó*, 1874. nov. 8. 4.

A lapok 1874-es évfolyamában a választási törvényjavaslat vitájához kapcsolódva az is érzékelhető, hogy az ország lassan készülődik a következő évi voksolásokra. A *Borsszem Jankó* egyik állandó figurája, Mokány Berczi előadja, hogy ő is indul a képviselőválasztáson, ugyanúgy kampányol etetéssel-ítatással, mint korábban, s megállapítja, hogy egy választási kampány igen drága dolog.³⁹¹ Ősszel *Az Űstökös*ben egy párbeszéd utal a következő választásra és arra, hogy (az addigi tapasztalatok alapján) mit várnak a szereplők, milyen sajtókampányra számítanak:

„– Csak azt szeretném tudni, miért olyan szelidek most azok az ujságok?
– A jövő választásra gyűjtik az epét.”³⁹²

Az 1875. évi első számok egyikében felbukkant az a gondolat, hogy a kormányzat nem erősíteni, hanem gyengíteni fogja saját pozícióit az új választási törvénnyel. Tallérossy Zebulon azt hangoztatja, hogy mivel az ellenzéki megyékben nagy szigorral hajtották be az adókat, így ott szavazhatnak majd, mert rendben fogják találni az adóbefizetéseket, ám a kormánypárti megyékbe (jószándékból) nem küldtek szigorú behajtókat, így ezeken a helyeken nem annyira sikeres az adóbeszedés, ezért hátrányba kerülnek az

³⁹¹ *Borsszem Jankó*, 1874. ápr. 19. 9. A *Bolond Miskában* ismét közölnek egy fiktív számlát a nagy összegű választási kiadásokról, illetve egy karikatúrát egy részeg jezsuita kortestről: *Bolond Miska*, 1874. júl. 19. 141., *Bolond Miska*, 1874. aug. 16. 163.

Mokány Berczi demokrata – azaz ellenzéki – nézeteket vall. Családnevének jelentéséhez (‘makacs, faragatlan ember’) híven zömök, önérzetes, keményfejű figura. Benkő (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 2. köt., 944. Megformálásakor Ágai két korábbi figurát, Patay Istvánt és Csiky Sándort (akik a korábbi években Están és Sanyiként szerepeltek az élcslapban) gyúrt össze egy szereplővé, illetve felhasználta „egy élő figura, a nagykorósi duhaj földbirtokos, Pintér Gyurka vonásait”, aki a dzsentri megtestesítője. Buzinkay Géza: *Társadalmi karikatúrák az élcslapokban*. In: *Uő (vál.): Mokány Berczi és Spitzig Itzig, Göre Gábor mög a többiek.... A magyar társadalom figurái az élcslapokban 1860 és 1918 között*. Budapest, 1988. 699.

Mokány később, már a választások időszakában szomorkodik, mérgelődik, hogy nincsenek olyan etetések-ítatások, mint régen, azaz a *Borsszem Jankó* azt sugallja, hogy mégis van visz-ztartott ereje a jogszabálynak: „Se jeterés, se jítatás az ősök módgyára! Hanem csak afféle uborka salátás vesztegetés, kindruszos kávékocsmá, gitáros kortesnóta, hideg beszéd, meleg sör – önteném ki vele az egész uj magyar dicsőséget.” *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 18. 4. Kindrusz: „fenyőkoromból készült fekete festék”. *Magyarázatok. Magyar Nyelvtör.* 1949. 5. sz. 389.

³⁹² *Az Űstökös*, 1874. szept. 14. 539. A fúzió előtt mások sem számítottak kevésbé heves párharcokra, mint a korábbi két választási kampányban. Bars megye főispánja – miután leszögezte, hogy az 1869. és 1872. évi választási küzdelmekben komoly sikereket ért el, mert a megye mindegyik kerületéből jobboldali képviselő került a parlamentbe – aggódva írja Bittó István miniszterelnöknek: „De hogy a jövő minden esetre nehéz és válságos pártküzdelemben csak fél sikerrel beelégedni ne legyek kénytelen, hanem teljes győzelmet arathassak – minden faktornak mozgásba hozása, egybevágó működésére lesz mulhatatlan szükségem; és szükségem lesz továbbá: hogy felőlről is szükséges támogatásban részesítsem”. Gróf Migazgy Vilmos Bittó Istvánnak, Aranyosmarót, 1874. szeptember 12. MNL OL ME K 467 3. csomó, Bittó István, 10. f.

ottani választópolgárok, mert adóhátralék miatt nem szavazhatnak majd.³⁹³ Jókai ezúttal is az adóhátralékosok kizárásához kapcsolódó visszasságokra kívánta felhívni a figyelmet.

Az ellenzéki lapok 1872-ben a törvényjavaslat módosításához kapcsolódóan minden aspektust tárgyaltak, míg a *Borsszem Jankó* – taktikusan – csak az ellenzéki obstrukcióra, kritikákra, illetve javaslataik fonákságaira fókuszált. Az 1872. évi képek és szövegek jól tükrözik a vita intenzitását, ez azonban már nem mondható el az 1874-es évfolyamról. Noha az élclapok ekkor is értékelték és bírálták a jogszabályt, hangvételük nem volt olyan kemény, mint amilyen indulatos szócsaták a parlamentben zajlottak.

³⁹³ *Az Űstökös*, 1875. jan. 23. 40.

AZ 1875. ÉVI VÁLASZTÁSI KAMPÁNY AZ ÉLCLAPOKBAN

Az Üstökös szerzőjének 1874. évi várakozásával szemben az élclapok hátsábjain a választási kampány csendesebb, erőtlenebb, mint az 1869. és 1872. évben.³⁹⁴ A kampány hossza – néhány hónap 1875 tavaszán és nyarán – megfelelt a korszak sajátosságainak. A már az új választási törvény szerint zajló szavazások a szinte ellenfél nélkül maradt Szabadelvű Párt nagyarányú győzelmével zárultak: a 413 mandátumból 332-t szereztek meg képviselőjelöltek, akik között nagy számban találhatunk volt balközép párti politikusokat is, nem csupán egykori Deák-pártiakat.³⁹⁵

Az Üstökös az új politikai szituációban immár a kormánypárti jelöltek mellett kampányolt, a *Ludas Matyi* helyett pedig az ellenzék 1875-ben még nem állított hadrendbe másik baloldali, függetlenségi humoros újságot.³⁹⁶ Kevésbé harcias hangulatot sugall, hogy *Az Üstökös*ben egyenesen „Nyári népünnepély”-ként jelenik meg a választás, ahol a szónok kedélyesen „ígéreteket” feliratú papírokat szór a közönségére, a politikusok uborkafára másznak fel (az uborkán a „mandátum” szó olvasható), illetve vidáman iszogatnak.³⁹⁷ Programokból, ígéretekből ebben az évben sincs hiány, ezt mutatja az élclap másik karikatúrája is, amelyen teljesen belepik a programok a várost, csak egy-egy templomtorony magasodik ki a papírtengerből.³⁹⁸

Az élclapokbeli szövegekben és képeken megszűntek a konkrét képviselőjelöltek személye elleni heves támadások. *Az Üstökös* azonban többször kigúnyolta – noha nem egy-egy mandátumért folytatott harchoz kötve – a konzervatívok tevékenységét a kampányidőszakban. Sennyey Pált megjelenítve általában a párt jelentéktelenségét hangsúlyozták, és leginkább a párt szlovákokhoz és az egyházhoz fűződő kapcsolatait firtatták. Az ittas szlovákkal vagy a gebe lóval együtt

³⁹⁴ A szakirodalomban is „viszonylag békés választások”-ról számolnak be a szerzők. Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, 2008. 356.

³⁹⁵ Bérenger – Kecskeméti: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon*, 356. A megszerzett mandátumokról nem egyformán számol be a szakirodalom: Pölöskei és Gratz is 333 képviselői helyről tud. Pölöskei: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyékai*, 136. és Gratz: *A dualizmus kora*, 1. köt., 144.

³⁹⁶ A következő választásokkor, 1878-ban már jelen volt egy ilyen sajtótermék, a Bartók Lajos által szerkesztett *Bolond Istók*.

³⁹⁷ *Az Üstökös*, 1875. jún. 12. 291.

³⁹⁸ *Az Üstökös*, 1875. júl. 3. 328.

ábrázolt Sennyey nem növelte a szavazók bizalmát.³⁹⁹ Mind *Az Üstökös*, mind pedig a *Borsszem Jankó* tudósít a Terézvárosban zajló küzdelmekről Falk Miksa és Horn Ede, a Szabadelvű Párt jelöltjei között, de nem indítanak lejáratókampányt egyikük személye ellen sem. Rivalizálásukat szövegekben és karikatúrákon is megörökítették,⁴⁰⁰ egyik alkalommal például a *Borsszem Jankó*ban Terézváros fiatal lány képében jelenik meg, akiért verseng a két férfi (29. kép). *Az Üstökös*-ben is nőként jelenik meg Terézváros, aki nézegeti a két jelölt képét.⁴⁰¹

29. kép

„Teréz. Egyik olyan szép legény, mint a másik. Igazán, **fáj** a választás!”

³⁹⁹ A konzervatívok egy csoportja nem lépett be a Szabadelvű Pártba, hanem Sennyey Pál báró vezetésével önálló pártba tömörültek. *Az Üstökös*, 1875. júl. 17. 354., *Az Üstökös*, 1875. jún. 19. 306. A *Bolond Miska* is intézett kirohanásokat Sennyey és pártja ellen: *Bolond Miska*, 1875. máj. 9. 119., *Bolond Miska*, 1875. máj. 16. 128.

⁴⁰⁰ Falk Miksa 1875-ben a terézvárosi kerületben lépett fel Horn Ede ellenében, de visszalépett annak érdekében, hogy a voksolásokból ne lehessen felekezeti kérdés (Horn megtartotta vallását, míg Falk, mint már említettük, kikeresztelkedett). Végül Keszthely képviselője lett. Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 3. köt. 1894. 94–101.

⁴⁰¹ *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 20. 1., *Az Üstökös*, 1875. jún. 12. 294.

A *Bolond Miska* kevésbé barátságosan bánt Falkkal: a „Bukovics Titusz hősi meghalása” című karikatúrán Horn Ede lerántja Falk Miksát egy épület tetejéről. A cím utal arra, hogy a korábbi választások alkalmával Horn több kerületben is megbukott, mire mandátumot tudott szerezni.⁴⁰² Később a vicclap közzéteszi Falk imáját, amelynek már a kezdete sem hízelgő: „a Horn pártot üsse meg a guta”. Majd zárásként így fohászkodik: „Ha azonban megbukom: – ujjam több szentvizbe nem dugom, – Krisztusra nem esküszöm sohasem, – visszakeresztelkedem. – Tehát a választás alatt, – Uram, ehhez tartsd magad.”⁴⁰³ A *Bolond Miska* az 1872. évi kampányhoz hasonlóan 1875-ben is támadta Radoczát, Tavaszit és Steigert. Ismét elsütötte a Radocza – „czocza” rímet, és újfent gúnyolódott Tavaszai szakállán. Ahogy a korábbi választás alkalmával is, a lap Jókait támogatta, és Steiger ellen közölt néhány szöveget és képet, amelyek egyikén Steiger például Antikrisztusként jelenik meg.⁴⁰⁴

A *Borsszem Jankó* szerkesztője pedig elővett két régebbi, akkor ellenzéki politikusokat ábrázoló gúnyrajzot: az egyikben Madarász József tűnik fel ismét néptribunusként, míg a másikon az immár kormánypárti Horn bolygó zsidóként.⁴⁰⁵ A képhez fűzött szöveg szerint utoljára láthatjuk őt így, mert talán megtalálja a helyét a közgazdász-politikus a Szabadelvű Párt színeiben, terézvárosi képviselőként. A rajz a korábbi karikatúra (1872. április 28. 3.) kirakóssá alakított változata, amikor Horn még Kanizsán, majd Pozsonyban próbált szerencsét.

Az ellenfél politikai programján való gúnyolódás is sokkal visszafogottabb ebben az évben. Bár olvashatjuk Kossuth fiktív levelét, amelyben azt kéri, hogy a szélbal ne használja fel nevét a kampányban, másféle kirohanást a baloldal ellen nem találunk.⁴⁰⁶ A lap arról persze igyekszik meggyőzni az olvasóit, hogy a Szabadelvű Párt a szabadság és a jólét letéteményese Magyarországon,⁴⁰⁷ ami indirekt módon magában hordozza azt az üzenetet is, hogy az ellenfél pedig nem, de úgy tűnik, hogy ezt kimondani, leírni már nem volt szükséges. A *Borsszem Jankó* Akin Károlynak egy értelmetlen ötletre fókuszáló programján gúnyolódik: a húsvét előtti böjtöt

⁴⁰² *Bolond Miska*, 1875. jún. 13. 150.

⁴⁰³ *Bolond Miska*, 1875. júl. 4. 166.

⁴⁰⁴ *Bolond Miska*, 1875. máj. 30. 136., *Bolond Miska*, 1875. júl. 4. 166. A *Bolond Miska* olyan párbeszédet is közölt, amelyben Jókait jelölnék terézvárosi képviselőnek, s ez ellen Radocza tiltakozik, mivel ő maga szeretné a jelölést. *Bolond Miska*, 1875. ápr. 24. 106. A *Bolond Miska* később azon is élcelődött, hogy Steiger Gyula kiállt Józsefvárosban (ahol 1872-ben mandátumhoz jutott) Jókai ellen. 1875-ben azonban Jókai járt szerencsével, ő szerzett a kerületben mandátumot. *Bolond Miska*, 1875. jún. 27. 162. *Bolond Miska*, 1875. jún. 27. 159.

⁴⁰⁵ *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 27. 7., *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 4. 10. Ugyanezt a Hornról készült gúnyképet 1874-ben is felhasználta a *Borsszem Jankó*, csakhogy akkor az aláírással még visszaküldte oda, ahol 1869-es hazatéréséig élt („Vissza Párisba!”). *Borsszem Jankó*, 1874. okt. 20. 3.

⁴⁰⁶ *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 11. 5.

⁴⁰⁷ *Az Űstökös*, 1875. jún. 12. 290.

kívánja lerövidíteni félnaposra, de ezen kívül semmilyen javaslata nincs.⁴⁰⁸ A vicclap üzenete szerint az ellenzék minden kormánypárti kezdeményezés ellen tiltakozik ugyan a parlamentben, de elképzelése sincs arról, hogy mi-ként lehetne az országot irányítani, csak haszontalan, bugyuta javaslatokat hangoztat. Mindemellett a *Borsszem Jankó* szerkesztősége nem találta magát könnyű helyzetben a fúzió után: olyan politikusokat kellett támogatniuk, akik ellen a korábbi lapszámokban még hevesen kikeltek. De meggyőződésük volt,⁴⁰⁹ hogy a fúziót támogatni kell, a választókkal el kell fogadtatni az új pártot. Az egyik fiktív képviselő (aki egyébként ritkán látogatta az országgyűlés üléseit, amit fel is rónak neki) számadó beszédében a következőket mondja a fúzió várható eredményeiről:

„miért kellett a fuzio s végül , hogy mi lesz a fúziónak eredménye. Röviden abba foglalható össze a remélhető eredmény, hogy könnyebben és simábban fogjuk a függőben levő kérdéseket megoldani. E kérdések feladatok. Mondhatnám tehát a feladatokat, azaz a jövőben ránk várakozó, függőben levő feladatokat. Valamennyi függő feladat közt legfüggőbbek függő adósságaink, mert rajtok függünk, jobban mondva, tőlük függ jövőnk. Sokáig nem függhetnek, mi sem függhetünk sokáig – ha függeni nem akarunk. Kapcsolatosan jár ezzel a vámszövetség, bank kérdés, vasúti terhek könnyebbitése és egyéb pénzügyi kérdés. Jövőnk kérdései e szerint

⁴⁰⁸ *Borsszem Jankó*, 1875. máj. 2. 4. Akin Károlyról (1830–1893) keveset tudunk, az információk pedig sajtóértesülések. Akin, eredetileg Kohn, majd Kohn-Akin Németországban Robert Wilhelm Bunsennel és Robert Gustav Kirchhoff-fal dolgozott együtt kísérleti fizikusként. Németül, franciául és angolul írta tudományos munkáit, az MTA levelező tagja lett, kémiai kísérleteihez saját laboratóriumot rendeztek be számára, de nézeteltérései támadtak az akadémiaiával, mivel a vezetés szerint gógös, lekicsinylő viselkedést tanúsított a hazai kutatókkal szemben. (Akin lesújtó képet vázolt fel a magyarországi természettudományok elmaradottságáról.) A bécsi lapok azzal vádolták az MTA-t, hogy nem bécülik meg Akin külföldön szerzett tudását, tapasztalatát (például: *Die Gartenlaube für Österreich*, 1869. febr. 1. 58.). Lakóhelyén, a Lipótvárosban sikertelenül indult a választásokon, és az általa javasolt magyar bank kísérlete is elbukott, így elhagyta Magyarországot, beutazta Európát, Londonban, Párizsban, Konstantinápolyban, Nizzában élt. Hatvanhárom évesen Fiumében öngyilkos lett. (*Pester Lloyd*, 1893. nov. 1. 5.) A zágrábi újság ezt kiegészítette még azzal, hogy az 1870-es években Bécsben élt, és az öngyilkosságot ciánkálival követte el. (*Agrarier Zeitung*, 1893. nov. 2. 5.) Akin zsidó papi család leszármazottja, testvére, Lajos is öngyilkos lett 1893-ban Pozsonyban, mivel a börzén bukott és adósságot halmozott fel. Károly is nyomorban élt, testileg, lelkileg megroppant. (*Neues Wiener Tagblatt*, 1898. jan. 8. 5., *Deutsche Zeitung*, 1872. jún. 10. 3.) Akin Lajos azt állította búcsúlevelében, hogy ő a zárt levelezőlap feltalálója, de Károly ezt cáfolta, és saját magát nevezte meg feltalálóként. A szabadalmat 1872-ben adta be valamelyik fivér Bécsben (Nr. 23952/2182 ex 1871). (*Neues Wiener Tagblatt*, 1893. ápr. 8. 4., *Marburger Zeitung*, 1893. ápr. 16. 3.) A vitát a *Wiener Zeitung* hivatalos értesítője tisztázza, amely megnevezi Akin Károlyt, akinek a szabadalomra kizárólagos privilégiumot adott a bécsi Kereskedelmi Minisztérium és a magyar Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1872. január 17-én. (*Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, 1872. febr. 4. 147.)

⁴⁰⁹ Hozzá kell tennünk, hogy a sajtó helyzetét e tekintetben könnyítette, hogy a korszakban a választók sokszor inkább egy-egy személyhez s nem pártokhoz kötődtek.

határozottan finanziaális kérdések s mikénti megfejtésök miképiségében található meg boldogulhatásunk előfelteteleinek összege.”⁴¹⁰

A lap az ország válságos pénzügyi helyzetének megoldását várja a fúziótól, ennek lehetőségét (és sürgősségét) propagálja olvasóinak. A vámszövetség közelgő megújításának szükségessége, az önálló jegybank ügyének ismételt aktualitássá válása és a vasutak építésekor adott állami kamatgaranciák terheinek súlya (és a törekvés az enyhítésére) merül fel a beszédben. A választásokhoz kapcsolódó előfizetési felhívásaival is a fúzióra utal a lap: az egyik változatban a kicsi Borsszem Jankó figura egy tigris hátán lovagol, a másikban pedig Tisza Kálmán és Deák Ferenc feje tetején áll, egyik lábával az egyik, másikkal a másik honatyán.⁴¹¹ A fúzió elfogadtatását a szerkesztőség már hónapokkal a választások előtt elkezdte elősegíteni az ilyen ötletekkel.

Hétköznapi ellentétekről mind *Az Ústökös*ben, mind pedig a *Borsszem Jankó*ban olvashatunk, de visszafogott modorban. Egy szójátékot alkalmazó, Horn mellett agitáló kortesdalban „Horn-fi” a jó hazafi, egy másikban pedig aki igazi hazafi és szereti a szabadságot, az a Szabadelvű Pártra szavaz. Tisza Kálmán „jól ápolja” a szabadságot, s a haza becsülete szabadelvű politikust igényel. A szabadelvű jelölt „méltó hazafi”, igazságos és becsületes, ami azt is sugallja, hogy ezek az értékek nem jellemzik az ellenzékét.⁴¹² A Tisza és Horn melletti érvelés Jókaiéknak könnyebb lehetett, hiszen az egykori balközép politikusok *Az Ústökös*ben egyébként is nagyobb népszerűségnek örvendtek.

A sajtót is ritkábban karikírozzák,⁴¹³ de a *Borsszem Jankó*ban azért közöltek Tisza Kálmán debreceni útjáról két ellentétes hangvételű fiktív írást, ellenzéki és kormánypárti napilapokat imitálva.⁴¹⁴ Eszerint az *Ellenőr* beszámolója:

„Hát a vége bizony az lett, hogy Debreczen kiadta az utat az egész szélsőbali számításnak. Debreczen hazaszerető civsei [!] lelkesült józanságban, Tisza Kálmán belügyér ur nagyszerű üdvözlése által ajtót mutattak a szélsőbali idélenkedőknek, kiknek badar politikája csak frázis-gyártóknak való. Valóban május 30-án Debreczen ünnepet ült. A házak teljes diszben föllobogózva, mindenféle bandériumok, a tolongás leírhatatlan, ily néptenger a szabadságharcz mozgalmas

⁴¹⁰ *Borsszem Jankó*, 1875. máj. 30. 4.

⁴¹¹ *Borsszem Jankó*, 1875. márc. 28. 10., *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 20. 10, *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 27. 10. Tigriseknek a balközép politikusaikat hívták a kortársak, mivel a Tigris vendéglőben gyűltek össze. A Szabadelvű Párthoz csatlakozott egykori ellenzéki képviselőket könnyen vizualizálhatta a vadállattal a *Borsszem Jankó* rajzolója.

⁴¹² *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 20. 3., *Az Ústökös*, 1875. jún. 12. 289., *Az Ústökös*, 1875. jún. 12. 290., *Az Ústökös*, 1875. jún. 19. 305.

⁴¹³ A *Bolond Miskában* összesen egy ilyen olvashatunk, amikor a szerző a szélbal újságok túlzásait figurázza ki. *Bolond Miska*, 1875. júl. 18. 175.

⁴¹⁴ Tisza valóban tartott beszédet Debreczenben 1875. május 31-én. *Debreczen Nagy-Váradi Értetítő*, 1875. jún. 6. 95. Lásd még: *A Hon* cikkei, beszámolóit az 1875. június 1-jén és 2-án megjelent számokban.

kora óta nem sereglött egybe.⁴¹⁵ [...] A berobogó vonatot viharos éljenzés fogadta, s a miniszter ur a város ötös fogatán, diszlovakok több száz kocsitól kísérvé, az éljenző rajongva zugó néptenger vihara között vonult be Debreczenbe. Pontban kilenczkor három ágyúlövés jelenté, hogy az ünnepelt férfiú tiszteletére rendezett ünnepély megkezdődött, melyhez foghatót még Debreczen nem látott.”⁴¹⁶

Az ellenzéki sajtó változata:

„De lássuk egész tárgyilagosan, ferdítés nélkül e hozsánnás ünnepélyt. Délután nagy néptömeg állt ki a piacra, de csak azért, mert a vasárnapi piaczi állongás és séta divatban vannak, s mert sok a bámész kíváncsi had. A hatvan tagu bandérium két harmadrésze, komisz lobul, fiakeres kocsisbúl és mesterlegény-lovasból állott. Vagy tiz jogász siheder is kirukkolt. Este fáklyás menet, zenével. Fáklya volt elég. De nem nagy mesterség fáklyát venni, a kinek pénze van. [...] A fáklyászene különben komiszul sikerült, a küldöttség szónoka beszédébe formaliter belesült, az énekkar gyalázatosan kantikált. Nem csoda, a legjobb hangú tagu [!] mind függetlenpártiak, a kik nem akartak e gyerekes demonstratióban részt venni, pedig a tanári kar titkos pressiója ugyancsak dolgozott. Így aztán a bérelt hangok a szózat és hymnusz magasztos hangjait csak lerobotolták. Az ünnepélyen föltűnően izgett-mozgott az asszonynépség és a hitehagyott kormány által inficiált gyermekhad ordítózása. Általában egész nap nagyon nyomott hangulat uralkodott mindenfelé.”⁴¹⁷

A *Borsszem Jankó* szerzője a tárgyilagosság nevében gúnyolódik a manipulatív elfogultságon. A kitalált cikkek motívumai (a támogatók létszáma, a fogadtatás minősége, az ünnepség színvonala) hasonlók a korábbi két kampány során használt fiktív tudósításokéhoz. Az *Üstökös* egyik karikatúráján pedig a kortesek lobogók helyett újságokat lengetnek, a jelenet egy középkori hadsereg gyülekezésére emlékeztet.⁴¹⁸ Az epizód még a választások előtt zajlik, azaz a rajzoló azt vizionálja, hogy a (fizetett) pártújságok felfegyverkezve fel fognak sorakozni – a bandériumokhoz hasonlóan és a korábbi évek tapasztalatának megfelelően – s megindítják a harcot egymás ellen. De a szócsaták intenzitása az élclapokban elmaradt a várakozástól. Az *Üstökös* említi, hogy „penna-harcz” folyik Falk lapjában, a *Pester Lloyd*-ban Horn ellen, s hogy e cikkeken „gorombák” Hornnal, míg egy kortesdalban „fel a döntő csatára” felszólítással hívják a választókat, de a korábbi kedvelt humoreszköz, a háborús metaforák eltűntek a

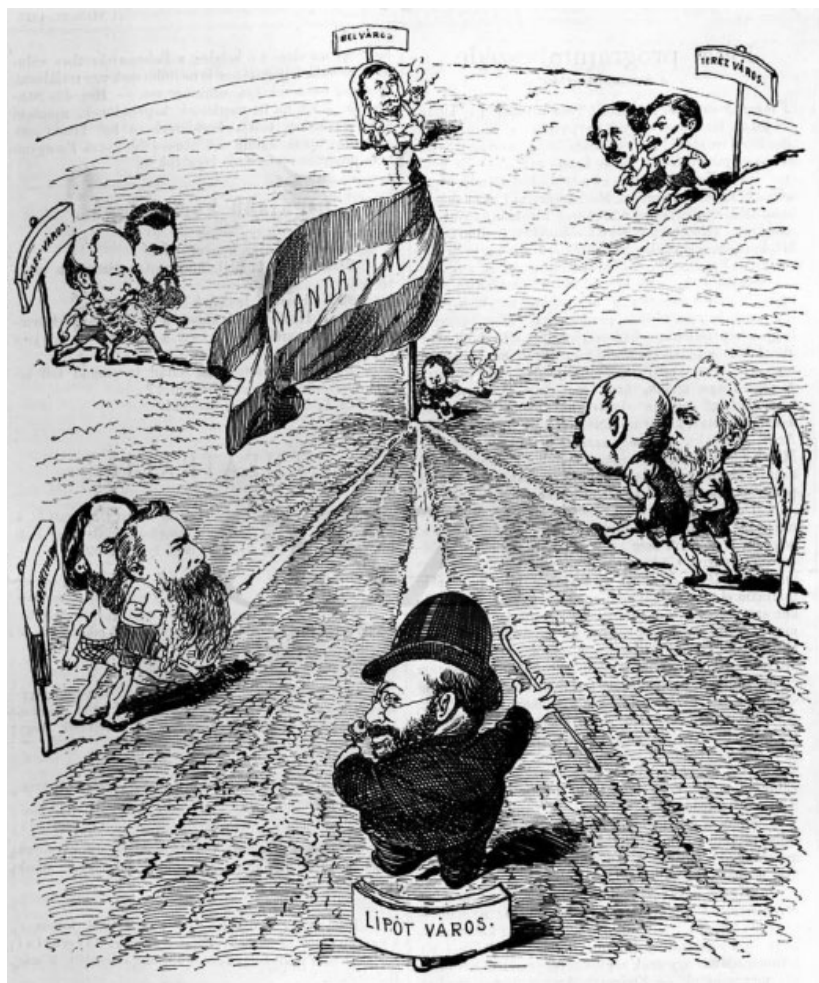
⁴¹⁵ A szabadságharchoz való hasonlítással a szerző talán arra is utalni kívánt, hogy a fúzió komoly eredmény, annak nagy jelentőséget tulajdonítanak.

⁴¹⁶ *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 13. 9. Az *Ellenőr* a fúzió után vált kormánypártivá, előtte balközép, Tisza Kálmán érdekeit szolgáló napilap volt. Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, 205–206.

⁴¹⁷ *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 13. 9.

⁴¹⁸ *Az Üstökös*, 1875. ápr. 24. 206.

hasábokról.⁴¹⁹ Az *Üstökös*ben egy kakasok közötti összecsapás a legagresszívabb jelenet, amelyben a szélbalt és a jobboldali konzervatívokat szimbolizáló két kakas esik egymásnak. A *Borsszem Jankó*ban pedig békés „verseny-gyaloglás”-on vesznek részt a kerületekért küzdő képviselők, nem futnak, nem tapossák el egymást, a karikatúra a korábbiaknál higgadtabb kampányt sugall (30. kép).⁴²⁰

30. kép
„Fővárosi verseny-gyaloglás.”

⁴¹⁹ *Az Üstökös*, 1875. jún. 26. 314., *Az Üstökös*, 1875. jún. 12. 289.

⁴²⁰ *Az Üstökös*, 1875. jún. 26. 316–317., *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 27. 3.

Az Űstökös szerzõje is az erõszak csökkenését diagnosztizálta versében, amelyet egy ellenzéki újságíró rögzített szomorúságának adva hangot a voksolások eseménytelenségét látva:

„De hát kirõl, mirõl s mit irjak?
Van számadó beszéd elég!
Van ám, van ám! de ördög látta!
Mefogta tán a nemzet átka?
Mind oly okos, szolid beszéd!

Olyan kevés ma a bolondság!
Míg egy embert sem üttek agyon!!
Ha ez így tart tovább is: akkor
Csücsülhetek, – elért az agg-kor –
Fenakadok nagyon, nagyon!

Megérem a csodát: e nemzet
Megtagadja eredetét!
S gyalázatára – szörnyü skandál! –
A választási mozgalomnál
Nem veri be egymás fejét!”⁴²¹

Az opposzió kortesmódszereit bírálta mind *Az Űstökös*, mind pedig a *Borsszem Jankó*. A függetlenségi pártiak szerintük etetnek-itatnak, egyik jelöltjük hordón lovagolva szónokol, viselkedésük, erkölcsük megkérdõjelezhetõk. õk továbbra is az erõszak hívei: verekezés tör ki közöttük, borral vesztegetik meg szavazóikat és teljesíthetetlen ígéretek tesznek. Esélytelenségük miatt olcsó kerületeket keresnek, sõt egyikük a gyõzelem reményében Kossuth Lajos fiának, Kossuth Ferencnek adja ki magát, aki ekkor még Itáliában élt.⁴²² Az ellenzéki politizálás stílusa a kormánypárti élclapok szerint semmit sem változott, ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy a szabadelvű jelölt nem borral szerzett szavazatok.⁴²³ Az ellenzéki politizálást elkecseregett mandátumvadászatként mutatják be, majd amikor már választási eredményekrõl számolhatnak be, a *Borsszem Jankó* kárörömmel fűszerezve értékeli a szélbal bukását egy-egy kerületben.⁴²⁴ Csak a

⁴²¹ *Az Űstökös*, 1875. jún. 12. 295. Erõszakot sugall a *Borsszem Jankó* egy karikatúráján, ahogy ki-próbálják, mennyire kemény Sennyey Pál feje, és emiatt nagy pukli nõ a homlokán. *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 11. 1.

⁴²² *Az Űstökös*, 1875. jún. 12. 291., *Az Űstökös*, 1875. jún. 26. 312., *Az Űstökös*, 1875. jún. 26., 319., *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 6. 8., *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 20. 4., *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 27. 4.

⁴²³ *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 25. 2.

⁴²⁴ *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 18. 10., *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 25. 2., 4., *Borsszem Jankó*, 1875. aug. 29. 2. Ez alól a nemzetiségi képviselõjelölt, Miletiç esete sem képez kivételt, aki egy akadályversenyen („A választási tornaverseny”) bukik el. *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 25. 7.

kudarcot vallott képviselők kapcsán említik meg, hogy a választások sokba kerültek a jelölteknek, *Az Üstökös*ben pedig egy miniszter választások előtti töprengései között olvashatjuk, hogy a választók nem szamarak, nem szavaznak majd ingyen az 1875. évi voksolásokon sem, azaz a pártfúzió ellenére is készülnie kell a nagy összegű kiadásokra, ha ismét képviselő szeretne lenni.⁴²⁵ Az erőszak, a vesztegetések a *Bolond Miska* hasábjain sem jelennek meg gyakran, inkább békés gyülekezeteket, szónoklatokat láthatunk, ahol persze az ivás és az ígéretek nem maradhattak el: Steiger például azt ígéri választóinak, hogy lehozza az égről a holdat.⁴²⁶ A Szabadelvű Párt túlsúlyát így kommentálta a *Bolond Miska*: „A kormányparti országos központi bizottság választási célokra eddigelé félmilliót adott ki; a pénzt a jobboldali ellenzéknek s a függetlenségi pártiaknak küldték, hogy legyen valami kis oppositio a parlamentben, mert e nélkül nem ad tüzet az alkotmányosság kovája.”⁴²⁷ Ebben az évben egyébként alig felbukkanó tematika az élclapokban a kampányfinanszírozás, sem az egyéni jelöltek esetében, sem pedig kormányzati szinten nem tárgyalták azt.

Majoros István és a női emancipáció is újra témává vált néhányszor a kampány során: a *Borsszem Jankó* állandó női figurája, a már említett Lengenádfalvai Kotlik Zirzabella biztatja levelében Majorost, hogy – veresége után – induljon másik kerületekben is, mert a „nők apostola” nem bukhat meg végleg.⁴²⁸ Előfordul ismét olyan szöveg is, amelyben a szerző azzal teszi nevetségessé az ellenzékot, hogy képviselőjelöltjük csak nőknek szónokol, akik nem szavazhatnak.⁴²⁹

Megállapíthatjuk, hogy az élclapokban tükröződő kép szerint a kortársak 1874-es várakozásával ellentétben 1875-ben mérséklődött a választási kampány hevessége, ami a választási adatokból és dokumentumokból kiolvasható tényeknek is megfelel: a Szabadelvű Párt túlsúlya uralta a helyzetet. Több 1869-ben és 1872-ben alkalmazott kampányeszköz fel sem tűnt 1875-ben, a humor pedig kevésbé radikális, az élclapok stílusa visszafogottabb.

⁴²⁵ *Borsszem Jankó*, 1875. jún. 13. 2., *Az Üstökös*, 1875. máj. 1. 219.

⁴²⁶ *Bolond Miska*, 1875. jún. 13. 149., továbbá: *Bolond Miska*, 1875. máj. 16. 128., *Bolond Miska*, 1875. júl. 11. 172.

⁴²⁷ *Bolond Miska*, 1875. jún. 13. 148.

⁴²⁸ *Borsszem Jankó*, 1875. júl. 11. 8.

⁴²⁹ *Borsszem Jankó*, 1875. ápr. 3. 4.

ÖSSZEGZÉS

A *Borsszem Jankó*ban 1869-ben idézett menyei határozat szerint Magyarország nem lesz többet kolera, mert háromévente választásokat tartanak, s akkor úgyis irtják egymást a magyarok. 1872-ben pedig a Vezúv kitöréséhez hasonlítják a szerzők a választási mozgalmakat.⁴³⁰ A *Ludas Matyi* is felhasználta az aktuális hírt és így foglalta össze a tudnivalókat a magyar választásokról: „Nálunk is kitör minden három esztendőben a követválasztási vezuv s a taliánországítól csak annyiban különbözik, hogy itt nem tüzet, hanem bort okádnak, no meg hogy itt nem egy-két falut, hanem az egész országot beborítja a láva.”⁴³¹ Az élcsepok hasonlatai jól mutatják a választások jelentőségét, de azt is, hogy milyen megpróbáltatást jelentettek az ország számára a kampányidőszakok.

A választók sikeres mobilizálásához Johannes Lutter és Michaela Hickersberger kutatásai szerint az szükséges, hogy személyesen érintve érezzék magukat, s ez a feltétel a kiegyezést követő években még teljesült: mind a szavazók, mind pedig a választásra nem jogosult tömegek véleményt akartak nyilvánítani a kiegyezésről, vagy legalábbis egy-egy helyi képviselőjelöltől.⁴³² A motivációba belejátszhatott bizonyos mértékig az is, hogy a nemrég visszaállított alkotmányos keretek még újdonságnak hatottak. Az eredményes mozgósítás másik fontos kritériuma az, hogy a választáson induló pártok egymástól egyértelműen elhatárolhatók legyenek.⁴³³ Ez 1869-ben maradéktalanul teljesült, 1872-ben pedig a balközép közeledése a kormánypárthoz még csak kezdeti stádiumban volt, így a nagyobb pártok és az általuk képviselt eszmék továbbra is világosan elkülönültek. Az első két dualizmus kori választási kampányt emiatt jellemezhetjük az éles kétpólusú ellentétek használatára mind a karikatúrákon, mind pedig a szövegekben. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a szavazatokért folyó versengés ma is

⁴³⁰ *Borsszem Jankó*, 1869. febr. 28. 85., *Borsszem Jankó*, 1872. máj. 12. 3. A hasonlat nem véletlen, a vulkán valóban kitört 1872. április 26-án. Lásd például: *Magyarország és a Nagyvilág*, 1872. máj. 12. 220–221., *Vasárnapi Ujság*, 1872. máj. 19. 245–246. A *Bolond Miska* idevágó karikatúráján azt láthatjuk, hogy a hegy kicsi emberkéket, követjelölteket okád ki magából, akik a kezükben a programjukkal repülnek fel a levegőbe. *Bolond Miska*, 1872. máj. 19. 80.

⁴³¹ *Ludas Matyi*, 1872. máj. 5. 152.

⁴³² A jelenkori választásoktól eltérően az is komoly motivációs forrás volt, hogy – mint említettük – a szavazók nem kapták meg a szavazás előtt a megvesztegetés teljes összegét. A korszakban végig magas részvételi arányról tudunk.

⁴³³ Lutter, Johannes – Hickersberger, Michaela: *Wahlkampagnen aus normativer Sicht*. Wien, 2000. 208.

intenzívebb olyan politikai rendszerekben, amelyekben nincs tradíciója a koalíciós kormányzásnak.⁴³⁴ A kiegyezés utáni időszakban Magyarországon a koalíciós elképzeléseknek nem volt reális esélyük, s kormánykoalíció helyett a pártok fúziója valósult meg 1875-ben. Az 1875-ös kampány során is jól elválasztható volt egymástól a létrejött Szabadelvű Párt és a (maradék) függetlenségi ellenzék programja, azonban, valószínűleg az erőviszonyok komoly megváltozása miatt, mégsem állították ezeket olyan durva modorban szembe egymással, mint a korábbi két kampány során. A kampány talán azért is kevésbé volt könyörtelen, mert 1875-ben az élclapok között nem volt olyan, amelynek profilja a függetlenségi álláspont propagálása lett volna.

Az 1869-es és 1872-es választási kampányt, illetve a kiegyezés bírálataát az élclapok hasábjain a párthovatartozás által meghatározott kizárólagosság jellemzi. Csak az egyik pártot, az ellenfelet ruházták fel negatív vonásokkal: ők korruptak, erőszakosak, hamis ígéretekkel dobálóznak, nézeteik hazaárulók, pártvezetők alkalmatlanok. A vicclapok képei, szövegei tehát jól mutatják a társadalomra jellemző polarizáltságot. Folyamatosan sugallják, hogy az ellenfél tábora csekély létszámú, műveletlen és az ország vezetésére képtelen, így nem érdemes rá szavazni, képviselőjelöltjeik kudarcra vannak ítélve. Bármelyik oldalt népszerűsítette egy-egy vicclap, eszközeik hasonlóak: a másik párt-hoz tartozó vezető politikusokat igyekeztek lejáratni, személyüket, elveiket támadták. Szövegekben és rajzokon – a műfajra jellemző módon – erősen túlozva érveltek a rivális párt álláspontja ellen, érzelmekre igyekeztek hatni, ami a választási kampányokkal foglalkozó szakirodalom szerint igen sikeres stratégia, eredményesebb, mint az észérvek használata.⁴³⁵

A választások előtti és alatti intenzív sajtóhadjárat hatásait az utókor kutatója mérni már nem tudja, de azt megállapíthatja, hogy az élclapok hasábjain folytatott heves kampány jól tükrözi a politikai aktivitást, a felfokozott hangulatot 1869-ben és 1872-ben egyaránt. A növekvő erőszakkal és a sajtó stílusának eldurvulásával kapcsolatban érdemes egyes modern kutatások eredményeire is utalni: ezek szerint a humor szerepet játszhat abban, hogy a politikai diskurzus egyre agresszívabbá válik, mert a sztereotip, humoros megnyilvánulások segítettek határt húzni a „mi” és az „ők” között. A humoros, de durva támadások az ellenféllel szemben a válaszokban rendszerint további – lehetőség szerint még erőteljesebb – verbális vagy vizuális agressziót vonnak maguk után.⁴³⁶

Megfigyelhettük azt is, hogy a szerzők az élclapok valamennyi tipikus műfajában alkottak szövegeket az első két dualizmus kori választási kampányhoz kapcsolódva. Olvashatunk drámaformában megírt választási jeleneteket, verseket, álhíreket, fiktív riportokat, adomákat és anekdotákat, de számlákat és sajátos recepteket is. Érdemes kiemelni a *Bolond Miska* gyakorlatát, amelynek

⁴³⁴ Tsakona, Villy: Parliamentary punning: Is the Opposition more humorous than the ruling party? *European Journal of Humour Research*, 2013. No. 2. 102.

⁴³⁵ Lutter – Hickersberger: *Wahlkampagnen aus normativer Sicht*, 85–86.

⁴³⁶ Tsakona: *Parliamentary punning*, 102.

szerzői sokszor adtak találó beszélő neveket a szereplőiknek. 1872-ben többféle témáról és összességében is több karikatúra jelent meg a választási tematika kapcsán, mint három évvel korábban, de vannak eltérések az első két kampány súlypontjai között. 1872-ben már sokkal ritkábban említették Schmerling és Bach nevét az ellenzéki szerzők, mint 1869-ben, talán azért, mert a két voksolás között eltelt három év alatt kiderült, hogy nem került veszélybe az alkotmányosság, így ez az érv okafogyottá vált. 1848 azonban gyakran feltűnő, pozitív hívószó volt és maradt a magyar társadalom nagy többsége számára, felhasználásával elsősorban nem a szabadságharcra, hanem az áprilisi törvényekre, a polgári átalakulásra utaltak. A múltbeli eseményekhez köthető, negatív vagy pozitív asszociációkat keltő olyan politikai szimbólumok mellett, amelyek hasonló megítélésűek lehetnek mindkét oldal szavazói számára (például: a Bach rendszer vagy a békés forradalom) számos további, eltérő értékelésű jelképet azonosíthatunk. Erre Kossuth Lajos, Görgei Artúr és Deák Ferenc alakjának vagy az 1849-es függetlenség és a szabadságharc eszméjének megítélése a legjobb példák, interpretációjuk egyértelműen politikai pártállástól függött.

A Szabadelvű Párt létrejöttéhez köthetően az 1875. évi kampány a konszolidáció lehetőségét és jeleit mutatja: kevesebb az érzelmekre apelláló szöveg vagy kép, eltűnnek a nagy emóciókat kiváltó szereplők mint például Deák, Kossuth, Görgei vagy Alexander Bach, és a *Ludas Matyi* megszűnését követően nincs fóruma a függetlenségi eszmék hirdetésének. Oláh Gyula szerint az 1875. évi voksolások időszakában is minden választókerületben tömegesen mozgósították a szavazókat. A magas részvételi arány okát abban látja, hogy sokan „...megértették azt, hogy ez az általános választás tulajdonképpen ítélethozatal”:⁴³⁷ elfogadják-e a fúzióval létrejött új pártot. A komoly tét ellenére nem érzékelhető, hogy a vicclapok erőszakosan és durván kampányolnának, sőt, viselkedésük egyenesen békésnek nevezhető az előzőekhez képest. Sokkal kevesebb kampányeszközzel tudunk példát mutatni, számos, a korábbi két évben tipikus lejárató módszer eltűnt a szövegekből és a képekről. A zsidó emancipációs törvény mint téma is veszített már aktualitásából, így az izraelitákat alig emlegették, mint ahogy a korrupciós vádak gyakorisága is csökkent. 1875-ben a választások kapcsán kevesebb féle és kevésbé színes ötlettel, szövegtípussal és karikatúrával találkozhattunk.

A választási törvény módosítása esetében is megfigyelhető, hogy a pártrendszer folyamatban lévő átalakulása hatást gyakorolt a vicclapok tartalmára. Az 1872-es heves ellenállás 1874-re csillapodott, annak ellenére, hogy a javaslat tartalma a választójogra való jogosultság tekintetében a lényegét illetően nem változott (az adócenzus maradt az alapelv). A választási kampányokhoz hasonlóan a törvényjavaslat kritikáját 1872-ben még nagyszámú és sokféle torzkép és szövegtípus jeleníti meg, 1874-ben viszont kisebb a szám és kevesebb az ötlet.

⁴³⁷ Oláh: *Az 1875-ik évi fúzió története*, 335.

Politikatörténeti kontextusba ágyazva négy élclap választási témájú írásait és karikatúráit elemeztük a kiegyezés utáni első három választás idején. Közülük egy kormánypárti, három ellenzéki irányultságú volt, de mindegyiket egyformán jellemezte az erőteljes és elkötelezett részvétel a választási kampányokban. Látható volt, hogy a lapok a sajtó véleményformáló, befolyásoló hatalmának tudatában használják a műfajra jellemző humoros-gúnyos eszközöket, a kinevettetést, a lejáratást, a személyek elleni, nézeteiket, tetteiket vagy akár nevüket, külsejüket nevetségessé tevő, degradáló támadásokat. A „saját” és a „másik” csoport éles elkülönítése minden felvetett téma kapcsán érzékelhető. Elemzésünkben tematikus rendszerezéssel is igyekeztünk áttekinthetővé tenni az élclapok kampányeszközeit, kiemeltük és értelmeztük a mindkét oldal újságírói által használt tipikus szöveges és képi megoldásokat. További kutatásra érdemes, hogy folytatódik-e az 1875-ben elkezdődött csendesebb, nyugodtabb tendencia, változik-e idővel az élclapok szerepe, foglalkoznak-e a későbbiekben is ilyen intenzíven a választásokkal, töltenek-e be, és ha igen, milyen szerepet a politikai sajtóban és a politikai életben.⁴³⁸

⁴³⁸ Gerhard Péter kutatásai szerint a kormánypárti és a mérsékelt ellenzéki sajtó a Tisza Kálmán időszakában zajló választások alatt már nem írt a függetlenségi ellenzék által elkövetett visszaélésekről, szemben a függetlenségi sajtóval, amely rendre felemlegette a kormánypárti korrupciót, törvénytelenégeket. Így nem alaptalan a kérdés, hogy vajon a kormánypárti *Borsszem Jankó* hogyan kampányolt az 1875. évet követő voksolások alkalmával, gúnyolódott-e a függetlenségi ellenzék kampányeszközein. Gerhard: *Deszkafalak és potyavacsorák*, 324.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Sajtó

Agramer Zeitung
Amtsblatt zur Wiener Zeitung
Az Üstökös
Bolond Miska
Borsszem Jankó
Budapesti Közlöny
Debreczen Nagy-Váradai Értesítő
Deutsche Zeitung
Die Gartenlaube für Österreich
Ellenőr
Ludas Matyi
Magyarország és a Nagyvilág
Magyar Ujság
Marburger Zeitung
Neues Wiener Tagblatt
Pester Lloyd
Pesti Napló
Politikai Ujdonságok
Punch
Vasárnapi Ujság

Nyomtatott források, lexikonok

A Pallas nagy lexikona. 2. köt. Budapest, 1893.
A Pallas nagy lexikona. 11. köt. Budapest, 1895.
A Pallas nagy lexikona. 16. köt. Budapest, 1897.
A választások előtt. Pest, 1868.
Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyült országgyűlés képviselőházának naplója. 1. köt. Pest, 1861.

- Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 7., 9. és 11. köt. Pest, 1868.
- Az 1865-dik évi deczember 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 6. köt. Pest, 1868.
- Az 1869-dik évi april hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 11., 13. és 15. köt. Pest, 1872.
- Az 1869-dik évi april 20dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 22. és 24. köt. Pest, 1872.
- Az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Budapest, 1871. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1870/?pg=307&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.)
- Az 1872-ik évi september 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. Buda, 1874.
- Az 1900. évi népszámlálás. 10. köt.: *Az eredmények összefoglalása*. Budapest, 1909. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_10/?pg=108&layout=s (utolsó letöltés: 2018. május 4.)
- Bánk József: *Latin bölcsességek. Szállóigék, velős mondások latinul és magyarul*. Szeged, 1993.
- [Baráth Ferenc]: A magyar élczlapokról. *Budapesti Szemle*, 4. köt. 1874. 8. sz. 396–402.
- Békésy Károly: *A választási rendszerről*. h. és é. n. [Kolozsvár, 1896.]
- Benkó Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–2. köt. Budapest, 1970.
- Bisztray Gyula (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Két választás Magyarországon*. 9. köt. Budapest, 1958.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.): *A magyar nyelv szótára*. 3. köt. Pest, 1865.
- Csengery Lóránt (közéttette): *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Budapest, 1928.
- Dobos Ilona – Kósa László: Tatár mondakör szócikk. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 5. köt. Budapest, 1982. 223.
- Horváth Károly (sajtó alá rend.): *Vörösmarty Mihály összes művei. Kisebb költemények 2*. Budapest, 1960.
- Jókai Mór: *A sajtó és a cenzúra Magyarországon*. In: *Jókai Mór hátrahagyott művei. Emlékeimből*. 4. köt. Budapest, 1912. 48–86.
- Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918*. 1. köt. Budapest, 1952.
- Kristóffy József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja: politikai emlékek, 1890–1926*. Budapest, 1927.
- Magyarázatok. *Magyar Nyelvőr*, 1949. 5. sz. 376–404.
- Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. 2. köt. In: Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. 19. köt. Budapest, 1961.

- Oltványi Ambrus (sajtó alá rend.): *Jókai Mór összes művei. Jókai Mór levelezése (1860–1875)*. 2. köt. Budapest, 1975.
- Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*. Budapest, 2017.
- Pardoe, Julia: *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839–1840*. Vol. 2. London, 1840.
- Révai nagy lexikona*. 2. köt. Budapest, 1911.
- R. Hutás Magdolna – Rejtő István (sajtó alá rend.): *Mikszáth Kálmán összes művei. Cikkek és karcolatok*. 68. köt. Budapest, 1973.
- Rózsa Miklós (sajtó alá rend.): *Kecskeméthy Aurél naplója, 1851–1878*. Budapest, 1909.
- Szalisznyó Lilla (sajtó alá rend.): „*Irjátok a mi tollatokra jön*”. *Egry Gábor családi levelezése (1841–1865)*. 1–2. köt. Csokonai Könyvtár: Források. 19. köt. Debrecen, 2017.
- Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1893–1908.
- Tóth Kálmán: Az én 1861-iki karácsonyom. In: Uő: *Irka-firkák: elbeszélések, emlékjegyzetek, novellák, jellemvázlatok s több efélék*. Budapest, 1877. 20–39.
- Tövölgyi Titusz: *A magyar ellenzék véres küzdelme vagyis gyász- napok a magyar nemzet életéből 1872*. 2. köt. Pest, 1872.
- Vajda János: Önbírálat. In: Komlós Aladár (sajtó alá rend.): *Vajda János válogatott politikai írásai*. Budapest, 1954.
- Vázsonyi Vilmos: *Miért kell és milyen lesz a választójog reformja? A választójogi javaslat általános indoklása*. Budapest, 1918.

Levéltári, kéziratári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K26 Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 467 A miniszterelnök félhivatalos levelezése.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 4. (Andrássy család) 592. tétel.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K27 Miniszterelnökségi levéltár, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1868–1869.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Z 723 Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Igazgatósági iratok 1. kötet.
- Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.
- Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur.

Hivatkozott irodalom

- Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Budapest, 1999.
- Anderson, Patricia: *The Printed Image and the Transformation of Popular Culture, 1790–1860*. Oxford, 1991.
- Aronson, Elliot: *A társas lény*. Budapest, 1994.
- Balogh János Mátyás: *Üzleti szellemű fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése*. Doktori disszertáció. Kézirat, ELTE. Budapest, 2014.
- Bekszics Gusztáv: *A szabadelvűpárt története*. Budapest, 1907.
- Bényei Miklós: Kiegyezés és sajtószabadság. Eötvös József kiadatlan beszéd-fogalmazványa a mentelmi jog parlamenti vitájához. *Könyv és Könyvtár*, 2008. 30. évf. 148–180.
- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, 2008.
- Ifj. Bertényi Iván: „Képviselői import” Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Budapest, 2008. 202–213.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2008.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008.
- Brauneder, Wilhelm: Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918. In: Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*. Bd. 7/1: *Verfassung und Parlamentarismus*. Wien, 2000. 69–237.
- Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében*. Budapest, 1983.
- Buzinkay Géza: Élclapok, 1867–1875. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 169–206.
- Buzinkay Géza: Társadalmi karikatúrák az élclapokban. In: Uő (vál.): *Mokány Berczi és Spitzig Itzig. Göre Gábor mög a többiek... A magyar társadalom figurái az élclapokban 1860 és 1918 között*. Budapest, 1988. 695–707.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszer-váltásig*. Budapest, 2016.
- Cieger András: A politika forgószínpadán: Lónyay Menyhért útja a politikában (1873–1875). *Századok*, 1999. 3. sz. 463–495.
- Cieger András (szerk.): *A kiegyezés*. Budapest, 2004.
- Cieger András: *Lónyay Menyhért, 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Budapest, 2008.

- Cieger András: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon, 1867–1918.* Budapest, 2011.
- Cieger András: Karnevál és hadjárat – a dualizmus kori választási kampányok. In: Feitl István (szerk.): *Parlamenti választási kampányok Magyarországon.* Budapest, 2016. 35–56.
- Cieger András: Jókai Mór, a profi politikus? *Aetas*, 2017. 2. sz. 5–15.
- Cieger András: Annus mirabilis? Annus horribilis? In: Uő: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.* Budapest, 2018. 9–29.
- Cieger András: Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége. In: Uő: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.* Budapest, 2018. 33–52.
- Cieger András: 1867 szimbolikus világa. A dualista állam önreprezentációja a magyarországi nyilvánosságban. In: Uő: *1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról.* Budapest, 2018. 79–110.
- Cieger András: A kormányzati politika rejtett működése. A miniszterelnök bizalmas kiadásai 1872-ben. *Történelmi Szemle*, 2018. 4. sz. 575–594.
- Csekő Ernő: Etetés-ítatás a követ és képviselőválasztásokon. *Győri Tanulmányok*, 2001. 5. sz. 71–89.
- Csepeli György: *...és nem is kell hozzá zsidó.* Budapest, 1990.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan.* Budapest, 1992.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (szerk.): *Kisebbségpszichológia.* Budapest, 1997.
- Davies, Christie: *Ethnic humor around the world. A comparative analysis.* Bloomington–Indianapolis, 1990.
- Deák Ágnes: *Deák Ferenc arcai* (kézirat).
- Deák Ágnes: „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873.* Zalaegerszeg, 2004. 361–321.
- Deák Ágnes: „Kiegyenlítési program-kovácsaink” 1861–1865. *Századok*, 2005. 3. sz. 695–732.
- Deák Ágnes: Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére.* Budapest, 2015. 163–169.
- Deák Ágnes: „Forradalmi tartalmú költemény”. A Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években. In: Szalisznyó Lilla (szerk.): *Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve. Tanulmányok a Szózatról.* Budapest, 2017. 117–141.
- Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867.* Budapest, 2018.
- Fabó Edit: *A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák. A nőekkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élclapok tükrében.* Doktori disszertáció. Kézirat, ELTE. Budapest, 2007.

- Fabó Edit: Egy apostol kirekesztése. Majoros István női egyenjogúsítási törekvéseinek karikatúrái. In: Fábri Anna – Várkonyi Gábor (szerk.): *Nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007. 313–337.
- Fábri Anna: Választások a régi Magyarországon: Gezetlen és Körtevélyes. Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben. *Bárka*, 2003. 5. sz. 63–75.
- Farkas Katalin: Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás színterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok*, 2013. 5. sz. 1293–1331.
- Feldmann, Dominik: *Von Journalisten und Diplomaten. Die Entdeckung der Presse für Außenpolitik in Preußen und Österreich, 1849–1879*. Berlin, 2016.
- Freud, Sigmund: A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: Uő: *Esszék* [ford.: Bart István]. Budapest, 1982. 23–251.
- Gergely András – Veliky János: A 48-as áramlatok sajtója. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 112–131.
- Gergely András – Veliky János: A Deák-párt és a kormány sajtója. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/2. köt. Budapest, 1985. 59–91.
- Gerhard Péter: A politika személyessége. *Budapesti Negyed*, 2010. 2. sz. 181–209.
- Gerhard Péter: A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában. *Korall*, 2017. 70. sz. 163–185.
- Gerhard Péter: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban*. Budapest, 2019.
- Gerő András: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországnán*. Budapest, 2017.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. 1. köt. Budapest, 1934.
- Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben*. Budapest, 2001.
- Horvát János: A negyedik hatalom? *Jel-Kép*, 1997. 2. sz. 61–64.
- Hunyady György – Nguyen Lan Anh (szerk.): *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest, 2001.
- Kozári Monika: Ghyczy Kálmán naplója az 1874. évi kormányválságról. *Történelmi Szemle*, 1996. 1. sz. 99–124.
- Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003.
- Kövér György: A bankkérdés: Két-bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). *Századok*, 1993. 1. sz. 89–126.
- Lázár Béla: A karikatúráról. *Művészet*, 1915. 4. sz. 201–208.
- Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. Budapest, 2002.

- Lukács Anikó: Átöltözések. A 19. századi magyar nemzeti divat emlékiratok és naplók tükrében. *Aetas*, 2008. 3. sz. 46–64.
- Lukács Anikó: Nemzeti divat a pesti magyar nyelvű sajtóban az 1850-es, 60-as években. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 2010. 265–303.
- Lukács Anikó: *Nemzeti divat Pesten a 19. században*. Budapest, 2017.
- Lutter, Johannes – Hickersberger, Michaela: *Wahlkampagnen aus normativer Sicht*. Wien, 2000.
- Maróti Egon: A Római Köztársaság és Augustus korának története. In: Ferenczy Endre – Maróti Egon – Hahn István (szerk.): *Az ókori Róma története*. Budapest, 1998. 57–260.
- Mészáros Andor: *A cseh elem a magyar polgárosodásban*. Piliscsaba–Esztergom, 2011.
- M. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió*. Budapest, 1959.
- Mihályffy Zsuzsanna: *Politikai kommunikáció elméletben és gyakorlatban*. Budapest, 2009.
- Miklós Péter: *A Kecskeméti Lapok története (1868–1956)*. Szeged, 2016.
- Miklóssy János: Irodalmi, szórakoztató, művelődési sajtó. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/1. köt. Budapest, 1985. 654–677.
- Móricz Pál: *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák és balközép pártok egybeolvadásáig (1867–1874)*. 1. köt. Budapest, 1892.
- Oláh Gyula: *Az 1875-ik évi fúzió története*. Budapest, 1908.
- Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, 2010.
- Pál Judit: Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 2013. 388–404.
- Plasser, Fritz: Political Consulting Worldwide. In: Johnson, D. W. (ed.): *Routledge Handbook of Political Management*. New York, 2009. 24–41.
- Plum, Angelika: *Die Karikatur im Spannungsfeld von Kunstgeschichte und Politikwissenschaft. Eine ikonologische Untersuchung zu Feindbildern in Karikaturen*. Aachen, 1998.
- Pölöskei Ferenc: *A Szabadelvű Párt fényei és árnyékai (1875–1906)*. Budapest, 2010.
- Révész Emese: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között*. Budapest, 2015.
- Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Budapest, 1986.

- Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon, 1861–1868*. Szeged, 1999.
- Sanz, María Jesús Pinar: Relevance theory and political advertising. A case study. *European Journal of Humour Research*, 2013. No. 2. 10–23.
- Schlett István: Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. *Közgazdasági Szemle*, 2007. 2. sz. 142–166.
- Sekuler, Robert – Blake, Randolph: *Észlelés*. Budapest, 2004.
- Somogyi Éva: *A „közös ügyek”, 1867–1914. Abszolutista és alkotmányos elemek a közösügyes politikában*. Budapest, 1995.
- Soós István: Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821). *Levéltári Közlemények*, 80. évf. 2009. 65–156.
- Strömbäck, Jesper – Kioussis, Spiro: Strategic political communication in election campaigns. In: Reinemann, Carsten (Hrsg.): *Political Communication*. Berlin, 2014. 109–128.
- Szabó Dániel: Korteszalok (avagy a választás, mint a poéták paradicsoma). In: Somogyi Éva (szerk.): *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Budapest, 1991. 229–241.
- Szabó Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke. *Történelmi Szemle*, 1992. 3–4. sz. 199–230.
- Szabó Dániel: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Budapest, 1998. 31–59.
- Szajbély Mihály: *Jókai Mór (1825–1904)*. Pozsony, 2010.
- Szilágyi Márton: Egy vígjáték politika és irodalom metszéspontján. Eötvös József: *Éljen az egyenlőség. Irodalomtörténet*, 2013. 4. sz. 513–521.
- Szilágyi Márton: Arany János *Elveszett alkotmányának* korabeli politikai kontextusa. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. Különszám, 779–791.
- Sztavinovszky Gyözőné: Nevezetes személyiségek Dabas múltjából. In: Kerekes László (szerk.): *Dabas helytörténeti értékei*. Dabas, 2011. 15–20.
- Szücsi József: *Bajza József*. Budapest, 1914.
- Tamás Ágnes: Magyar élclapok nem magyar szereplőinek nevei a 19. század második felében. *Névtani Értesítő*, 2010. 32. sz. 79–92.
- Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony, 2014.
- Tamás Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*. Budapest, 2017.
- Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München, 1973.

- Tsakona, Villy: Parliamentary punning: Is the Opposition more humorous than the ruling party? *European Journal of Humour Research*, 2013. No. 2. 101–111.
- Varga Bálint: Egy össze nem álló kép mozaikjai. Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja. *Aetas*, 2017. 4. sz. 5–20.
- Watkinson, Raymond: *William Hogarth* [ford.: Veres Gáborné]. Budapest, 1962.
- Welker Árpád: Wahrmann a magyar Országgyűlésben. In: Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór, 1831–1892*. Budapest, 2006. 111–170.
- Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest, 1999.
- Z. Karvalics László: Hányféleképpen olvashatjuk a választási kampányok történetét? In: Feitl István (szerk.): *Parlamenti választási kampányok Magyarországon*. Budapest, 2016. 9–17.
- Zsuppán Ferenc Tibor: A fegyveres erők és a parlamenti választások Magyarországon (1867–1914). *Történelmi Szemle*, 1989. 1–2. sz. 49–59.

**BÁLINT SÁNDOR
SZELLEMI ÖRÖKSÉGÉÉRT
ALAPÍTVÁNY**

ISBN 978-615-6112-05-7

Kiadta a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
6724 Szeged, Bálint Sándor u. 18/B. I/2.

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter

Megjelent 2020-ban, Szegeden

Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda

6794 Üllés, Bem József u. 7.

Felelős vezető: Szabó Erik

...a legén jé.

...Ez az orosz.

...a hívt.

...Ez is hazudál, ha nem ért.

...ment, a négy fiai valódi ragaszkodással vették körül a utcákban is zenevel ábrándolták.

...még az, a ki nem látta!

...TITKOS!

...Egy kis szél fú — a színpad ledől — a király a törpök minőségén.

